

TÜDAD

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF TURKISH WORLD STUDIES

"Unity in language, idea and action!" İsmail Gasprinskiy

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:

2

SAYI/NUMBER:

3

YIL/YEAR:

TEMMUZ 2019

ISSN: 2651-5180

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ
KAŞGARLI MAHMUT UYGUR-ÇİN UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

TÜDAD

ULUSLARARASI
TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI
DERGİSİ

"Dilde, fikirde, işte birlik!" İsmail Gaspralı

Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Yayını

TÜRK DÜNYASI

JTWS

INTERNATIONAL JOURNAL OF
TURKISH WORLD STUDIES

"Unity in language, idea and action!" İsmail Gasprinskiy

Publication of International Research Symposium on the Turkish World

CİLT/VOLUME:

2

SAYI/NUMBER:

3

YIL/YEAR:

TEMMUZ 2019

NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR UNIVERSITY
MAHMUT KASHGARI UYGHUR-CHINA APPLICATION AND RESEARCH CENTER

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt: 2 - Sayı: 3 - Temmuz 2019

Sahibi

Kaşgarlı Mahmut Uygur-Çin Uygulama ve Araştırma Merkezi adına Rektör
Prof. Dr. Muhsin KAR

Editör Kurulu

Prof. Dr. Hikmet Koraş
Prof. Dr. Fatih Yücel
Doç. Dr. Nevzat Topal
Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Şahin
Dr. Öğr. Üyesi Bayram Polat

Teknik Editör Kurulu

Dr. Adem Yeloğlu
Dr. Seda Selim
Turgay Düğen
Perizat Yertayeva
Murat Bircan

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdürreşit Celil Karluk (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Adalet Tahirzade (Bakü Avrasya Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Buran (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Taşağıl (Mimar Sinan Üni.)
Prof. Dr. Aliya Masalimova (El Farabi Kazak Milli Üni.)
Prof. Dr. Ayabek Bayniyazov (Ardahan Üni.)
Prof. Dr. Baltabay Abdigaziulı (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Bekir Çınar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Bibigül İlyasovna (Kazak Kızlar Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Birol Akgün (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Chong-Jin Oh (Hankuk Üni.)
Prof. Dr. Elena Oganova (Moskova Devlet Üni.)
Prof. Dr. Elman Nesirov (Bakü Devlet Üni.)
Prof. Dr. Ercan Alkaya (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Faruk Çolak (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Fatma Açık (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Feyzan Vural (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Gaffar Mehdiyev Çakmaklı (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Gülbanu Kosımova (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülbanu Kosımova (Abay Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Gülzar İbrahimova (Bakü Avrasya Üni.)
Prof. Dr. Gürer Gülsevin (Ege Üni.)
Prof. Dr. Halit Çal (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Haluk Alkan (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Hatice İçel (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Hayati Beşirli (Kırgızistan Türkiye Manas Üni.)
Prof. Dr. İbrahim Maraş (Ankara Üni.)

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Cilt: 2 - Sayı: 3 - Temmuz 2019

- Prof. Dr. İlyas Gökhan (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. İrfan Morina (Pristine Üni.)
- Prof. Dr. İryna M. Dryga (A. Krımskı Şarkiyat Araştırma Enstitüsü, UMİA)
Prof. Dr. İsmail Doğan (Muğla Sıtkı Koçman Üni.)
- Prof. Dr. Jarkınbike Süleyменова (Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Kalamkas Kalıbaeva (Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Karjovbay Sathojaulı (L. V. Gumilev Avrasya Milli Üni.)
Prof. Dr. Kemal Özcan (Necmettin Erbakan Üni.)
Prof. Dr. Kerim Türkmen (Erciyes Üni.)
Prof. Dr. Kutluk Kağan Sümer (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. M. Bülent Uludağ (İzmir Kâtip Çelebi Üni.)
Prof. Dr. Mambet Koygeldiyev (Abay Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Mayil Asgerov (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Mehmet Koygeldiyev (Abay Kazak Milli Pedagoji Üni.)
Prof. Dr. Mehmet Şahin (Polis Akademisi)
- Prof. Dr. Mevlüt Gültekin (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Muhabbet Qurbonova (Alişir Nevaiy Üni.)
Prof. Dr. Murat Çemrek (Necmettin Erbakan Üni.)
Prof. Dr. Mustafa Talas (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Prof. Dr. Nadirhan Hasan (Karabük Üni.)
Prof. Dr. Nazım Hikmet Polat (Hacı Bektaş Veli Üni.)
Prof. Dr. Nergis Biray (Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. Nevzat Şimşek (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Sami Kılıç (Fırat Üni.)
Prof. Dr. Selçuk Duman (Giresun Üni.)
Prof. Dr. Şenol Kantarcı (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Şerif Ali Bozkaplan (Dokuz Eylül Üni.)
Prof. Dr. Talip Yıldırım (Uşak Üni.)
- Prof. Dr. Tsendin Battulık (Moğolistan Devlet Üni.)
Prof. Dr. Turgut Tok (Pamukkale Üni.)
Prof. Dr. Yıldırım Özbek (Akdeniz Üni.)
Prof. Dr. Zeki Gürel (Ege Üni.)
- Prof. Dr. Ziya Avşar (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Adem Öger (Nevşehir Hacıbektaş Üni.)
- Doç. Dr. Akartürk Karahan (Ankara Yıldırım Beyazıt Üni.)
Doç. DR. Altınay Timbolova (Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üni.)
Doç. Dr. Asiman Guliyev (Azerbaycan Devlet İktisat Üni.)
Doç. Dr. Atila Döl (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Bülent Kara (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Efkan Uzun (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Elvan Yalçınkaya (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Enver Kapağan (Karabük Üni.)
- Doç. Dr. Gulmira Abdrasilova (Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üni.)
Doç. Dr. İbrahim Kaplan (Çukurova Üni.)
Doç. Dr. İdris Nebi Uysal (Karamanoğlu Mehmetbey Üni.)
Doç. Dr. Kuanyshbek Kenzhalin (L. Gumilev Avrasya Milli Üni.)
Doç. Dr. Liubovi Chımpoesh (Moldova İlimler Akademisi)
Doç. Dr. Mahmut Sarıkaya (Ahi Evran Üni.)
Doç. Dr. Marija Dhindjic (Sırbistan İlimler ve Sanat Akademisi)

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: 2 - Sayı: 3 - Temmuz 2019

- Doç. Dr. Mehmet Ekiz (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Mehmet Kaya (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Murteza Hasanoğlu (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Onur Köksal (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Recep Özkan (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Rinat Usmanov (Başkurt devlet Üni.)
Doç. Dr. Sercan Demirgüneş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Serhat Erkmen (Jandarma ve Sahit Güvenlik Akademisi)
Doç. Dr. Serkan Ercan Bağçeci (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Serkan İbiş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Serkan Taflıoğlu (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Türkan Bayer Altın (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Doç. Dr. Vakur Sümer (Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üni.)
Doç. Dr. Yalçın Sarıkaya (Giresun Üni.)
Doç. Dr. Yktyiar Paltöre (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Dr. Zubaida Shadkam (El Farabi Milli Üni.)
Doç. Jemila Otarbekova (Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Büyükakkaş (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Atilla Jorma (Ardahan Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Bağdagül Musa (Ürdün Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Elsev Brina Lopar (Ukshin Hoti Prizren Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Emin Salihi (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Ertürk (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Galiullin Radik (Naberezhnye Chelny Devlet Pedagoji Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Hakan Yalap (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Haktan Birsal (İzmir Kâtip çelebi Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Hünkar Güler (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Lokman Zor (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Neşe Harbalıoğlu (Nevşehir Hacıbektaş Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Nuran Malta-Muhaxheri (Pristine Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Ramis Karabulut (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Reyila Kaşgarlı (İstanbul Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Suk Kyeong Kang (Niğde Ömer Halisdemir Üni.)
Dr. Öğr. Üyesi Yakup Ömeroğlu (Gazi Üniversitesi)
Dr. Ablet Semet (Göttingen Georg-August Üni.)
Dr. Sayavuş Qasimov (Bakü Avrasya Üni.)
Dr. Seyfeddin Altaylı (Bakü Avrasya Üniversitesi)

Haberleşme Adresi

Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi 3. Kat. Merkez Kampüsü 51246 Niğde Tel:
+903882252150 Faks: +903882252150

4000 YILLIK TÜRK SATRANCI YALAKKAYA*

AYŞE GÜMÜŞ¹

İsmail GÜMÜŞ²

ÖZET

Oyun; çeşitli amaçlarla oyunlaştırılmış olan hayattır. Hayatın yansıması, mücadelesi ve hatta oyun çocukların kendi aralarındaki ortak dilidir. Öyle ki Mevlana'nın da dediği gibi Oyun akıldadır; ancak çocuk oyunla akıllanır. Türk milleti tarihi boyunca kültürlerini başta zekâ ve strateji oyunları olmak üzere çeşitli çocuk oyunları ile geleceğe köçürmüştür.

Bu çalışmanın amacı, geleceğin teminatı olan çocuklara kendi köklerinden çıkan oyunlarla ve bu oyunların içindeki değerlerle atalarının kültürlerini öğretmektir. Çok çeşitli olan oyun ailesinden satrancın atası sayılan Köçürme oyunlarının derlemesini yapmak, çocuk ve gençlere öğretmek de çalışmanın temel amacıdır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi, görüşme ve gösterip yaptırma teknikleri kullanılmıştır. Çalışma Balıkesir ili Orta Mandıra, Kabakdere, ve Çukur Hüseyin mahallelerinde bu oyunu bilen oynayan kişilerden derlenmiş ve yalakkaya oyununun kuralları kayıt altına alınmıştır.

Köçürme isimli kitabın yazarı Arslan Küçükyıldız ile görüşme gerçekleştirilmiş ve Yalakkaya oyununun Anadolu'da yüzlerce çeşidi olan Köçürme oyunlarının bir çeşidi olduğu tespit edilmiştir. Oyun mangaladan farklı olarak dört, altı ve sekiz kişilik gruplarla da oynanabilmektedir. Çalışmada kullanılan ve oyuna ait olan tahta ve tablalar öğrenciler tarafından tasarlanmış ve oyun okuldaki diğer öğrencilere öğretilmiştir. Ayrıca çalışma sürecinde yalakkaya oyununa benzeyen Cin kuyusu, Evcik ve Ambar Kaçtan isimli üç çeşit köçürme oyunu daha derlenmiştir. Yalakkaya Oyunu oynanırken göç etmenin, asker ve otağ aidiyetini, geride kalan taşları çiftleyerek alma gök baba ve yer ana gibi kültür kodlarını günümüze köçürdüğü belirlenmiştir.

Kaşgarlı Mahmut'un bahsettiği Köçürme oyunlarından biri olan Yalakkaya oyununun mangalının gölgesinde kalıp unutulmak üzere iken canlandırılmış olması ve kültür kodlarını taşıması nedeniyle UNESCO somut olmayan kültürel miras listesine alınması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oyun, Köçürme, Yalakkaya, Genç, Değerler Eğitimi

4000 Years Old Turkish Chess Yalakkaya

ABSTRACT

The game is the life that is played with various purposes. Reflection of life, struggling and even the game is the common language among the children. The play is wisdom; the children become wiser with only game, as Mevlana said. Throughout the history, Turkish nation always transferred their culture to the future with children's games, especially the games of strategy and intelligence.

The aim of this study is to teach our ancestors' culture to the children, who are assurance of our future, with the games which derived from their own origins and the values in games. For this reason, the compilation of Köçürme games which are considered as ancestor of "chess game" from a wide variety of game families and teaching our children and young people are the ultimate goals of this work. In this study, experimental and survey methods were used together. The study was worked in Kabakdere, Orta Mandıra and Çukur Hüseyin villages of Balıkesir Province. The games were compiled from the old parents who know the games and the rules of Yalakkaya game were registered.

¹Tarih Öğretmeni / Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Karesi/Balıkesir, aysumayavuz@gmail.com

²Tarih Öğretmeni / Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Bilim ve Sanat Merkezi, Karesi/Balıkesir, ismgumus1@hotmail.com

*Bu çalışmanın bir kısmı 1-5 Eylül 2018 tarihinde Balıkesir Üniversitesi ve Türk Ocakları İşbirliği ile yapılan Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresinde sözlü olarak sunulmuştur.

It was interviewed with Arslan KÜÇÜKYILDIZ who is the writer of the book titled “Köçürme” and it was understood that Yalakkaya game is a kind of Köçürme games which have hundreds of kinds in Anatolia. Differently from Mangala, the game can be played with the groups of 4, 6 and 8 people. The game tables and boards which were used in study and belonging to this game, were designed by our students; and the game was taught to the other students in school. In addition, extra three kinds of Köçürme games named “Cin Kuyusu, Evcik and Ambar Kaçtan” ,which are similar to Yalakkaya game, were compiled during the study. It was proved that migrating in game transferred “military and otağ”, “taking there maining Stones to gether” transferred cultural codes such as “Gökbaba and Yerana” to today.

It was suggested that Yalakkaya, one of the Köçürme games which Kaşgarlı Mahmut told, must be accepted the list of intangible cultural heritage of UNESCO, because of bringing to life while it was about to be forgotten by shadow of mangala and carrying our cultural codes.

Key words: Game, Köçürme; Yalakkaya, Young, Values Education

GİRİŞ

Yetişkinlerin tanımıyla oyun, insanların beden ve kafa yeteneklerini geliştirmek amacı güden; hesap, dikkat, rastlantı ve beceriye dayanan çoğu kez oyalanmak için oynanan, tat veren bir tür yarışmadır.

Oyun, insanlara iyi vakit geçirtmek için yapılan eğlendirici etkinliklerdir. Ayrıca sanatsal değer taşır ve insanları estetik açıdan geliştirir aynı zamanda coşku ve tat veren becerili gösterilerdir. Çocuklar açısından ise oyun çocukların usgücü yaratmalarına, bedensel devinimlerine ve bunların bileşiminden oluşan tüm etkinliklere verilen addır (Seyrek, 1992, s. 3).

Erişkinler gözüyle oyun, çocuğun eğlenmesine, oyalanmasına yarayan amaçsız bir uğraştır. İşi olmayan yada dinlenmek isteyen kişi oynar. Başka bir deyişle oyunu işin karşıtı olarak görürüz. Anneler ayaklarına dolanan çocukları “Hadi git oyn” diye başlarından savarlar. Oysa oyun çocukların baş uğraşı ve en önemli işidir (Özer, Gürkan, & Ramazanoğlu, 2006). O halde oyun: Çocuğun gelişmesi ve kişilik kazanması için, sevgiden sonra gelen ikinci en önemli ruhsal besinidir.

Hollandalı tarihçi Johan Huizinga’ya göre insan Homo Ludens (oyuncu insan) dır. Oyun kültürden öncedir çeşitli kültürlerden çıkma yada bir rastlantı sonucu değil, tersine çeşitli kültür biçimlerinin doğuşunda başlıca etkidir. Bununla, kültürde oyun ögesi denince, uygar yaşamda çeşitli eylemlerde oyuna önemli bir yer ayrıldığı ya da oynadıklarına bakarsak ve bunu yalnızca bir tepki veya içgüdüyle yapmadıklarını, kökeninde, oyundan kültüre bir dönüşüm olduğu söylenmek istenmektedir: (And, 2012, s. 27).

Kaşgarlı Mahmut lügatında, ” boynuz boynuz (müngüz müngüz) oyunu, çenglimengli, aşık oyunu, köçürme oyun veya ondört oyunu....” oyunları ile ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir (Özdemir, 2006, s. 62) Besim Atalay oyun kelimesinin “oy-“ kökünden türetildiğini belirtmişse de bu görüş, dilbilimciler tarafından delil yetersizliği nedeniyle ciddiye alınmamıştır. Atalay’ın görüşlerini destekleyen Eyüboğlu da Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü’nde Türkçe “oy (çukur anlamında)” kökünden “oy-un (çukur açmak anlamında) kelimesinin türetildiğini ve daha sonra bu kelimenin anlam genişlemesine uğrayarak “oynamak bireyle eğlenmek, aldatmak” anlamlarında kullanılmaya başlandığını belirtmiştir (Özdemir, 2006, s. 22).

Eski dilleri dinleri inançları ritüelleri incelemek için çocuk oyunları çok zengin bir kaynaktır. Çocuk, taklitçi, tutucu ve güçlü belleği olduğundan iyi bir saklayıcı ve koruyucu etkidir. Eski ritüel kalıntılarını sözleriyle bile saklamaktadırlar. Evcilik oyunu, ölüm inançları, zanaat, tutsak alma, toprak ele geçirme, yağmur yağdırma gibi günümüze kalan çocuk oyunları ile eskiyi saptayabiliriz. .... Bugün de Anadolu’da çeşitli yörelerde çocuk oyunları üzerine inançlar bunların önemini doğrulamaktadır. Örneğin Ankara köylerinde “Çocuklar ne oyun oynarsa o sene o iş çok olurmuş. Mesela çocuklar kuyu kazarak oynarlarsa o sene bolluk olur ekin kuyuları kazılmış. Ev yaparak oynarlarsa yapı çok olurmuş.” Şeklinde inanışlara bile rastlanılmaktadır (And, 2012, s. 48).

Bu durumda çocuk oyunları, çocuk eğitimi ve gelişimi ile toplumsal kültür açısından önemli olduğu gibi, eğitim bilim ve ruhsal bilim açılarından da önem taşımaktadır denilebilir. Televizyonlu telefonlu ve tabletlili hayatla birlikte çocuk oyunları unutulmaya yüz tutmuştur. Bunu çarpık kentleşme yaşam alanlarını planlayanların çocukları ve kendi çocukluklarını unutmaları, ailelerin güvenlik endişesi ile çocuklarını sokağa çıkartmaktan korkmaları izlemekte. Eğitim sisteminin akademik başarı dışında hiçbir başarı tanımayan karakteri de buna eklenince çocukların evlere, dershanelere kapatılma süreci ivme kazanmaktadır. Sonunda bilgisayar ve internet teknolojisinin evlerde başköşeye kurulmasıyla, çocuklar hareketsizliğe teslim oldular. Buna bir de düzensiz beslenme eklenince yeni nesil çocuklar obezite, göz hastalıkları, omurga hastalıkları ile tanışmaya

başlamışlardır(Atalık, 2015, s. 1).Tüm bunların yanısıra bir de oyunlarla oynanarak kazanılan sevgi saygı mücadele birlik ve beraberlik gibi erdemler değerler de rafa kalkmaktadır.

Hatta bazı anne babalar kendi elleriyle misafirlige gidildiğinde bile çocukları sabitlemek adına ki- lüks ev ve eşyalar bozulmasın diye- çocukları internet başına bilinçli olarak hapsediyorlar. Üstelik de istemeden eşyaya tamah eden değer veren bir nesil olmakla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu konuda sadece ebeveynlere değil tüm topluma ve de devletin birçok kurumuna görev düşmektedir.

Türkler, oyunlar, özellikle de çocuk oyunları konusunda çok zengin bir tecrübeye sahiptir. Türkler'in her seviyeye uygun olarak geliştirdiği birçok zeka oyunu bulunmaktadır. Buna rağmen oyun derleme ve araştırmaları konusunda yeterince ilerleme kaydedilememiştir. Bir kısmı derlenen, bir kısmı da yayımlanan geleneksel oyunlar ilgiyi araştırılmayı, tespit edilmeyi, sınıflandırılmayı, üzerinde çalışmalar yapılmayı ders kitaplarına ve okullara girmeyi, yeni düzenleme ve tasarımlarla yaşatılmayı beklemektedir(Küçükyıldız, 2015, s. 14).

Bu konuda yukarıdaki sürece de katkı sağlayabilmek adına,çok çeşitli olan oyun ailesinden seçilençocukların taş ile oynadıkları oyun olan ve satrancın atası sayılan-Köçürme oyunlarının derlemesini yaparak, çocuklara ve gençlere öğretmek yöntemi seçilmiştir.Geleceğin teminatı olan gençlere/çocuklara kendi öz köklerinden çıkan oyunlarla ve bu oyunların içindeki değerlerle kültürel değerlerini hatırlatmak, öğretmek amacı da güdülmüştür.Zira çocuk/genç yaşam için gerekli olan davranış, bilgi, becerileri oyun içinde kendiliğinden öğrenir. Değerlerini oyunlarla öğrenir. Özellikle sevgi, sabır, arkadaşlık, sadakat, sorumluluk,komşuluk gibi değerleri farkına varmadan öğreten oyunlardan biri de halkın kendine malettiğiKöçürme oyunlarıdır.

Çalışmanın temel amacı Balıkesir'de unutulmuş olan Yalakkaya /Köçürme-Mangala oyunlarının tarihi geçmişlerini araştırarak derlemek, unutilan Yalakkaya oyununu yeniden canlandırabilmek, gençlere yalakkaya ve mangala oynatmaktır.Bu çalışmada araştırmacı tarafından bilinen ve oynanan oyunları çocuklara aktarmak için okulda boş zamanlarda ve derslerde oynatmaya karar verilmiştir.

Çocuk oyunları konusunda birçok akademik kaynak olsa da bunlar kitabi kalmaktadır. Sürece başlar iken ise bu oyunu çocukluğunda oynamış olanların geçmişini ve çocukluğunu örnek alarak işe başlanmıştır. Bu oyunlardan canlanan mangalayı daha da yaygınlaştırmak hiç oynanmayan yalakkaya oyununu canlandırarak yaygınlaştırma çalışmaları daha önce Balıkesir genelinde yapılmamıştır. Unutilan Yalakkaya oyununu gün yüzüne çıkararak geçmişle günümüz arasında bir kültürel bağ kurmak da bu çalışmanın farklı bir amacı ve özgün değeridir. Bu çalışma ile, unutulmuş bir oyunun tekrar sahalara dönmüş olması, oyunu bilen ve öğrenecek olan her yaşta insanın teknolojik bağımlılıklarının bir nebze olsun azalması ve kültürlerini daha iyi tanıyarak kaliteli vakit geçirmeleri de hedeflenmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Çalışma sahası olan Balıkesir ilinde mangala(yalakkaya) –köçürmeoyunlarının 1950'lerden sonra pek oynanmaz olduğuçalışma sürecinde yapılan görüşmelerden tespit edilmiştir. Zeka ve Strateji oyunu Mangala ile ilgili son yıllarda bilimsel bir çok eser hazırlanmış ancak bu çalışmaların özellikle pratiğe dökülmediği nostalji olarak kaldıklarıgörülmektedir. 2010 yılından itibaren Serdar CEYHAN ve Serkan Asaf CEYHAN(Akşam gazetesi, 2017) kardeşler ve Prof. Dr. AbdülvahapKARA'nın(Kara, 2010) çalışmaları sayesinde Mangala ve Dokuz Kumalak oyunları yaygınlaşmaya başlamıştır.Ayrıca bu konuda ilk çalışmalar olarak Abdülvahap Kara'nın ve Arslan Küçükyıldız'ınmakaleleri mevcuttur. Araştırmalar sırasında Arslan Küçükyıldız'ınKöçürme isimli kitabı okunduktan sonra, derlenen Yalakkaya oyununun Balıkesir'de var olan bir çeşit köçürme oyunu olduğu anlaşılmıştır.Köçürme/Mangala oyunları konusunda Metin And'ın Oyun ve Bugü adlı kitabında mangala olarak bahsedilen oyunun Türkiye'de başka illerde farklı isimlerle oynandığından da bahsedildiği görülmüştür. Kitapta (And, 2012)Yalakkaya adı Amasya'da oynanan bir köçürme oyunu olarak kaydedilmiş de oynanış şekli hakkında bir bilgi yoktur.Çevrede ne kadar mangala oynansa da çevredekilere öğretilmediği için gerekli yaygınlaştırma süreci kısır kalmaktadır. Oyunlar araştırmacı gençler arasında yaygınlaşırsa yaş almış ebeveynlerine, okullarına, milletin geçmiş görkemli tarihine karşı kültürel farkındalıkları, ilgileri artacak bakış açıları değişecektir.

YÖNTEM

Bu çalışma, araştırmacının2015-2016 yılında tarih öğretmeni olarak, tayin olduğu Gaziosmanpaşa Anadolu Lisesi(Altıeylül/Balıkesir)'de elindeki mangala tablasının öğrenciler tarafından merak edilmesi ile başlamıştır. Öğrencilerin merak ettikleri bu oyunu daha iyi öğrenmesi için öncelikle literatür taranmış ve nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yapılmıştır. Bahsi geçen oyun her ne kadar araştırmacı tarafından

bilinse de öğrencilerin bu konuda yaşadığı çevre gereği daha donanımlı olması ve araştırma becerilerinin gelişimi adına, bu oyunun eskiden oynandığı araştırmacı tarafından bilinen Orta Mandıra Mahallesi (Karesi/Balıkesir)'de yaşayan ve oyunu bilen yaşlılarla, görüşme tekniği kullanılarak bilgiler pekiştirilmiş ve literatürdeki kurallar ile uygulayıcılar arasında bir fark olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Oyunun öğretiminde bilinirliği daha fazla olan Mangala oyununun öğretim aşamaları uygulanmıştır. Bunun için de elektronik ortamda bulunan ve Türk Zeka ve Strateji oyunu Mangala yı anlatan internet sayfasında bulunan belgeler öğrencilere incelenmiştir. (Ceyhan & Ceyhan, Mangala Oyunu, 2007) Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı desteğiyle Serkan ve Serdar CEYHAN kardeşlerin girişimiyle hazırlanmış olan mangala videosu da (Ceyhan, Mangala Oyunu, 2018) öğrencilere izlettirilmiştir. Mangala ve diğer çeşitli köçürme oyunları ile ilgili Oyun ve Bügü(And, 2012) ve Türk Çocuk Oyunları (Özdemir, 2006) kitaplarından da oyunlar hakkında bilgi temin edilmiş ve öğrencilere aktarılmıştır. Çalışmada yine geleneksel çocuk oyunlarına ait oyun kuralları derlenerek PDF formatında öğrencilerin telefonlarına yüklenmiştir. Başlangıçta 150 kişiye öğretilen oyun daha sonradan yerel yarışmalar ve seminerler yoluyla 1000 kişinin üzerinde bir kitleye öğretilerek yaygın bir şekilde oynanması sağlanmıştır.

Her ne kadar Balıkesir üniversitesi öğrencilerinden bir grup ile oyun paylaşılmış ise de Balıkesir ilinde yaşayan veya Balıkesir Üniversitesinde personel, öğrenci olarak bulunan Orta Asya kökenli insanlar- öğrenciler ile vakit yetersizliği nedeniyle köçürme oyunları konusunda görüşme yapılamamış olması bu çalışmanın eksik kalan yanı olmuştur. Balıkesir ilinde unutulmaya yüz tutmuş yalakkaya oyunu ve bunun yanında yuvalama ve hambar kaçtan denilen diğer köçürme oyunu çeşitleri ve ayrıca Balıkesir'de yaşayıp aslen başka illerden gelip yerleşen kişilerden de derlenen iki adet(cin kuyusu –evcik vb.) köçürme oyunu da bu öğrencilerle görüşülebilseydi özellikle Kazakistan ve Kırgızistan da oynanan 9 kumalak oyunu ve buna benzer oynanan köçürme oyunları ile kıyaslama ve karşılaştırma fırsatı oluşturması beklenmekteydi.

BULGULAR

Çalışma, araştırmacının 2015 tarihinde göreve başlanılan Gaziosmanpaşa Anadolu Lisesinde, öğrencilerin okul ve derslerde ilgisiz, amaçsız davranışlar sergilediklerini, derslerde gereksiz konuşarak, sürekli telefon ve tablet ile ilgilendiklerini, sakız ve yiyeceklerle derslere kadar girebilecek gibi olumsuz davranışları alışkanlık, bağımlılık haline getirmiş olduklarını gözlemlemesi ve buna bir çözüm arayışına girmesi sonucu oluşmuştur. Balıkesir'de pek bilinmeyen ve yaygın olmayan unutulmuş oyunları canlandırmak ve öğrencilerin de bağımlılıklarını engellemek okul ve kültürlerine aidiyet duygularını ilgilerini arttırabilmek adına da köçürme oyunlarını öğrenip öğretmek için daha da geniş çaplı çalışmalara başlanmıştır. Öğrencilerin çalışmacının elinde gördüğü mangala tablası oyununa ilgi göstermesi ile bu iki süreç birleştirilmiş ilk olarak okulda hiçbir öğrencinin bilmediği anlaşılan mangala oyunu öğrencilere öğretilmiştir. Hatta okulda Mangala terimi 2015 Ekim ayında ilk kullanıldığında gerek öğrenciler gerekse personel tarafından mangal yapmak veya bir resim tekniği olan mandala terimleri anlaşılmış idi.

Bu amaçla öncelikle yaygın adıyla mangala oyunlarını internet kitaplar makaleler ile tarayarak tanımlayıp tarihçeleri hakkında bilgi edinilmiş ve bu konuda seminerler verilmiş ve akabinde oyunların okuldaki uygulama örneklerini vererek veriler toplanmıştır. Çalışmalar esnasında Ezgi DENİZ isimli öğrenciden mangala oyununa benzer bir oyun oynadıklarına dair bilgi alınmıştır. Oyunun adının yalakkaya olduğu öğrenilmiştir. Zira bu oyun adı 2010 yılında Savaştepe ilçesinde bir köyde oynandığı duyulmuş ancak tüm kurallarıyla derlenememişti. Yalakkaya oyununun öğrenilmesi ve uygulanması daha çok bilinirliği olan Mangala oyunu üzerinden yapılmıştır. Bu nedenle ilk olarak bir çeşit köçürme oyunu olan Yalakkaya oyununu daha iyi anlayabilmek için Yalakkaya oyununun bulunmasına vesile olan ve okul ortamında ilk uygulanan Mangala oyunu ve bağlantılarından bahsedilmesi gereklidir.

Mangala Nedir ve Tarihi Gerçekliği Nasıldır Niçin Mangala-Yalakkaya Oynamalıyız?

Oyunların bazıları usta aşçı yetiştirirken, bazıları da matematik dâhileri yetiştirmektedir. Oyunun küçük yaşta çocuklara öğretilmesi Türk halklarının çocuk yetiştirmede akli merkeze alarak gerçekleştirdiğinin göstergesidir. Korkut Ata çocukların hem hünerli hemde erdemli olmasını ister ve bu iki kavramı eserinde vurgular. Çocuğun zekasına, erdem değerini geliştiren oyunlardan biridir mangala köçürme oyunları. Türkler'in dünyaya mangala veya mankala adıyla hediye ettiği oyunun Türklere en eski adı Köçürme idi. Köçürme-göçürme, dupduru bir Türkçe addır -ki Balıkesir'de köçürme oyun çeşidi yalakkaya olarak derlenmiştir.- Tarihi edebi metinlerde köçürme adı geçmekte ve göçürme, göç ettirme, aktarma anlamında da kullanılmaktadır. Dünyanın en eski ansiklopedik sözlüklerinden biri olan Divan'ı Lügat'it Türk te bir oyun adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Oyun için Kaşgarlı Mahmut: "14 adı dahi verilen bir oyun. Yerde kale gibi dört çizgi çizilir, sonra ona on kapı yapılır. Fındık ve fındığa benzer şeylerle bu kapılar üzerinde oyun oynanır" demektedir. (Küçükyıldız, 2015, s. 14).

Anadolu'da değişik adlarla oynanan (sadece Gaziantep'te Mangala deniliyor) Mangalaya, Prof. Thomas Hyde 17. yy doğu oyunları üzerine yazdığı kitabında Osmanlı oyun listesini verirken değinmiştir. Bu kelimenin Arapça taşıma, aktarma, geçirme anlamlarına gelen ve Türkçeye girmiş olan nakl ve türevlerinden geldiği ileri sürülmektedir. Arkeolog FlidernsPetrie, Mısır'da M.Ö. 1400 yıllarından kalma 3 sıralı 14 delikli bir mangala tahtası ele geçirmiştir(And, 2012, s. 342).

Araştırmacı Philip Townshend'e göre bir toplumda, insanlarda en çok beğenilen ve örnek alınan niteliklerden şu yedisi Mangala oyunuyla ilgilidir:

- 1- Kurnazlık: Oyunun stratejisini planlamak ve oyun kurallarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanabilmek.
- 2- Uyanıklık: Karşısındakinin kurnazlığına karşı savunma ve önlem.
- 3- Önceden görme: Hazırladığı oyun manevrasına karşı rakibinin tepkisini kestirebilme yeteneği.
- 4- Esneklik: Beklenmedik durumlarda hemen tepki gösterebilme yeteneği.
- 5- Direnme: Tüm şaşırtmalara karşın, kendi planını sonuna dek sürdürebilme yeteneği.
- 6- Sağgörü: Oyunda rakibinden plan ve gücünü gizleyebilme yeteneği.
- 7- Bellek: Hasımın sağgörsüne karşın, onun durumunu ve gücünü ne denli saklarsa saklasın kestirebilme yeteneği.

Mangala'nın çağdaşı olduğu diğer oyunlardan farkı, dağdaki çobandan, 70 yaşında ki bilgine, İstanbul'da sarayda ki hanım sultandan 6 yaşında ki çocuğa kadar her yaştan ve kültürden insanın oynayabilmesidir(And, 2012, s. 344).

Mangala hiçbir zaman kumar olarak oynanmamıştır. Yalakkaya oyununun da derlemeler esnasında kumar olarak oynanmadığı tespit edilmiştir. Yalakkaya oyunu da yukarıda bahsedilen mangala öğreniminde kazanılan tüm özellikleri içinde barındırmakta olduğu görülmüştür.

Mevlüt Özhan'ın kitabında mangala türü şu oyunlar anlatılmadan, yalnızca adları verilmiştir: Altı Ev-ERZURUM, Bolu Yığıması- FETHİYE/MUĞLA, Çukur Beştaş /Evcik –ULA-MUGLA, Göç , Göçmecik-BİLECİK-ESKİŞEHİR, Kuy Taş –ARTVİN, Kuyu-ÇANKIRI-AYDIN, Mangala- GAZİANTEP, Meneli Taş – KONYA, Kıbık, Yalakkaya, Yerdim Yer-AMASYA(And, 2012, s. 349).

Anadolu 'da Mangala olarak bilinen oyun Kazakistan'da Dokuz Kumalak olarak bilinir. Türk kültürü, bir ırmağın kolları gibi değişik zemin ve coğrafyada çevresine hayat vermeye devam etmektedir. Bu süreklilik bu milletin stratejide ve akıl oyunlarında oldukça ileri gittiğinin de göstergesidir. Kazakların milli oyunu olarak da bilinen DokuzKumalak oyunu ilköğretimden yükseköğretime kadar her yerde kendine yer bulmuş ve her yaştan kişiler tarafından severek oynanmaktadır. Oyun mantık ve zeka oyunudur. Oyunun amacı insan zekâsının geliştirilmesi, her zaman farklı çözüm yolları bulabilme yollarını öğretilmesidir.

Türk Mangalası, Türk toplumlarının sosyal, kültürel, inanç ve devlet sistemi ve askeri alanda dünya görüşünü yansıtan etnografik bir oyundur. Örneğin; oyuna başlayan (hamle sırası gelen) oyuncunun kendi çukuruna taş bırakma kuralı, Türk sosyal hayatındaki baba ocağına sahip çıkma geleneğinin bir göstergesidir. Taş kazanmak için rakibinin taşlarını çift yapma kuralı ise Türk inanç ve devlet sistemi tarihindeki ikili anlayışı sembolize etmektedir. Eski Türklerin göğü baba, yeri ana olarak kabul etmesinin, Türk devlet sistemindeki töles-sol ve tardus-sağ ile idare yapıdaki yabgu ve şad gibi çiftleri bu duruma örnek verebiliriz. Türk mangalasında taşlar asker olarak kabul edilmektedir. Bu da oyunun savaş(strateji) oyunu olduğunu göstermektedir. Mangala'nın çağdaşı olduğu diğer oyunlardan farkı, her yaştan ve kültürden kişilerin ister arkadaş ortamında ister aile ortamı gibi her türlü sosyal alanda çevreden bulunabilecek doğal materyallerle rahatlıkla oynanabilmesidir. Arkeolojik çalışmalar sırasında bulunan üzerinde mangala çukurları olan kayalar bu durumun göstergesidir. Günümüzde ise yazın kırdan yere açılan çukurlarda, kışın evlerde çay tabaklarıyla kâğıt üzerinde de kolaylıkla oynanabilmektedir(Duramaz & Duramaz, 2015, s. 291).

Yalakkaya oyunu da mangala oyununda bahsi geçen tüm bu kültür kodlarını içinde taşımaktadır. Yerlere kuyu kazılarak oynandığı gibi kışın ev ortamında halı üzerinde tabakların içinde, hatta halı, herhangi bir zemin üzerinde çukur açmadan daire bile çizmeden taşları gruplar halinde öbekleyerek dahi oynanabilmektedir.

Oyun kavramı, Eski Türk yazıtlarında, destanlarda, Divanı Lugatit Türk'te ve Kitabı Dede Korkut'ta, Seyahatnamelerde yer almaktadır. Bizim mangala dediğimiz oyun Kazakistan'da Dünyada dokuz kumalaktır ve oyunun farklı türleri vardır. Ayrıca dokuzkumalağın Amerika'da da örnekleri vardır ki onlar "Adji- boto", veya

“Varrirovund” diye adlandırılır. Kazakistan’da ilkönce 1974 yılında dokuzkumalak yarışması düzenlenmiştir. O zamandan beri, şampiyonluk düzenli olarak her yıl düzenlenmektedir. 2001 yılında Kazakistan Cumhuriyetinde Dokuzkumalak Federasyonu kurulmuştur. Kazakistan’da diğer adı “KoyşılarAlgebrası(Çoban Cebiri) dir. İlk defa çobanlar tarafından oynandığı için bu adla anılmış bu hesap oyun ilk defa çobanlar tarafından oynanmıştır. Araştırmacı Sultanbekov, bu oyunun “Kırgızlar, Karakalpaklar ve Altaylarda da oynandığını söyler “(Durmaz & Durmaz, 2015, s. 30).

Mangala’danYalakkaya’ya

Balıkesir ili kırsal kesimlerde bile unutulmuş mangala ve köçürme oyunu çeşitleri ne zaman unutulmuştur ki ancak 2010 yılından sonra gündeme gelmiş ortaya çıkmıştır. Bu konuda Kazakistan ilk yarışmalarını 1974’lü yıllarda gerçekleştirmiş ve bir Mangala federasyonu dahi kurmuştur. Televizyon ekranlarında yayınlanan bir dizide Kanuni Sultan Süleyman’ın veziri ile oynadığı sahneden sonra halk arasında bu oyunun daha ilgi ve itibar görmeye başladığı görülmüştür. Teknolojinin televizyonun yaygınlaştırmagücünü burada yadsımamak gerekmektedir.

Dünyanın hiçbir ülkesinde Türk Dünyasındaki Köçürme oyun adı ve kuralı çeşitliliğine rastlanmıyor. Dünyada 900 geleneksel Köçürme adı varkenTürkler’de 225 ad kullanılıyor(Küçüküydiz, 2015, s. 28).

Mevcut okulda Yalakkaya oyununun keşfinin anlaşılması ve bu oyunu öğretme aşamalarını örneklem olması için Mangala oyunu etkinlikleri yapılmıştır. Şimdi bu oyun ve etkinliklerden bahsedilecektir. Mangala oyunu bilgilendirme semineri için Bilim ve Sanat Merkezi öğretmenlerinden Hülya SERT ve İsmail GÜMÜŞ okula davet edilerek mangala öğretim semineri gerçekleştirilmiştir. İlk etapta seminer sunumuna 30 kişilik bir katılım sağlanmış mangala hakkında bilgilendirmek için, tanıtım slaytları ve videolarını içeren bir sunum yapılmıştır. Sunumda mangalanın ne olduğundan, tarihte hangi toplumlar tarafından oynatıldığından, Türklerin sosyal yaşantılarıyla ilişkilerinden ve kurallarından bahsedilmiştir. Sonrasında oluşturulan gruplara gösterip yaptırma metoduyla mangala oyununu formal şekilde oynayabilecekleri etkinlik saatleri düzenlenmiştir.Öğrencileri yüreklendirmek ve okulda oyunu daha da yaygınlaştırmak adına iki turnuva hazırlanmıştır.

Turnuva afişi tasarlamada bu mangala /yalakkayaiki oyunun da (mangala) en az 4000 yıllık bir Türk Zeka oyunu oldukları için yerli malı haftasında “Yerli Malı Yurdun Malı Her Türk /Öğrenci Mangala Oynamalı” sloganını kullanılmıştır. Turnuvanın yanı sıra “Kendi Mangalanı Tasarla” yarışması da gerçekleştirilmiştir.Bu çalışmalar esnasında yeni bir köçürme oyunu keşfedileceğinden bunun bir dönüm noktası olduğundan habersiz etkinlikler devam ettirilmekteydi. Mangala eğitimi, tablalarının tasarımları yarışması, mangala turnuvaları derken oluşan çalışmayalakkaya ve diğer çocuk oyunları için örnek teşkil etmiştir.

Şekil 1:Mangala Sehvası

Şekil 2:Okul Yalakkaya Köşesi

Şekil 3:Yerel Gazetelerde Yalakkaya Haberi

Şekil 4:Açık havada mangala/mangal keyfi

Şekil 5:Yalakkaya Tasarımları ve Öğrenciler

Şekil 6: Orta Mandıra/Yalakkaya Ekibi

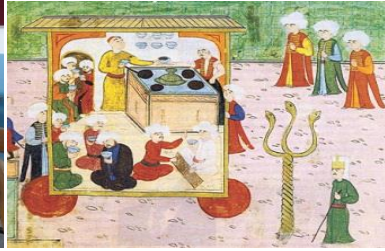
Yalakkaya oyununun varlığının anlaşılması mangala oyununu öğretirken bir öğrencinin buna benzer bir oyunu bildiğini söylemesi ile olmuştur. Akabinde Köçürme kitabının okunması sonucu bu oyunun bir köçürme oyunu çeşidi olduğu anlaşılmiş ve kitabın yazarı Arslan Küçüküydiz ile bu konuda daha geniş bilgi edinmek için

yüz yüze 06.05.2018 tarihinde röportaj gerçekleştirilmiştir. Zira 2011 yılında çalışmacı olarak mangala oyununu Bilim ve Sanat Merkezinde öğretirken öğrenci velilerinden Nail Özdemir'in Savaştepe ilçesi mahallelerinde oynadığına dair bilgi vermesi sonucu oyunun daha önce de varlığından haberdar olunmuş idi.

Yalakkaya oyununu öğretmek için kullanılan Mangala örneklemini ile ilgili açıklamalardan sonra şimdi Yalakkaya oyunu derlemesi için yapılan saha araştırması ve kuralları hakkındaki verilere dikkat çekilecektir. Unutulmuş olan bu oyun aslında yaş ortalaması 40 ve üzerinde olan öğrenci ebeveynleri tarafından yere kuyular kazarak farklı isimlerle oynanmıştır. Kabakderemahallesinden Ezgi DENİZ yalakkaya oyununu hala annesiyle farklı bir şekilde oynadığını anlatmıştır. Öğrenci velisi Gülser DENİZ Ekim 2015 tarihinde okula davet edilerek Yalakkaya isimli bu oyun öğrenilmiştir.

Şekil 7: Yalakkaya Öğrenimi

Şekil 8: Osmanlı'da Mangala

Şekil 9: Orta Mandıra Yalakkaya

Oyun öğrenilse de sürdürülebilir olması içinsık sık oynanması gerekmektedir ancak çok sık oynanmadığı için bu aşamada da kuralları unutulmuştur. Okulda başka bir öğrencinin yaşadığı Orta Mandıra mahallesinde oyunun unutulmadığı, bilindiği anlaşılınca oyunu kendi çocukluğunda da oynamış olan Şehit Gürel Alagöz Ortaokulu Müdürü Cafer USLU'nun Mayıs 2016 tarihinde daveti ile mahalleye gidilerek oyun ve kuralları en net ve doğru şekilde tekrar derlenmiştir. Oyun ortaokulun öğrencilerinden de öğrenildiği gibi mahalle kahvesine de gidilerek Cemal ÇARPAR, Cemil KOÇAK ve yaş ortalamaları 70 ve üzeri olan Dinçer İMİR, Ali SAĞLAM, Ercan SOYDAN'ın birlikte hatırladıkları kadar oyun kurallarını anlatmasıyla oyun kurallarıyla, farklı yönleriyle bir kez daha derlenmiştir. Çukurhüseyin (Altıeylül/Balıkesir) mahallesinden öğrenci Enver KARADERE tarafından ve Kabakdere (Karesi/Balıkesir) mahallesinden Dudu SADIÇ tarafından da yalakkaya oyununun 2,4,6,8 kişi tarafından bile oynanabildiği kuralı da öğrenilmiş, derlenmiştir.

Yalakkaya Oyun Kuralları

-Yalakkaya Oyunu her oyuncu için üçer kuyudan (6 kuyu) her kuyuya altı taş 36 taşla ve iki kişi ile oynanır.

-Oyunda taşların dağıtımı, göçülmesi her oyuncunun sağına doğru saat yönünün tersine şeklinde yapılır.

-Rakipler aşık atarak yada sayışmaca yaparak oyuna başlar. Sayışmacada bir el tabla üzerine konur ve 15 e kadar sayılır. Sayı kime denk gelirse o oyuna başlar ancak ikinci elde sayışmaca yapılmaz birinci eli kazananda değil sıradaki oyuncu ikinci ele devam eder. Aynı sayışmaca şekline Ambar Kaçtan oyununda da rastlanmıştır.

-Yalakkaya oyununda Mangaladaki gibi hamle yaparken hazineye taş atma yoktur. Oyuncu ancak çiftleyerek kazandığı kuyu ve akabindeki göçülmüş çiftlenmiş kuyuların taşlarını alıp kazanarak hazinesine götürebilir.

-Oyuncunun kuyusunda tek taş kaldıysa sırası geldiğinde taşı bir sağdaki kuyuya oynayabilir, koyabilir. Her zaman göçülürken son kuyuya atılan eldeki son taş oyunun gidişatını ve sonucunu şekillendirir.

-Senin taşın benim taşım yoktur, senin bölgen benim bölgem vardır. Taşlar tek renktir.

-Oyunda her oyuncu kendi üç kuyusundan oynayabilir ancak hem kendi hem de karşıdaki oyuncunun tarafında kuyularında son taşı çiftleme şartıyla taşları yiyebilir. Aynı zamanda her oyuncu kendi tarafındaki kuyulardaki taşları çiftleme kuralına, göçmüş olma kuralına göre yiyebilir, alabilir.

-Oyunda mangalada olduğu gibi ortalama her hamlede hazineye taş atma ve hazineye her atılan ilk ve son taşın ardından bir kez daha oynama hakkı verilmez. Oyunda hamle yapan çiftleyen alır hazinesine götürür ve sıra ikinci kişiye geçer bu da daha adil bir oyun ortamı oluşturur.

-Birinci oyuncu kendi tarafına ait üç kuyudan/ yalağından herhangi birindeki altı taştan beşini alarak –ki o kalan bir taş ocakta asker olacak yada baba ocağında kalıp ana babaya bakarak o evin sahibi olacak olan en küçük erkek evladı temsil eden taştır- (Dudu SADIÇ) sağa doğru her yalağa /kuyuya olmak üzere birer birer taşları dağıtarak göçer.

-Sıra ikinci oyuncuya geçer aynı dağıtımı yapar. Bozulmayan göçülme kuyu/yalak dışındaki kuyuya son atılan taş o kuyuyu/yalağı taşlarını çift yaparsa oyuncu bu kuyuyu ve hatta gerisinde kalan ve daha önce mutlaka göçülmüş olan ve çift yapılan tüm kuyuları alır.İkinci tur bittiğinde de yine taşlar sayılır taşları az olanın üç kuyuya eşit şekilde dağıtması ile devam edilir. Her tur bu şekilde yenilenir. Yine örneğin oyuncunun birinde en az 4 taş kalırsa bu defa üç yalaktan birer yalaklar kapatılır ve iki oyuncu da ikişer yalağına ikişer taş koyar. Oyun tekrar oynanır bir oyuncunun iki taşı veya hiç taşı kalmadığında oyun bitmiş olur.

-Oyunda ilk tur-el bitince taşlar sayılır en az taşı kalan kişi üç kuyuya taşlarını eşit paylaşacak şekilde yeniden dize eder. Örneğin bir oyuncu 16 taşı diğeri 20 taşı almışsa taşı 16 olan üç kuyuya eşit olmak şartıyla 5'er taş bırakır. Kalan 1 taş ise hazinede bırakılır. Diğer oyuncu 20 taştan 15 tanesini her kuyuya 5'er olmak üzere dağıtır ve kalan 5 taşı hazinesine koyar bekletir. Mangala 3/5 set oynanırken bu özelliği sayesinde yalakkaya oyunu 3 yada 5 setle bitmez mücadele hep devam eder ta ki son iki taş yada sıfır taş kalana kadar .Mangala oyununda ise ilk tur-el bitince taşlar sayılır en çok taşı olan turu, seti kazanmıştır skor yazılır. Yalakkaya oyununun belli bir set sayısı ile sınırlanmaması turnuva yapılmasını kısıtlar gibi görünse de ikişer kuyu ile oynanan yalakkaya oyunu şekli yada her tur –el-set bitiminde taşların sayılıp skor düşülmesi ile de turnuva yapılması sağlanabilir. Ancak oyunun işlevinin özelliklerinin tam yansıtılması açısından geniş zaman dilimlerinde skor koymadan son taşların bitmesine kadar oynanması daha doğru olacaktır.

-İki kişilik oyunda da olsa 4,6,8 kişilik oyunda da olsa amaç son taşa kadar rakibi tüketmek yada kaybettiği taşları yalakkaya ocakları rakibinden geri almaktır. Bu nedenle yalakkaya oyununun bildiğimiz standart mangala oyununa göre daha uzun ve çekişmeli, eğlenceli sürdüğü tespit edilmiştir.Yalakkaya da her tur-elde oyuncuların sıra ile başlama kuralı eşitliği esas kılınmıştır. Oysa mangala oyununda birinci elde kazanan kişi ikinci tura-ele başlama hakkı kazanır ki bu durumda ilk kazanan için hep bir avantaj mevcut olmuştur.

-Yalakkaya oyununda oyunculardan birinin kendi bölgesindeki taşları bitirdiğinde oyun bitmez. Taşı biten oyuncu bir el bekler diğer oyuncu kendinde kalan taşları dağıtır yada kendi bölgesinde çiftleyerek alıp ve hazinesine götürünce oyun bitmiş olur. Erken bitiren oyuncu rakibin taşlarını kendi hazinesine aktaramaz. Bu hamleler oyuncuların daha adil bir şekilde ve sonuna kadar mücadele etmesini sağlar.

-Oyun kolay basamak olması için ikişer yalak/kuyu dörder taşla da oynanabilir.

-Altı kişi bile olsanız her kişiye iki yalak açılır sağdan oynanır sırası gelen herkes hamlesini yapar taşlarını birer birer herkesin kuyusuna denk gelecek şekilde dağıtır göçer.Diğer kurallar iki kişilik oynanan yalakkaya ile aynıdır. -Dört,altı, kişilik oynanan oyunda ise oyuncu başı ikişer taş kaldığında da herkes birer yalağı atlayarak yani ocağını kapatarak ikişer taş koyar ve oyuna devam eder. Takım halinde oynanan bu şekli de çok eğlencelidir. Oyunda tüm taşları kaybeden kişiye “Kır”oldu yani eşek oldu denir ve oyun biter.

-Oyunda kişi rakibinin kuyusundaki bir taşı kendi bir taşını oynayarak çiftler ve alırsa onu 'çitledi-çitlek' deniliyor. İkişer alırsa ikilek dörder alırsa dörtlek deniliyor.

Sındırgı ilçesinde oyunun aynı kurallarla 'Ev göçürme' olarak da oynandığı tespit edilmiştir. Balıkesir'de ikamet eden aslen Karşlı Burhan DALKILIÇ 'tan başka bir çeşit köçürme oyununun beşer kuyu(beşer taşlı) ikişer kuyusu dokuzar taş olmak üzere Cin kuyusu adıyla oynandığı da derlenmiştir. Ayrıca İvrindi ilçesinde (H)Ambar Kaçtan şeklinde yine bir köçürme oyun çeşidi olduğu da tespit edilmiştir. Hambar kaçtan oyunu da iki ve daha çok kişiyle kişi başı ikişer kuyu /ambar açılarak istenilen taş kadar (14-20-200 gibi) taş sayısının kuyulara yada çizilen daireye konması ile ve son taşın kuyuyu çiftlemesi şeklinde oynanmaktadır. Bu oyundayalakkaya da olduğu gibi gerideki kuyuları alma ve çiftlenen kuyunun alınması için göçme mecburiyeti yoktur. Hambar kaçtan oyunu da Yalakkaya oyunu gibi Balıkesir iline ait bir köçürme oyunudur. Oyundan başka Balıkesir Akarsu Mahallesinden Hayriye GÜRSOY ile 12 Mayıs 2018 tarihinde yapılan görüşme de de beşer kuyu üçer taşla oynanan ve ismi Yuvalamaca –Dama olan bir çeşit köçürme oyunu daha derlenmiştir. Aynı oyun Balıkesir Kırmızılar mahallesinde iki kişi beşer kuyu ve beşer taşla aynı kurallarla oynanmış bir şekilde 45 yaşındaki Sevgi AŞIK'tan da derlenmiştir. Mangala oyunu ile başlatılan bu süreçte mangala dahil Anadolu'da bir çok unutulmuş köçürme oyunu olduğunu tespiti için çalışma önem arz etmektedir. Öz kültürlerinden çıkan bu oyunların derlenip yeniden hatırlatılmak için turnuva kurallarının oluşturulması ve yaygınlaştırılması gerekmektedir.

Yalakkaya oyunu kaç set süreceği tam belli olmadığı için il genelinde yapılacak olan turnuva sistemine çok uygun olmadığı düşünülmekteydi. Oysa Orta Mandıra köyünde üçüncü sınıf öğrencilerinden Gülcan AKDAGLI, Zeynep KORKMAZ ve Betül KOŞAR'ın iki kişi ikişer yalaktan dört yalak-kuyu ve her kuyuda ikişer taş olmak üzere oynadığı yalakkaya çeşidi turnuva yapabilmek için oldukça uygun bulunmuştur.

Şekil 10: Yalakkaya 2 Oyunu Derlemesi

Şekil 11: Yalakkaya Oyuna Başlama Sayışmacısı

Şekil 12: Yalakkaya Eğitmenleri

Çünkü oyun üç tur-setle sınırlanmıştır. Üç set sonunda kuyularda birer taş kalırsa oyun seti biter. Oyun hamleleri yapılırken karşı rakibin kuyusu çiftlenirse bu taşlar o rakibin olur. Tüm taşlar sayılır ve üç set sonunda en çok taşı olan oyunu kazanır. Yalakkaya oynayan çocuklar, öğrenciler, bilirkişiler daha okula başlamadan sayı saymayı birlikte saygı ve sevgi çerçevesinde paylaşımcı olarak vakit geçirmeyi öğrendiklerini de vurgulamışlardır.

Şekil 13-14: Orta Mandıra Sakinleri ve Proje Destek Ekibimiz

Aslında var olan mangala tabla ve sehpaları ile de yalakkaya oynamak mümkündür. Yalakkaya oyununda taşlar göçülürken hazineye taş atarak geçme hamlesi yoktur ve göçülen taşlar çiftlenip kazanıldığında hazineye götürülebilir. Yalakkaya oyununda üçer kuyu gereklidir mangalada altışar kuyu. Yalakkaya oyunu ikişer kuyu iki kişiyle oynadığı gibi yine kişi başı ikişer kuyu/yalak kazılarak dört sekiz kişiyle bile oynanabilir. Kazılarak denildi zira Orta Mandıra Mahallesi sakinleri bu oyunu hayvan otlatırken (güderken) yerlere kuyu kazarak kumalaklarla (keçi dışkısı) ile oynadıklarını belirtmişlerdir. Oyunun yerlere kazılması özelliğiyle de pratiklik, yaratıcılık, tasarruf ve doğayla içiçe olma gibi özellikleri de içinde barındırmasını sağlamıştır. Ancak çocukların özellikle kentlerde sokağa çıkamadıkları ve sokaklarda toprak olmadığı da düşünülür ise oyunun evlerde ve okullarda yani yaşanan tüm mekânlarda canlı kalması ve oynanması için yeni bir yöntemler bulunması gerektiğini beraberinde getirmiştir.

Yalakkaya Oyunu Yaygınlaştırma Etkinlikleri

Yalakkaya oyunun canlandırılması için Okul müdürü Ali DARUN'dan ve Kemal SOYDAN'dan gerekli izin ve destek alınarak mangaladan sonra Yalakkaya oyun tablasının nasıl temin edileceği araştırmaları başlatılmıştır. Bu nedenle mangalada olduğu gibi yalakkaya tablalarının ilk aşamada yine öğrenciler tarafından tasarımları yaptırılmıştır.

Şekil 15 Mangala Tablası ve Sehpa

Şekil 16 Bank Mangala Sırası

Şekil 17 Yalakkaya Öğrenci Tasarımları

Öğrenci Kadir TOPÇU okulda ilk olarak yapılan mangala etkinliklerinde etkin rol almış ve ilk masaüstü mangalasını-tablasını, mangala sehpasını ve atık sıralardan büyük bank sırası mangalasını tasarlamıştır. Tasarımları, bu esnada keşfedilenyalakkaya oyununa dönüştürülmüştür. İlk olarak atık sıralardan iki kişilik karşılıklı oturularak oynanan bank yalakkayası, ikinci olarak yine sıra üzerine dört kişilik yalakkayası tasarlanmıştır. Bu tasarımlar sayesinde öğrenciler kolaylıkla teneffüslerde yalakkaya oynamaktadırlar. Ayrıca öğrencilereproje hazırlama ve tarih derslerinde verilen yalakkayayı öğretme performans ödev, görevleri de oyunun yaygınlaşmasınakatkı sağlamıştır.

Oyunun yöresel olması nedeniyle de diğer oyun tablalarını yerli malı olarak yaptırmak için Dursunbey ilçesindeSöğütözü Ahşap işletmesine İbrahim ÖZEN'in destekleriyle 10 adet yalakkaya siparişi verilmiştir.Zira yalakkaya oyununu keşfedilmesine yarayan mangala oyun tablaları, mangala sehpaları ve bahçe mangala masası da bu işletmeden temin edilmiş idi.

Aşağıdaki şekillerde görüldüğü gibi öğrencilerin okul için sıra üzerlerine yaptığı yalakkaya tablalarından başka tasarlatılanilk yalakkaya tablası kapaksızdır. İkinci tasarımda kolay taşınabilir ve kapaklı olsun maksadıyla geliştirilmiş ve yapılmıştır. Hatta taşları içinde taşınabilen bu tasarımBalıkesir Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Kamile GÜLÜM(Gülüm & Torun, 2009) tarafından da çok beğenilmiş ve yaygınlaştırılması için Balıkesir Üniversitesinde 4000 Yıllık Türk SantrancıYalakkaya etkinliği yapılmıştır.

Yalakkaya oyununu yaygınlaştırmak için derslerde de materyal olarak kullanma düşüncesiyle 9. Sınıf konularından olan Oguz Boyları ve tamgaları konusu oyuna uyarlanmıştır. Yalakkayanın dört kuyu ve dörder taşla oynanan versiyonu 24 taşta denk geldiği için her bir taşın üzerine Oğuz boyunutamgaları öncelikle öğrenciler tarafından bizzat un,tuz,su karışımı ile yaptıkları doğal oyun hamuru üzerine prototip olarak işlenmiş ve kurutulmuştur. Devamında tamgalı taşlar bir reklamcıya bastırılmıştır. Böylece öğrenciler hem yalakkaya oyununu oynamış öğrenmiş hem de bu oyunu oynarken oğuz tamgalarını görerek Oğuz boylarını kavramışlardır. Özden çıkan bir oyunla yine tarihi ve kültürel değerlerde öğrenilmiş olmuştur.

Şekil 18: Yalakkaya Tablası Şekil 19: Kapaklı Yalakkaya Tablası ve Oğuz Boyları Taşları Şekil 20: Dört Kişilik Yalakkaya Tablası

Daha önce de bahsedildiği gibi Yalakkaya oyununun dört altı ve sekiz kişiyle bile grup halinde oynandığı Çukur Hüseyin Mahallesinden de derlenmiş idi. Bunu da dikkate alarak oyunun dört kişilik oynanan tablası da tasarlatılmıştır. Bu tasarımlardan hazırlıklardan sonra oyununun okul dışında tanıtımı yaygınlaştırılması için gerekli çalışmalarda bulunulmuştur. Bunlardan biri Köçürme Kitabının yazarı Sayın Arslan Küçük yıldız ile tanışma ve köçürme oyunları hakkında bilgi almak olmuştur. Türkiye'deki birçok köçürme oyununu derleyen KÜÇÜKYILDIZ, anlatılan Yalakkaya köçürme oyununu beğendiklerini ve geliştirilmesi için destekleyeceklerini belirtmişlerdir. Ayrıca araştırmacı olarak 18. Türk Tarih Kurumu Kongresinde Mangala oyununun Türkiye'de tanıtılmasınakatkısı bulunan Prof. Dr. Abdülvahap KARA ile de tanışılmış ve Yalakkaya oyununun tanıtımı yapılmıştır. Prof. Dr. Abdülvahap KARA'nın öncülüğünde Arslan KÜÇÜKYILDIZ'ın da katılacağı "Köçürme oyunları Çalıştay" düzenlenmesi kararı alınmış ve Türk Köçürme oyunlarının yaygınlaştırılması için gerekli bir aşama daha gerçekleşmiştir.

Yalakkaya oyununun projede formatında tanıtım çalışmaları da yapılmıştır. Orta Mandıra köy sakinlerinden öğrenilen oyun öncelikle Şehit Gürel Alagöz Ortaokulu öğrencilerine öğretilmiştir. Yalakkaya tasarımı ve oynanmasını yaygınlaştırmak için 7-8 Mayıs 2018 tarihlerinde Tokat'ta düzenlenen 4. Özgün Materyal Tanıtımları yarışmasına katılmıştır. 12 Mayıs 2018 tarihinde Balıkesir Çiğdem Batubey Ortaokulunda "Ailece Bilim ve Eğlence" ismiyle 118B754 numaralı Tübitak 4007 Bilim Şenliğinde; Gaziantep Şehit Kamil Bilim ve Sanat Merkezinde 2 Kasım 2018 tarihinde "Gazişehirde Bilim ve Sanatın Dili" ismiyle 118B782 numaralı Tübitak 4007 Bilim Şenliğinde ve 4-7 Eylül 2018 tarihlerinde ilk dönemi ortaokul öğrencilerine ve 10-14 Eylül 2018 tarihlerinde de ikinci dönemi fen bilgisi öğretmen adaylarına yönelik olarak gerçekleştirilen 118B561 numaralı "Bilimleri Birleştir Doğayı Güzelleştir" 4004 Tübitak (Balıkesir Üniversitesi) projesinde atölye çalışmaları olarak Yalakkaya oyunu yaklaşık 1000 kişiye tanıtılmıştır. Hatta atölye çalışmalarında Kabakdere Köyünden kaynak kişi olan Dudu SADIÇ bizzat rehber olarak bulunmuş ve oyunu katılımcılara birinci elden anlatmıştır, öğretmiştir. Oyunu yaygınlaştırma çalışmaları okulda, kardeş okullarda başlamışken aynı zamanda yakın aile çevresinde sosyal yaşam alanlarındaki çocuklara ve akrabalara da öğretilerek yaygınlaştırma çalışmaları hız kesmeden devam ettirilmiştir.

Çalışmada etkinliklerle ilgili çok sayıda görsel ve fotoğraf koyulmasının sebebi bu çalışmaya en küçük katkısı olan herkesin burada şahıslarına ve eşsiz katkılarına değer verildiğini gösterebilmek, yapılan çalışmanın ciddiyetine vurgu yapmak, çalışmanın dokunduğu herkesin de bu oyun ve oyunları çevrelerine yaymaları için örneklem kabul etmelerini sağlamak içindir. Yapılan tüm emek ve çalışmaları unutulmuş oyunları vakit geç olmadan kayıt altına almak ve ismi geçen emeği geçen herkesin bilimsel yazılı bir eserde yer almasının, hatırasının olmasını sağlamak da diğer bir hedef olmuştur.

Şekil 24: 4007 Yalakkaya Atölyesi

Şekil 25: Özgün Materyal Yarışması

Şekil 26: Yalakkaya Tanıtım Standı

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Farklı literatür kaynaklarına bakıldığında gerek kültürümüzü taşımaya gerekse eğlenmeyi öğrenmeyi hedefleyerek oynanan köçürme/yalakkaya oyunlarının son elli yıldır sadece kitaplarda yer alan terminolojik bilgi gibi kaldığı görülmüştür. Yalakkaya ismi sadece Oyun ve Bugün kitabında (And, 2012) Amasya'da Yalakkaya adıyla oynandığı kaydı geçmektedir. Oyunu an itibarıyla mangala oyununa göre canlandırmak oldukça zor olacaktır. Yalakkaya oyununu acilen çocukların ve gençlerin yaşam alanlarının ve etkinliklerinin içine alınmalıdır.

Yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlar sıralanacak olursa:

Genel Sonuçlar:

Çok bilinen mangala oyununun bir çeşit köçürme oyunu olduğu ve Anadolu'da 225 çeşit köçürme oyunu olduğu Yalakkaya oyununun da bu oyun ailesinden biri olduğu tespit edilmiştir.

Balıkesir ili genel saha araştırma sonucuna göre Balıkesir ve çevresindeki köylerinde YALAKKAYA – EV GÖÇÜRME (Sındırgı ilçesi) şeklinde bir köçürme oyunu olduğu ancak gençlerin bilmediği ve oyunun unutulmuş üzere olduğu ortaya çıkarılmıştır.

- Yalakkaya oyununun kuralları kayıt altına alınmış ve unutulmaması için ilk adım atılmıştır.
- Gerek öğrencilerle gerekse okul dışı yapılan etkinliklerde yalakkaya oyununun varlığı anlatılmış oyun oynatılarak kural ve oynanış şekli ilginç ve keyifli bulunmuştur.
- Yalakkaya oyunu mangala oyununa göre daha farklı kültürel özelliklerinin de olduğu anlaşılmıştır.
- Yalakkaya oyunu derlemesi akabinde Balıkesir'de başka köçürme oyunlarının varlığı da tespit edilmiş ve buna benzer köçürme oyunlarının Balıkesir genelinde tekrar ve daha geniş bir saha araştırması yapılarak kayıt altına alınması gerekliliği anlaşılmıştır.
- Çalışma sırasında yapılan araştırmalarda Türkiye'de çocuk oyun ve oyuncaklarını çalışan ama müstakil yöresel çalışan birçok öğretmen, akademisyen, dernek, spor kulübünün varlığından haberdar olunmuş, ancak çalışmaların bir çatı altında toplanması gerekliliği anlaşılmıştır.

Öğrenciler açısından sonuçları:

Çevredekiler, öğrenciler okul ilk kez mangala/yalakkaya oyununu görüp öğrenmişlerdir.

- Araştırmalar ve bulgularısayesinde öğrencilerin- çocukların değerlerini oyunlarla ve yarışarak öğrenmeyi daha çok sevdikleri hayata ve kültürü böyle oyunlaştırarak daha iyi anladıkları anlaşılmıştır
- Çalışmalardan sonra artık teneffüs,öğle arası ve boş zamanlarını telefonla geçiren öğrencilerbu vakitlerde biraz olsun yalakkaya oynamaya başlamışlardır.Yalakkaya sehplarının özellikle kendileri tarafından yapılması ve okul koridorlarında daima sabit durması da bu etkiyi arttırmıştır.
- Araştırmalar için yapılan İl Kültür Turizm Müdürlüğü, Milli Eğitim Müdürlüğü, Üniversiteziyareti ,röportajlar, mahalli derleme gezileri ve görüşmelerinde,tasarım çalışmalarında öğrencilerle birlikte olmak ve tüm çalışmaları uygula aşamasına geçirmek keyifli olmuştur.
- Yalakkaya oyunuokullarda da kutlanan milli bayramlarda belirli gün ve haftalarda da oynatılmıştır. Oyunlar sayesinde öğrenciler neşeli mutlu bir tarih dersi işlemenin tadına varmıştır. Kendi yaptığı materyallerle ödevler hazırlayarak yüksek not almışlar ve keyifli sürdürülebilir yaygınlaştırılabilir etkinlikler materyaller elde etmişlerdir. Çevrelerine kültürlerine karşı ilgileri artmıştır zira bu ödev, derlemeleri ve materyalleri hazırlar iken ebeveynlerinden çokça yardım almak durumunda kalmış ve bu alışveriş öğrencilerin ebeveynlerine yaşlılarına olan saygı sevgisini de arttırmıştır. Kuşak çatışmasını bir nebze olsun azaltmış ve öğrenciler özlerinde ebeveynlerinin büyüdüğü bu oyunları derleyip oynayarak, tasarlayarak yeniden yaşatmanın sahip çıkma süreçlerinin bizzatçıinde yer almışlardır.

ÖNERİLER

Unutulmuş çocuk oyunlarıTürkiye’de Sosyal Bilimler Liseleri, Bilim ve Sanat Merkezleri ve Üniversite Eğitim Fakülteleri müfredatlarına seçmeli ders olarak alınmalıdır.

Okullarda yapılan Ders Dışı çalışma programına Mangala/Köçürme Oyunları da eklenmelidir.

Köçürme oyunları, tarihi çocuk oyunları kursları veren eğitimcilerle Halk Eğitim Merkezlerimizle iletişim kurularak kurs açılması sağlanabilir. Kursa gelen öğretmenler daha sonra okullarında özellikle zeka oyunları derslerinde, proje derslerinde, ders dışı etkinlik derslerinde bu ve bunlar gibi oyunları hep bir elden öğretmesiyle yaygınlaştırılması sağlanabilir.

Gençlik Ve Spor Bakanlığının bünyesinde aşık ve zeka, strateji oyunları,köçürme oyunlarıkonusunda federasyonlar kurulması sağlanabilir. Bunun için öncelikle Gençlik ve Spor Müdürlükleri bünyesinde her ile ait bir köçürme oyunu derlenerek sadece köçürme oyunlarını sunacak şekilde araştırmacıların katılacağı bir kurultay, sempozyum düzenlenebilir.Zira yalakkaya oyunu meneli taş olarak Konya’dan; Denizli-Acıpayam’dan Evcik ve Kastamonu’dan Amen/Emen; Kars’tan Cin Kuyusu olarak da derlenmiştir. Ancak kuralları yalakkaya oyunundan farklılıklar gösterir.Buna benzer tüm köçürme oyunlarının derlenmesi ve gerekli girişimlerin yapılması sonucu bu çalışmaları Türkiye’nin ev sahipliğini yapacağı Kırgızistan da yapılan “Göçebe Oyunları “ gibi bir formata,örnekleme büründürmek oyunların yaşatılması ve canlandırılması için çok iyi olacaktır.

Ayrıca yaygınlaştırma ve sürdürülebilme adına dergilere ve gazetelereköçürme oyunları ve her ilin köçürme oyunu ile ilgili haberler ve makaleler hazırlanabilir.

Şenliklere ve yarışmalara mangala/yalakkaya tarihi çocuk oyunları ile katılım sağlanıp ve turnuvaları yapılabilir

23 Nisan Çocuk Bayramı ve 19 Mayıs Gençlik ve Spor bayramlarında okullarda mutlaka geleneksel ve tarihi oyunlar, yalakkaya-mangala oynatılıp,oyuncak tasarımı yarışmaları yapılabilir.

Paydaş olarak belediyeler ile görüşülerek büyük park ve piknik alanlarında çocuklar için yalakkaya-mangala sehparı yapıp konulması sağlanabilir.

Tüm akademisyenlerin çocuk oyunları çalışmalarından faydalanarak Tarihi bir çocuk oyunları atlası hazırlanabilir.

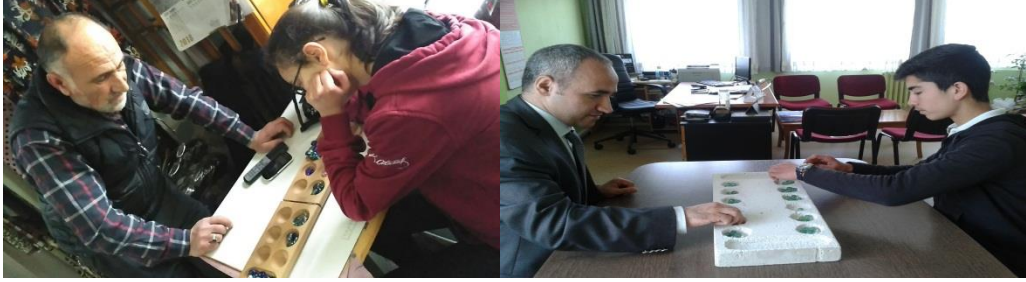
Yalakkaya oyununun Unesco ‘Somut Olmayan Kültürel Miras’ listesine alınması sağlanabilir.

Öyle ki oyunlar milletlerin kültürlerini değerlerini geleceğe taşırlar...

KAYNAKÇA

- Akşam gazetesi . (2017, Ağustos 13). *Osmanlı Kahvesini Ararken Mangalayı Buldular*. istanbul.
- And, M. (2012). *Oyun ve Bügü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Atalık, M. (2015). *Geleneksel Çocuk Oyun Kuralları*. Ankara: Geçoder.
- Ceyhan, S. A. (Yöneten). (2018). *Mangala Oyunu* [Sinema Filmi].
- Ceyhan, S. A., & Ceyhan, S. A. (2007). *Mangala Oyunu*. Kasım 14, 2018 tarihinde Mangala.com: [https://mangala.com.tr/adresinden alındı adresinden alındı](https://mangala.com.tr/adresinden%20alındı%20adresinden%20alındı)
- Durmaz, B., & Durmaz, S. (2015). *Mangala Öğretiminin İlköğretim 4. Sınıf Öğrencilerinin Rutin Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı*. Eskişehir: Pegem akademi.
- Gülüm, K., & Torun, F. (2009). *Oyun ve Etkinliklerle Coğrafya Öğretimi*. Ankara : Anı yayıncılık.
- Kara, A. (2010). Nisan 21, 2019 tarihinde Prof.Dr.Abdulvahap Kara Kişisel Web Sitesi: <http://www.abdulahapkara.com/mangala-oyunu-ilk-sampiyonasi/> adresinden alındı
- Küçükyıldız, A. (2015). *Türk Zeka Oyunları I Köçürme Mangala*. Ankara: Delta Kültür Yayınevi.
- Özdemir, D. (2006). *Türk Çocuk Oyunları I-II*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özer, A., Gürkan, A. C., & Ramazanoğlu, M. O. (2006). Oyunun Çocuk Gelişimi Üzerine Etkileri. *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 54/57.
- Seyrek, H. (1992). *Çocuk Oyunları*. İzmir: Müzik Eserleri Yayınları.

EKLER

Şekil: 28 Burhan Dalkılıç ve Cin Kuyusu Oyunu Şekil 29 Çukur Hüseyin Mahallesi Enver KURUDERE Yalakkaya tasarımı

Şekil 30: Eskişehir, Parkta Yalakkaya Oynayan Mutlu Çocuklar Şekil 31: Yalakkaya Proje Ekip Öğrencileri

ESKİDEN
Çember çevrilir, Su musluktan içilir, Ağaçlara tırmanılırdı.
Bebekler bezden, Silahlar tahtadan,
Resimler kömür karasından yapılırdı.
Kızlara ninelerinin, erkeklere dedelerinin isimleri konulur,
Saatli maarif okunurdu.
Komşuda pişen Bize... Bizde pişen komşuya düşerdi.
Geceler ayaz, Sokaklar karanlık, Yıldızlar parlak olurdu.
Turşu, salça, mantı Evde yapılır, Karpuz kuyuda soğutulurdu.
Erik ağacının çiçeği, Pencere camımıza yaslanır,
Güz yaprakları bahçemize düşerdi.
Kardan adam yapılır, Evlerde soba yakılır,
Kış gecelerinde masal anlatılırdı.
Merdiven çıkılır, Aidat ödenmez, Yönetici seçilmezdi.
Evler badanalı, Sokaklar lambasız, Mahalleler bekçili olurdu.
Ajans radyodan dinlenir, Çizgi roman okunur,
Defterlere kenar süsü yapılırdı.
Hayat, Arkası yarın gibiydi, Kesintisizdi.
Her gün yaşanacak bir şey vardı.
Herkes kendi düşünüyü kurar, Kendi hayatını oynardı.

ŞİMDİ
Şimdi, Herkes Yoğun, Yorgun Ve Tek başına...

Şekil 32: Behiye ÇOLAK/ Emine ALTUNCU Kastamonu-Tosya Köçürme (Emen) Oyunu Kaynak Kişiler

Balıkesir Üniversitesi Yalakkaya Masası

Şekil 34: Balıkesir Üniversitesi Yalakkaya Etkinliği

Şekil 33:

Şekil 35: Gaziosmanpaşa Anadolu Lisesi Yalakkaya/Mangala Köşesi

Şekil 36: Yalakkaya Bilgilendirme Köşesi

Şekil 37: Eğitim Öğretimde Yenilikçilik Ödülleri Yalakkaya Ekibi

Şekil 38:Kağıt Üzerinde Yalakkaya Oyunu

Yalakkaya Öğrenci Tasarımları

Şekil 40: Yalakkaya Eğitmeni Dudu SADIÇ

Şekil 39:

ULPAN ROMANI ÖRNEĞİNDE EDEBİ ESERDE SİYASİ PROPAGANDA*

Prof. Dr. Hikmet KORAŞ**

ÖZET

Gabit Müsirepov, Birinci Dünya Savaşı, Bolşevik İhtilali ve İkinci Dünya Savaşı gibi Kazakların hayatını da etkileyen dünya çapında, önemli olaylara şahit olmuş Sovyet dönemi Kazak edebiyatının önemli simalarından birisidir. Kazak edebiyatının önemli eserlerinden birisi olan Ulpın da Gabit Müsirepov'un sözde Kazaklarda kadın konusunu işlediği bir eserdir. Pek çok bilimsel çalışmada Ulpın romanından bahsedilirken üzerinde durulan husus Kazakların kadına bakışı, Kazak toplumunda kadının yeri olduğu; adı geçen romana adını da veren Ulpın'ın Kazakların kadın algısını değiştirdiği, pek çok eski anlayışı yıktığıdır.

Romanda, bahsedilen hususlar işlenmekle beraber yabancı gözüyle okunduğunda ilk dikkati çeken husus yapılan siyasi propagandadır. Romanda Ulpın ve kendisinden 40 yaş büyük olan eşi yüceltilirken, Sovyet döneminden çok önce yaşanmış olmasına rağmen Kazakların milli bağımsızlık hareketleri çapul ve yağma hareketleri olarak gösterilip, milli kahramanlar da çapulcu ve eşkıya olarak tanıtılmaktadır. Roman kahramanlarından Eseney, çapul ve yağma hareketleri olarak gösterilen milli bağımsızlık hareketlerinin karşısında, bu hareketi gerçekleştirenlere karşı Çarlık ordusu yanında yer almış ve etkili olmuş bir isim olarak lanse edilir.

Rus ordularıyla işbirliği yapmış olmasına rağmen Eseney bir boy lideri olarak yaptıkları ile eleştirilir ve onun yanlışları Ulpın tarafından telafi ettirilerek Ulpın roman kahramanı olarak yüceltilir.

Bu, Sovyet döneminde sınırları çizilen "Sosyalist Realizm" sanat anlayışının uygulanmasından başka bir şey değildir.

Yazarın zaman zaman romana müdahaleleri edebi eseri teknik yönden zayıflatır. Kazak edebiyatının 20. Yüzyılın ilk çeyreğinde roman türüyle tanıştığı dikkate alınırsa bu roman örneğinde yazarın pek de başarılı olduğu söylenemez.

Anahtar Kelimeler: Sosyalist Realizm, Gabit Müsirepov, Ulpın romanı, siyasi propaganda, KenesarıBağımsızlık Hareketi

Political Propaganda in The Kazakh Literature in The Example of Ulpın's Novel

ABSTRACT

Gabit Müsirepov who witnessed important events that have affected the lives of Kazakhs worldwide, such as World War I, Bolshevik Revolution and World War II is one of the significant figures of Soviet-era Kazakh literature. Gabit Müsirepov's Ulpın is one of the fundamental works of Kazakh literature which deals with the issue of women in so-called Kazakhs. Quite a lot of scientific studies mention Ulpın and they emphasise the perception and place of women in Kazakhs and Ulpın, who also gave the name to the mentioned novel changed the perception of women in Kazakhs and broke the old perceptions.

The first thing that strikes in the novel is political propaganda along with the things abovementioned. While Ulpın and her 40-year older husband are exalted in the novel, national independence

* Bu makale Ekim 2018 yılında Kazakistan'da Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesinde düzenlenen V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmesi ile oluşmuştur..

**Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü hikmetkoras@ohu.edu.tr/hikmetkoras@gmail.com, iletişim 0532 578 36 83

movements of the Kazakhs are shown as movements of plunder and pillage, and the national heroes are also introduced as rogues and bandits although it occurred long before the Soviet period. Eseney is depicted as an opponent to the national independence movements that are portrayed as plunder and pillage movements and he has supported tsarist army and has been effective.

Eseney is criticized for the things he has done as a tribe leader though he has cooperated with Russian armies and his mistakes are compensated by Ulpan and she is honoured as the hero of the novel.

This is nothing more than the application of the concept of “Socialist Realism”, which is marked out in the Soviet era.

The interventions of the author weakens the novel technically. If it is considered that Kazakh literature was introduced to the novel in the first quarter of the 20th century, it cannot be said that the author is successful in this novel.

Keywords: Socialist Realism, Gabit Müsirepov, Ulpan, political propaganda, Kenesarı Rebellion

Giriş

Makale, Cemile Kınacı'nın çevirisini yaptığı Malik Otarbayev'in yayına hazırladığı 2016 baskılı Gabit Müsirepov'un Ulpan Romanı olup değerlendirmeler bu çeviri eser üzerinden yapılmıştır.

Edebiyatın, edebi eserler vasıtasıyla toplumu etkilediği ve yönlendirdiği inkâr edilemez bir gerçektir. Sanat hangi amaçla yapılırsa yapılsın muhatabı olan kitleyi etkiler ve yönlendirir.

Bu gerçekten hareketle Bolşevik ihtilalinden sonrarejimin propagandasını yapmak ve yerleşmesini sağlamak için 1921 yılında Proleter Yazarlar Birliği kurulmuş (Uygur, 2005: 23-30) Sovyetler Birliği'nde Bolşevik olmayan sanatçılara hayat hakkı tanınmamıştır. Mahalli ve milli sanat kuruluşları kapatılmış (Açık, 2007: 30; Merhan, 2008: 41; Kınacı, 2016: 195-216) yerine Sosyalist anlayışa uygun, Sosyalist rejimin propagandasını yapan dernek ve kuruluşlar ikame edilmiş böylece rejim hâkimiyet kurmaya çalışmıştır.

1934 yılında toplanan I. Sovyet Birliği Yazarlar Kurultayı'nda ise bu uygulama resmîyet kazanmış, İkinci Dünya Savaşı sebebiyle gevşetilen kurallar I. Kurultay'ın açılış konuşmasını yapan ve daha sonra Kültür Bakanı olarak kültür hayatını yönlendiren Andrey Aleksandroviç Jdanov tarafından 1947 yılında tekrar katı şekilde uygulamaya konulmuştur (Karakaş, 2009: 595-617).

Jdanov'un bütün Sovyet genelinde yayımlanan yazısında Lenin ve Stalin'in edebiyat hakkındaki düşünceleri sık sık hatırlatılır. “Sovyet edebiyatının vazifesi, halkı Sovyet sistemine ve Sosyalist vatanımıza sonsuz sadakat ruhuyla eğitmek hususunda partimize yardım etmektir...Sovyet edebiyatı halkı komünizm ideolojisi ile silahlandırmakta komünizm idealini hayata geçirmeye ve komünizm toplumu kurmaya hizmet etmektedir.” cümleleriyle Sovyet edebiyatının genel amacını, “Sovyet edebiyatının ideolojik mahiyeti komünist dünya görüşünden yani Lenin-Stalin partisinin dünya görüşünden ibarettir.” cümleleriyle Sovyet edebiyatının dayandığı temelleri, “Halklar arasında Stalinist dostluk ve kardeşlik idealini gerçekleştirmek ve her türlü milliyetçiliğe karşı acımasızca mücadele etmek Sovyet edebiyatının en önemli vazifelerinden biridir.” cümleleriyle Sovyet edebiyatının mücadele edeceği karşı fikirleri, “...bu gün toplumda mücadele eden sınıfların üstünde yer alan ve partinin dışında kalan bir edebiyat yoktur ve olması da mümkün değildir.” cümleleriyle sınırları çizilen Sosyalist Realizm anlayışının dışındaki bir edebiyata ve edebiyatçıya hayat hakkı olmadığını açıkça belirtir. İdeolojiyi sanatın damarı hatta canı kabul eden Jdanov, “Sanat da ideolojiler gibi sosyal hayatın bir yansıması olup toplumun ideallerini gerçekleştirmek için verilen mücadelede en önemli vasıtalarından biridir.” cümleleriyle, Sosyalist Realizmin sadece edebiyat değil bütün sanat türlerini kapsadığını ifade eder (Karakaş, 2009: 595-617).

Jdanov'a göre yazar “Tarihin akışına engel olan bütün her şeye karşı aktif ve ateşli bir mücadelecî, sosyalist kahramanlığın tellalı, kendi halkının sadık evladı ve komünizmin cengaver bir savaşçısıdır.” cümleleriyle tarif edilir.

Jdanov, yayımladığı yazıda her ne kadar milliyetçiliği reddedip savaş açmışsa da “Rus edebi dilini temiz tutmak ve halkın dil yaratıcılığından istifade ederek bu dili daha da zenginleştirmek Sovyet

yazarlarının vazifesidir.” cümleleriyle Sovyet edebiyatının dilini Rusça olarak ilan edip, “Rus edebiyatının en güzel geleneklerinden biri şudur: Bu edebiyattaki yüksek ideolojik özellik, bedii güç ile birleşmiş olması sebebiyle son derece büyük estetik ve terbiyevi bir özelliğe sahiptir. Bu sebeple klasik Rus edebiyatı Rus ve dünya devrimci hareketi ile Rus ve dünya sanatının yükselişinde önemli rol oynadı.” (Karakaş, 2009: 595-617) cümleleriyle de Rus edebiyatını örnek edebiyat, Sovyet edebiyatının temeli olan edebiyat kabul eder.

1. Sovyetler Birliği Yazarlar Kurultayı’nda, bütün Sovyetler birliği için kabul edilen sanat akımı, “Sosyalist Realizm, Marksizim-Leninizm teorisini partimizin tarihini ve bütün sosyalist kuruluş tecrübesini her bakımdan özümsemeyi ve benimsemeyi talep eder.” cümleleriyle tarif edilirken, bütün Sovyet yazarlarına yüklenen ikinci bir görev “Sovyet edebiyatımızın sadece toplumun yükselişinde rol oynayan en ilerici unsurları kuvvetlendirmek suretiyle Sovyet insanına en güzel sıfatları kazandırmaktan ibaret değildir; aynı zamanda hiç merhamet göstermeksizin tasfiye işlemlerini de yapmaktır.” cümleleri ile tasfiye hareketidir. Bu tasfiye hareketi de “Sovyet edebiyatı cehalet, eski örf ve adet, nadanlık, kültürsüzlük ve zorluklarla mücadelede korkaklık gösterenleri şiddetle tenkit etmelidir; haddinden fazla gururlanma ve lakaytlıkları, her türlü küçük burjuva egoizmini, ahlaki düşüklük ve her türlü gericilik hallerini ifşa edip gözler önüne sermelidir.” cümlelerinde ifadesini bulan bir ihbar furçasını telkin eder.

Sosyalist Realizmin yazarlardan bir diğer talebi de tenkittir. Bu tenkidin sınırları ve esasları

“Tenkit, Sosyalist realizm teorisini geliştirmeye ve sosyalist estetik meselesini çözmeye mecburdur. ...Tenkit, önündeki okuyucuları ideolojik ve estetik bakımdan eğitmekle mükelleftir; yüce sosyalist devletimiz ve muzaffer halkımızın mehabetine uygun olacak şekilde doğru bedii fikir için yüksek ve mutlak bedii esaslar için mücadele etmekle görevlidir. ...Tenkit, bütün edebi faaliyetleri bu bakış açısıyla değerlendirmeli ve Sovyet toplumunun ilerlemesine yardımcı olan hadiseleri, mazmun ve şekil yönünden artık geride kalmış olan eskilikten, bu günkü burjuva inkırazının tesirinden, bürokratik formalitelerden ve hiçbir gayesi bulunmayan basit tasvirlerden kurtarmalıdır.”

cümleleriyle belirlenirken beraberinde sansür mekanizmasını da getirir.

Buradaki alıntılar bize özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra bu çizgiyi aşan bir edebi eserin olamayacağını göstermektedir. Çünkü edebi eserin verililişinin gayesi belirlenmiş, metodu ve yöntemi çizilmiş, sonucu önceden dikte edilmiştir.

Sovyet döneminde Türk Cumhuriyet ve topluluklarında resmi olarak yazı dili kabul edilen bütün Türk lehçelerinde verilen eserler bu esaslara uymuş ve bu çerçevede verilmiştir.

Bu durum bir noktada tarihi de çarpıtmak anlamına gelmektedir. Çünkü bütün olaylara Sosyalist Realizm gözlüğüyle bakılmış, olaylar ve kişiler bu çerçeveden bakılarak değerlendirilmiş ve gerçekler gizlenmiştir.

Bildirimize konu olan Gabit Müsirepov’un Ulpan romanı da bu esaslar çerçevesinde ele alınmış ve değerlendirilmiştir.

Adı her ne kadar Ulpan olup Kazak edebiyatında kadını konu edinmiş bir edebi eser olarak gözükse de bu eser Muhtar Avezov’un 1928 yılında Sosyalist Realizm’in resmen ilanından önce yazdığı, 1934 yılında sahnelenmek üzereyken aleyhte yapılan jurnallerden dolayı oynanması yasaklanmış ve yazarı cezalandırılmış bir tiyatro eserine karşı ismarlama olarak yazdırılmış bir eser intibasını uyandırmaktadır. Çünkü, bir kadın adını taşıyan ve esas konusu Kazak toplumunda kadın olması gereken bu romanda esas konu roman kahramanlarından Eseney’in Kenesarı’ya karşı Çarlık Rusyası askerleri ile birlikte verdiği mücadeleyi anlatmaktadır. Roman boyunca Kazakların en büyük, en çok katılımlı ve bütün Kazak bozkırlarında gerçekleşen bağımsızlık savaşının kahramanı Kasımoğlu Kenesarı bir eşkıya ve çapulcu olarak gösterilmekte, hareket ve taraftarları aşağılanmaktadır. Aşağılanan sadece Han Kenesarı ve taraftarları değildir, Kazaklara ait bütün değerler aşağılanırken istilacı Ruslar yüceltilmekte, istila hareketi bir medenileştirme hareketi olarak takdim edilmektedir.

Romanı değerlendirmeden önce yazar Gabit Müsirepov'un kısa hayatı ile Kazakların tarihteki en ses getirmiş bağımsızlık hareketinin hatırlanmasında fayda vardır.

Gabit Müsirepov

Müsirepov, 1902 yılında doğmuş, dokuz yaşına kadar kendi köyünde köy mollasından okuma yazmayı öğrenmiş ve ardından avuldaki iki yıllık Rus okulunu 1916'da bitirmiştir. Daha yüksek eğitim veren bir Rus okulunu 1921 yılında bitirerek 1923 yılında Orenburg'daki üç yıllık İşçi Fakültesi (JumışşıFakülteti) ni bitirmiştir. Bu fakültede Sabit Mukanov ile okurken SakenSeyfullin ile de tanışmıştır. 1926 yılında bu fakülteyi bitirdikten sonra bir yıl da Ombı'daki Köy Tarım-Hayvancılık Enstitüsünde okumuş ardından bir yıl Buvrabay Enstitüsünde hocalık yapmıştır (Kınacı, 2016: 186; Koç vd., 2007: 573; Düysenbayulı vd., 2004: 223).

1927 yılında Komünist partisi Üyesi olmuş, aynı zamanda "Kazak Edebiyatı" ve "Sosyalistik Kazakistan" gazetelerinde baş redaktörlük görevi yapmıştır 1955-1966 yılları arasında Ara dergisinin baş redaktörlüğü yanında Kazakistan Yazarlar Birliğinin birinci sekreterliğini yürütmüş 1958 yılından itibaren Sovyet Yazarlar Birliği Sekreterlerinden biri olmuştur. Birkaç kez Kazak Sovyet Cumhuriyeti Yüksek Sovyetinin milletvekili, bir kez de SSCBYüksek Sovyeti'nin milletvekili seçilmiş; Kazak Sovyet Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin başkanlığını da yapmıştır. Üç defa Lenin Ödülü almış, iki defa Emel Kızıl Tuğ Madalyası, Ekim Devrimi ve SSCB madalyası ile taltif edilmiştir (Kınacı, 2016: 186; Koç vd., 2007: 573; Düysenbayulı vd., 2004: 223).

Müsirepov, Ulpan romanını ise 1974 yılında yayımlamıştır.

KenesarıBağımsızlık Hareketi

Kenesarı hareketi, Çarlık Rusyası döneminde başlayan ve on yıl boyunca devam eden Kazakların yaşadığı toprakların tamamında yaşanan en geniş katılımlı bir bağımsızlık hareketidir (İstoriyaKazahstana'dan naklen Ölçekçi, 2009: 123-138).

Bu hareket, 1715 yılında başlayıp 1750'lerde bütün kazak topraklarının istila edilip yapılan kalelerle müstahkem hale getirildiği ve Rusya'dan insanların getirilerek yerleştirilmesi ile topraklarını ve otlaklarını kaybeden Kazakların Rusların istila ve işgal hareketine karşı Abılay Han'ın torunu Kasımoğlu Kenesarı önderliğinde 1837 yılında başlamıştır (Ölçekçi 2009: 123-138).

1785-1797 (Sırım Bahadır önderliğinde) Küçük Cüz, 1816-1821 (IsatayTayman ve MugambetÖtemisulı) ve 1836-1837 (ColamanTilenci)yaşanan kısmi hareketlerden sonra babası Kasım Han'ın 1822'de M. N. Speranski'nin yaptığı reformlara karşı başlattığı direniş hareketini Ağabeyi Sarcan devam ettirmiş, ağabeyinin ölümü üzerine han olarak seçilen Kenesarı 1837 yılında devralmış ve 10 yıl boyuncabütün Kazak Cüzlerinin katılımıyla Kazak topraklarının tamamında sürdürmüştür (Ölçekçi 123-138).

Üç Kazak cüzünün ileri gelen kahramanları Ağıbay, İman, Basıgara, Buharbay, Cekebatır, Bayseyit, Suranşı ve Savırık gibi isimler bu savaşta yer almış hatta Kenesarı'nın kız kardeşi Bopay da kocasının itirazına rağmen altı oğluyla bu savaşa bizzat katılmıştır. Rus taraftarı olan bazı biyeler korkudan Kenesarı yanında yer almış, Kenesarı da tarafsız kalan veya Rus taraftarı olan bazı biyeleri zorlayarak saflarında yer almasını sağlamıştır (Ölçekçi, 2009:123-138).

Romanın Özeti

Roman, Amankaragay ilçesinin biyi ve ağ sultanı olan Eseney'in yilkılarını Karşıgalı civarına kışlatmak için getirmesi ile başlar. Yakın arkadaşları Türkmen Müsirep ile avcı Müsirep'tir. Yılkı sürüsünü kışlatmak için uygun bir yer gibi görünen bölge aslında Eseney'in Kenesarı ile mücadelesinde yanında yer alan Artıkbay Batır'ın da mensubu olduğu Kürlevit boyunun otlığıdır.

Esenev'in yilkısının geldiğini görünce Kürlevit boyu üç kişiyi bölgenin sahipli olduğunu belirtmek için göndermiştir. Bu üç kişiden birisi de Artıkbay Batır'ın, giyinişi ve davranışlarıyla erkeklerden ayırt edilmeyen kızı Ulpan'dır. Türkmen Müsirep'in bu üç kişiden birisinin kız olduğunu söylemesiyle Avcı Müsirep bu kızın Artıkbay Batır'ın kızı olduğunu belirtir ve birkaç gün önce evlerinde yemek yediği konuk olduğu için hayıflanır. Artıkbay Batır'ın adının geçmesi ile Esenev on

beş yıl önce Artıkbatır'la beraber yaşadığı Kenesarı dönemi olaylarını hatırlar ve bu olaylar uzun uzun (21 sayfa) anlatılır.

Eseney ve arkadaşları özür dilemek için Artıkbatır'ın çadırına giderler. Uzun süre görüşmedikleri Kenesarı olayları sırasında yediği bir ok yüzünden felç kalan Artıkbatır'dan özür dilerler. Bu konaklık sırasında Eseney kendisinden 40 yaş küçük olan Artıkbatır'ın kızını görür ve bakmaktan kendini alamaz. Hem çok yakın arkadaşının kızı olması hem de kendisinden yaklaşık kırk yaş küçük olmasından dolayı, Ulpana'a karşı hissettiklerini kolayca arkadaşlarına söyleyemez. Ancak Türkmen Müsirep durumu fark ederek onu konuşturur. Bebekliğini de bildiği ve bebekken kendisiyle oynadığı kızı âşık olmak Eseney'e tuhaf gelse de dünürücü göndermekten kendisini alamaz.

Eseney'in gücünü bilen ve şerrinden çekinen arkadaşı Artıkbatır ve eşi durumu kabullenirler ve Eseney kendisinden 40 yaş küçük henüz çocukluktan yeni çıkmış Ulpan'la evlenir.

Ulpan, konargöçer ve zengin olmayan Kürlevit boyunun bir mensubu olan, felç olduğu için ayağa bile kalkamayan, başkalarının bakımına muhtaç eskiden iyi bir savaşçı olan Artıkbatır'ın kızıdır.

Eseney'in gücü, varlığı ve şerrinden korktukları için anne ve babası tarafından mecburen verildiğini bilen Ulpan, aynı sebeplerle bu evliliği kabullenir. Ancak evlenene kadar yaşadığı fakirliği, çaresizliği, kimsesizliği hiç unutmaz. Evlenmeden önce iki erkek çocuğunu kaybeden ve zürriyetinin devam etmesi için Ulpan'a ümit bağlayan Eseney Ulpan'ın her isteğini kırmadan yerine getirir ve onun kararlarının kendisinin kararı olduğunu çevresindekilere duyurur. Ulpan, evlendikten sonra kocasının boyu olan Sıyban boyunun yaşadığı bölgeye gider. Kocasını çok varlıklı olmasına rağmen boyu çok fakirdir ve onlar Eseney için çalışmaktadır.

Alışveriş için gittikleri şehirde ilk defa Ruslarla ve Kazak olmayan diğer farklı kavim mensupları ile tanışır. İlk defa çadır dışında sabit evlerin olduğunu görür. Faytonlar, at arabaları, alışveriş merkezleri, pazarlar, çarşı, hamam, ipek elbiseler, deri çizmeler vs ile karşılaşır. Gördüğü her şeyden birkaç adet alır.

Tekrar Sıyban boyunun yaşadığı bölgeye döndükten sonra kocasının sahip olduğu hayvanların bir kısmı ile malları fakirlere dağıtır. Ulpan, Ruslar gibi sabit ev ve hamam yaptırır. Bu kadar varlığın içinde kocasının hala göçebe bir biy olarak yaşadığına şaşırır. Sıyban boyundakilere de sabit evler yapmalarını ve yerleşik hayata geçmelerini tavsiye eder ve önayak olur.

Artık onun sözü Eseney'in sözü gibi, emri Eseney'in emri gibi kabul edilir. Kocasının erkek kardeşi ve yakınları Eseney'in genç karısını kabullenemezler. Çünkü Eseney'in çocukları öldüğü için evlenmezse bütün malları ona kalacaktır.

Eseney, çıktığı bir av sırasında donmuş göle düşer ve arkadaşları kurtarır. Gölden çıktıktan sonra sığındığı avul Kenesarı'nın ailesinin damadı olan Kojık'ın avuludur. Kojık eşkıyalık ve yağma ile geçinen, herkesin korktuğu belalı birisidir. Sığındıkları yerin Kojık'ın avulu olduğunu duyan Eseney üzerinin kurumasını beklemeden yola çıkar ve evine ulaşır. Ancak çok üşümüş ve hasta olmuştur.

Dönüşten sonra iyileşmeye çalışır, bu sırada da karısının aş erdiğini öğrenir. Karısının Müsirep'in kaynanasının külde pişirdiği ekmeğe aş erdiğini söylemesi üzerine Müsirep'in evine giderler. Bu misafirlik sırasında Eseney'in kardeşinin öfkelenerek attığı bir taş Eseney'in sırtına rast gelir ve Eseney bundan dolayı felç kalır. Eseney'in felç kalmasından sonra onun bütün işlerini Ulpan idare eder ve Ağa sultanlığı o devam ettirir. Bu arada Eseney felç iken bir kızı olur.

Eseney, on yıl yattıktan sonra Artıkbatır ile aynı gün vefat eder. Boyun ileri gelenleri dul kalan Ulpan'ı töre gereği kayını ile evlendirmek ve miras meselesini halletmek için meclis toplarlar. Fakat başarılı olamazlar.

Eseney'in cenaze yemeği sırasında Kojık'ın adamları gelerek cenaze sahibi ve orada bulunanları taciz ederler. Ulpan, Sıyban boyunu toplayarak Kenesarı'nın davasını devam ettiren Kojık'ın avulunu basar. Her tarafı ateşe verilip daha önce köylerde ve avullarda yapılan baskınlarda esir alınmış ve köle gibi kullanılan kızlar serbest bırakılır. Bütün mallar ganimet olarak alınır ve bu savaşa katılanlar arasında pay edilir.

Ulpan, Sıyban boyundan birisinin erkek çocuğunu kızına eş ve otağın varisi olmak üzere verilmesi isteğini duyurmasına rağmen sahip olduğu varlıktan dolayı Sıyban boyundan kimse Ulpan isteğine olumlu cevap vermez.

Sonunda, otuz yıldır Ulpan'ın ailesinde hizmet etmiş, Rus okullarında okumuş, bilgili ve açık gözlü biri olan Şaygöz-Uvak'tan Tilemis'in oğlu Torsan Ulpan'ın kızı Bijiken'le evlenir.

Ulpan'ın mutlu bir hayat sürdüğünü zannettiği kızı apandisti patlayarak ölür. Bütün malların tek varisi olan Torsan ilerleyen zamanda başka birisi ile evlenir ve yaşlanmış olan Ulpan'ı da kendisinin yaptırdığı evin dışındaki küçük bir odaya yerleştirir. Bu durumu kabullenmeyen Ulpan kendisini zehirleyerek intihar eder.

Romanın Konusu, Kahramanları ve Romadaki İdeolojik Propaganda

Romanın sonunda anladığımız kadarıyla yazar, romanın kahramanı Eseney'in yakın arkadaşı; Müsirep ve Ulpan'ın da en yakın arkadaşı ve sırdaşı olan Çınar'ın torunlarından. Bunu yazarın 1928 yılında Kızılorda'ya giderken Lebyaşi Demiryolu istasyonu civarındaki Sıyban mezarlığında karşılaştığı İsa Ahmet Hafız'a "Ulpan annemizin ölümü neden kaynaklanmış acaba?" sorusuna verilen "Bunu tam olarak gören de bilen de senin büyük babaannen Çınar'dı. Ulpan'ı yıkayıp akkeçeye sarıp, üç yerinden bağlayan kişi de oydu." (s. 299-300) cevabından anlıyoruz.

Romanın başında "Romadaki olaylar 19. Yüzyılın ikinci yarısında Kazakların Rusya hâkimiyetinde oldukları dönemde geçer. Yazar, tarihi bir kişilik olan Ulpan'ın hayatı etrafında, konar-göçer hayat yaşayan Kazaklar arasında Rus tesiriyle yaşanan reformları anlatır.

...Ulpan elinden her iş gelen, o dönemin modern Kazak kadınıdır. Ulpan'ın adı Rus Çarına kadar ulaşır ve onun yürüttüğü bu başarılı reformlar nedeniyle Çar tarafından kendisine bir takdir belgesi de gönderilir." (s. 15-16) cümleleriyle verilen bilgide de konunun Ulpan ve onun yaptıkları olarak belirtilir.

Bu ifadeler, kahramanların gerçek olduğunu, Ulpan etrafında dönen olayların gerçekten yaşandığını, romanın konusunun gerçeğe dayalı olduğu ihtimalini göstermektedir.

Ancak yine romanın başındaki "Yazar romanda kurguladığı Ulpan karakteriyle sonraki Kazak nesillerine Ulpan'ı ileri görüşlü örnek bir kahraman olarak sunar." (s. 15) ibaresi, romanın gerçek kişilere dayandığı ancak olayların ve romadaki pek çok hususun Gabit Müsirepov'un kurgusu olduğunu göstermektedir. Bu ifadeler yazarın kendisinin romanın sonunda zikrettiği Eseney'in yakın arkadaşı Müsirep'in torunlarından olduğunu da şüpheli hale getirmektedir ki romadaki pek çok husus da bunu teyit etmektedir.

Romanı bilimsel bir araştırma konusu yapan Kınacı eseri, "Türk dünyasında kadın aydınlanmasını konu alan edebi miras içinde Gabit Müsirepov'un Ulpan romanının çok özel bir yeri var. Türk dünyası kadınının tarihteki toplumsal konumuna ışık tutması bakımından Ulpan okunması gereken bir roman." (Kınacı, 2018: 9-10) cümleleriyle ifade eder.

Farklı bir yaklaşım sergilense de romanın 23-44. sayfalar arasında anlatılan Kenesarı olayları gerçektir. Bu olaylar 1937 ve 1947 yılları arasında şiddetli olarak cereyan etmiş ve çok kanlı bir şekilde bastırılmıştır. Bu bir bağımsızlık hareketi olmasına rağmen romanda bir eşkıyalık ve talan hareketi olarak gösterilmiştir.

Romanda Rusların bölgeyi istilası, Rusya içlerinden insanları getirerek bölgeye yerleştirip demografik yapıyı kendi lehine değiştirmesine hiç itiraz edilmez bilakis Kazakların yaşadığı hayat kötülenerek Rusların Kazakları bu hayat tarzından kurtararak insanca bir hayat yaşamaları için örnek olduğu ve bölgeye medeniyet getirdiği mesajı verilir. Bu durum da romanın gerçek bir olaya dayanıp dayanmadığını şüpheli hale getirir.

Romanda geçen yer ve bazı şahıs adları gerçek hayattan alınmıştır. En azından Kenesarı ve etrafındakilerin isimleri, Sıyban-Kerey, Kerey-Uvak, Şaygöz-Uvak, Tokay, Alday, Kürlevit gibi Kazak boy ve aşiret isimleri; Kenesarı, Velihanov gibi Kazakların tarihi şahsiyetleri ile bölgede idarecilik yapan Rus ileri gelenlerinin isimleri gerçek hayatta var olan ve romanı gerçeğe yakınlaştıran hususlardır.

Yine Tobıl, Baglan, Stap, Kpitan, Sariarka, Amankaragay, Oral, Orınbor, Tobıl, Ombı, Tümen, Kızıljar, İrbıt, Selebe, Torğay, Mokrasıbay, Karşığalı gibi şehir ve bölge isimleri romanda adı geçen gerçek yer isimleridir. Bunlar aynı zamanda romandaki yaşanan olayların mekânıdır.

Ağa Sultan, Biy, Bolıs, Avulnay, Gubernatörgibi sosyal dokuyu yansıtan unvanlar da romanda geçen gerçek unvanlardır.

Romanda Kenesarı hakkında anlatılanlar, 1928 yılında Muhtar Avezov'un yazdığı ve Kenesarı olaylarını Çarlık Rusya'sına karşı bir direniş hareketi olarak işleyen trajediye karşı yazılmış gibidir. Avezov'un 1928 yılında yazdığı ve 1934 yılında provası yapılan fakat oynatılması yasaklanan (Kınacı, 2016: 216) eserin, Çarlık Rusya'sına karşı milli bir direniş anlattığı için 1917 yılında gerçekleşen Bolşevik ihtilalinin ruhuna uygun olduğu söylenebilir. Ancak 1930'lu yılların başında idare, merkeze Rusları oturttuğu için Ruslara ait her değer üstün ve Ruslara karşı yazılan ve söylenen her şey rejime karşı kabul edilmiştir. Bundan dolayı Han Kene trajedisi 40'lı hatta 50'li yıllarda bile tenkit edilmiştir. Bu sürekli tenkit eserin gündemde kalmasını da sağlamıştır.

Rejimin adamı olan ve idarenin her kademesinde görev alan Müsirepov'un 1974 yılında yazdığı Ulpan romanında konuyu işleme 1800'lü yılların ortasında yaşanan milli direniş hareketinin halkın hafızasında hala diri olduğunu göstermektedir.

Romanda Eseney, *“O zaman kendi halinde yaşayan halka tekrar tekrar saldırıp, tekrar tekrar talan eden Kenesarı Töre'nin isyan zamanydı.”* (s. 23) cümlesiyle yaşadığı yıldan 15 yıl öncesine dönerek Kenesarı olaylarının gerçekleştiği dönemdeki yaşananları anlatır. Romanın 23 ila 44. Sayfaları arasında eserin kahramanı Eseney'in ağzından Kenesarı vehareketi,

“Evet Kenesarı taraftarlarının inat ettikleri yönden yüzlerini çevirmeye niyetleri yoktu! Bu, açık tabiatlı halkın han soylularının, aksakallarının, gözler önündeki durumuydu. Onlar, halkın Çarlık'ın sömürgecilik siyasetine haklı olarak karşı oluşunu fırsat bilerek, hanlık kurmak niyetindedir.” (s. 33)

Cümleleriyle ifade edilerek Rus sömürge siyasetinden bıkan ve karşı çıkan insanların niyetlerinin Kenesarı tarafından istismar edilerek hanlık mücadelesine dönüştürüldüğünü, milli değil şahsi, genel değil kısmi bir çapul ve yağma hareketi olduğu ifade edilir.

“Kenesarı, Rus sınırında yaşayan Kerey-Uvak boyuna iki defa saldırmıştı.” (s. 24)

“Bundan iki üç yıl önce Kenesarı'ya katılanların şimdilerde kaçtığı görülüyor. Bunu da anlamıyorsa eğer, Kenesarı gerçekten de ahmaktır.” (s. 25).

cümleleriyle Eseney, Kenesarı hareketini Ruslara karşı değil sanki kendi halinde yaşayan Kazaklara karşı yapılmış bir çapul hareketi olduğunu, halkın bunu anladığı için Kenesarı'ya katılmaktan vaz geçtiğini; Kenesarı'nın ahmak ve aptal biri olduğunu ifade eder.

“Sömürgeci Çarlık'ın aldıkları da az değil, Rus şehirlerinden senin aldıkların da az değil. Hanın kazanına koyulup pişenin senin ağzına köpüğü de değmez, kemiği de değmez.” (s. 25).

cümlesinde Çarlık idaresini sömürgeci olarak nitelerken Kenesarı'yı Ruslardan daha zalim ve acımasız birisi olarak nitelendirip *“Bunu düşünen halk, huzurunu bırakıp da Kenesarı isyanına direnerek katılmadı. Bunu idrak eden Eseney, Kenesarı'ya karşı mücadeleye girişti. Kerey-Uvak olarak adlandırılan bes bolıs, Eseney'in etrafına toplandı da toplandı.”* (s. 25) cümleleriyle ise halkın Kenesarı'nın hırs ve doymak bilmez tavrını bildiği için Kenesarı'ya katılmadığını, Eseney'in karşı mücadele başlatmasından sonra ona destek vererek Kenesarı hareketine karşı Eseney'in yanında yer aldığını Kenesarı ile savaştığını belirtir.

Bildiğimiz kadarıyla Kenesarı milli bir bağımsızlık hareketidir. Kazakların çoğu, üç cüz ve yüzlerce boyun mensubu bu harekete katılmış ve Rus birliklerine karşı savaşmıştır (Ölçekçi, 2009:123-138). Kenesarı hareketine karşı savaşanlar içinde elbette Rusların yanında yer alan Kazaklar da vardır. Bunu romandaki *“Çarlık'ın koyduğu düzene göre önce ağa sultan olan kişi Kenesarı'ya karşı mücadele etmeliydi.”* (s. 30) cümlesinde de görüyoruz. Ancak romanda olay sadece Kazaklar arasında iktidar hırsından kaynaklanan kısmi bir çapul ve yağma hareketi olarak gösterilir.

“Eseney ile Kenesarı birliğinin üç yıldır devam eden savaşında halen üç yüz kişi bile ölmüş değildir. Yaralanıp, savaşan birlikten ayrılan sakatlar ise her iki evden birinde mutlaka vardır. (s. 25).

cümleleriyle, bütün Kazakistan coğrafyasına yayılan ve on binlerce kişinin hayatını kaybettiği bu topyekun mücadele üç yüz kişinin bile ölmediği basit, çok dar bir alanda gerçekleşmiş Kazakların kendi arasındaki iktidar mücadelesi olarak verilir.

“Eseney bir şey biliyorsa, o da Kenesarı akılsız bir adamdan başka bir şey değildi. Kazak hanlığının artık sınırları da yoktu, hiç değişmeden duran kanunları da yoktu. Birisi han seçilirse Han Cengiz’in bütün nesli halkı boy boy bölüp idare edip, aklına eseni yapıyordu. Doymuyordu da, bırakmıyordu da. Şimdi Kenesarı o dönemin düzenini yeniden getirmek istiyordu. Bu halk ise zaten o devirden tamamen bıkmıştı. Kenesarı’nın kıt akıllı dik başlı olduğu artık net bir şekilde görülmüştü. Onun akıllı bir adam olmadığı herkes tarafından anlaşıldı.” (s. 24)

cümleleri,hanlık düzeninin önceden de bir yağma ve talan idaresi olduğunu, han soyundan olanların halkı bölüp birbirine düşürdüğünü ve bundan faydalanarak iktidarlarını sürdürdüğünü, Kenesarı hareketinin de tamamen iktidar hırsından kaynaklandığını, Kenesarı’nın bu hareketle tamamen maddi hırsla hareket ettiğini, halk bunu anladığı için Kenesarı’nın başarılı olmasının imkansız olduğunu ifade eder.

Kazak topraklarını istila edip, sürekli iç Rusya’dan insanlar devşirerek bölgeyi Ruslaştırılan, bölgenin demografik yapısını değiştirip insanların hayat tarzına müdahale eden, otlaklarına el koyup hayvanlarını aç bırakan, bütün insanlarını, inandığı ve sahip olduğu bütün değerleri aşağılayan Ruslar aleyhinde fazla bir şey söylenmez. Hatta pek çok yerde Rus idaresi övülür.

“Amankarağay ilçesine bağlı çok kavimli boyların hayatına Pazar girmiş, çay, şeker, ekmek, başörtüsü, sabun, basma kumaş, kadife, ipek, deri girmişti. Bundan yirmi yıl önce hanlık yıkıldıktan sonra savaşlar azalmış sakin hayat düzeni sağlamlaşmaya başlamıştı. Bütün bunları unutup Kenesarı’yi han seçmeye bu boylar hiç yanaşmadı: Saldırıya uğruyorlardı; kızları, gelinleri horlanıyordu, bu sebeple onlar Kenesarı’yi han seçmeye hiç yanaşmadılar.” (s. 24)

cümleleriyle pazar, çay, şeker, ekmek, başörtüsü, sabun, basma kumaş, kadife, ipek, derigibi kavram ve değerlerin Ruslarla birlikte insanların hayatına girdiği, hanlık düzeninin yıkılmasıyla insanların rahatladığı, topluma huzur geldiği belirtilerek Ruslar göklere çıkartılır.

“Napolyon’u yenip Batı dünyasının tekebbürlüğünü ezip geçen Rus teçhizatına karşı başkaldırmaya, şimdi hangi büyük ülke olursa olsun cesareti yetmezdi. Böyle bir güç şu anda yeryüzünde mevcut değildi! Doğrusu Kenesarı, sadece halkı biraz kıskırtıp düzeni bozmuştu ama bir süre sonra bastırılıp, bu isyan hareketi sona erecekti. Diyelim ki Üç Cüzün bolısları ve biyleribaş başa verip Kenesarı’yi han seçerse, mümkün, Kazakları müstakil bir halk olarak kabul eden çarlık, zulmünü onlardan hiç eksik eder miydi, ya da ne yapardı? Fakat hanlık denilen şey ebediyen var olamaz. Ağa sultan bunu çok iyi biliyordu. Talan ve eşkıyalıktan bıkip usanan öfkeli halkın ‘Çok yaşa Kenesarı, yüze kadar yaşa!’ demeye başlaması her yere yayılmıştı. Kalabalık halk ondan uzaklaşmaya ve ondan tamamen ayrılmaya başlamış gibiydi.” (s. 30).

cümlelerinde Rus ordusu, Napolyon’u yenmiş ve dünyada karşısında duracak güç olmayan bir ordu olarak gösterilirken Kenesarı asi bir çapulcu olarak değerlendirilir. Çarlık idaresinin Kazakları müstakil bir halk olarak kabul ettiği vurgulanarak hemen akabinde halk Kenesarı’yi han seçse bile Çarlık idaresinin bunu affetmeyeceği hanlık ve halkın üzerinden zulmü eksik etmeyeceği söylenerek insanların yüreğine korku salar. Bunu

“Evet Kenesarı taraftarlarının inat ettikleri yönden yüzlerini çevirmeye niyetleri yoktu! Bu, açık tabiatlı halkın han soylularının, aksakallarının, gözler önündeki durumuydu. Onlar, halkın Çarlık’ın sömürgecilik siyasetine haklı olarak karşı oluşunu fırsat bilerek, hanlık kurmak niyetindediler. Onlar artık bu düşüncelerinden dönmeyecek gibi görünüyorlardı.’ gerçi bu saatten sonra hepsi birdi, iddialarından dönecek olsalar bile, artık Çarlık da onları affetmezdi, halk da affetmezdi.” (s. 33).

cümlelerinde de görmek mümkündür.

Eserin pek çok yerinde Kazaklar, Kazaklara ait değerler kötülenir ve aşağılanır. Nesiller arasındaki kültürel değerlerin şifahi gelenekle aktarıldığı toplumda en önemli değerlerden birisi atasözleridir. Eseney, “*Ağzı iyi laf yapan biri olarak bilinen biy (TilevimbetBiy), atasözleri ile halkı uyutuyordu.*” (s. 28) cümlesiyle Kenesarı’ya katılan insanların atasözleri ile kandırıldığını belirterek bu değerleri de aşağılar.

Rusları bu çatışmalara hiç müdahil değilmiş gibi gösteren yazar Eseney ile Kenesarı taraftarlarının son çarpışmasında Eseney’in yaralanması ile zor durumda kalan Eseney’in adamlarına Rusların yardımını şu cümlelerle verir:

“*O sırada Stap’tan gönderilen yüz kişilik Rus Kazak kuvveti de yetişmişti. Onlar kılıçları parlayarak, mızrakları havada karşılarındakini korkutarak geliyordu. Onları gören düşman birden geri dönmüştü.*” (s. 38).

Bu cümlelerde aynı zamanda Rus askerleri övülmektedir. Kenesarı taraftarı kalabalık bir kitlenin 100 kişilik Rus askerinden korkarak dağıldıkları anlatılırken, aslında Rus askerlerinin bu olaylara pek müdahil olmadığı, olsaydı Kenesarı taraftarlarının bu kadar cesur davranamayacağı ima edilir. Bunu

“*Bu son çarpışmadan sonra Kenesarı bir daha Kerey-Uvak’ı rahatsız etmemiştir. O, Kazak bozkırının güney kısımlarına doğru çekilip Alatav’a gitmişti ve orada bu isyan hareketi sona ermişti. Kenesarı’nın bir daha geri döndüğü de görülmemiştir.*” (s. 39).

cümlelerindeki anlıyoruz.

Ağa sultan Şingis’in adamı TilevimbetBiy, Eseney’in ağa sultan Şingis ile tartışması sırasında, Eseney’e “*Amankarağay ilçesinin en üst düzey biyi Eseney, Rusların heybe taşıyıcısı olmuş.’ dendiğini işittiğimizde sevineceğimizi de utanacağımızı da bilemedik.*” (s. 31) cümleleriyle sataşır. Uzayan tartışmanın ilerleyen bir safhasında Eseney’in arkadaşı Artıkbay kendisine sataşan Şingis’in adamı Janay’a “*Kaçak baytalın(2-4 yaş arası henüz yavrulamamış at) ...sını yalayan yaşlı azban(kısırlaştırılmış olan hayvan).*” diye hakaret eder. Bu sözde baytal diye ima edilen Kenesarı’nın kız kardeşi Bopay, azban diye ima edilen de Janay’dır. Yazar Müsirepov bu cümlenin anlamını açıklamak için Kenesarı’nın kız kardeşi Bopay hakkında

“*Kenesarı’nın Bopay adlı kız kardeşi çok kişiyle ilişkisi olan doyumsuz bir kişi olarak tanınıyordu. Kendisi Cengizhan neslinden olduğu için sıradan bir Kazak ile evlenemediği gibi, batırları, yiğitleri de öyle kuru kuru eli boş göndermeyen bir alışkanlığı vardı, Artıkbay Janay’ı işte o çok kişiden birinin diye bu sözleriyle iğneledi.*” (s. 34)

cümlelerini sarf eder. Bu ifadeler Kenesarı’nın kız kardeşi Bopay’ı aşağılarken Kenesarı etrafında toplanıp Ruslara karşı savaşıyorlar, sanki Bopay’la beraber olma karşılığında bu harekete katılmış kişiler gibi gösterilir.

Müsirepov, olayları anlatırken “*Yaylaklarına kıyamayıp biz nasıl olsa uzaktayız diye düşünerek bölgelerinde konaklamaya devam eden avulların yıklarını, kadın kızlarını sürüp götürmüşlerdi, keçe ve kilim gibi ev eşyalarını da yağmalamışlardı.*” (s. 36) cümleleriyle Kenesarı taraftarlarının ahlaki düşkünlüğüne vurgu yaparak Kenesarı taraftarlarının avulları yağmalayıp talan ettiklerinde avullardaki kadın ve kızları da alıp götürdüklerini belirtir.

Eseney, son çarpışmada yaralanmış ve Stap hastanesinde tedavi edilmektedir. Hastanede yatarken ağa sultan Şingis’i görevinden uzaklaştırmak için Sibiryâ Gubernatörü General-Binbaşı Fon Fridriks’e söylemek istediklerini kararlaştırır. Bu düşünceler, “*Han soylular, hanlıklarına özlem duymadan duramazlardı. Han soylu Şingis, Kenesarı’ya karşı mücadele başlatmayıp halk içine fitne sokmuştu, Rusya hükümetine büyük bir vefasızlık göstermişti.*” (s. 39) şeklindedir. Buradaki Rusya hükümetine vefasızlık göstermişti ibaresi Eseney’in dolayısıyla yazar Müsirepov’un Ruslara bakış açısını verir.

Kenesarı olayları öncesi hanlıkları kullanarak halkı ezen ve bölgeye bu şekilde hâkim olan Rusların politikasını, romanda Eseney’in teyzesinin oğlu Turlıbek tanıtılırken “*Başından beri Turlıbek Kenesarı hakkında kaç defa adilane düşüncelerini bildirmişti. Ancak, sıradan Kazak halkını tamamen*

yabani, tamamen cahil, güvenilmez gören Çarlık hükümeti, Han soyluları açık açığa koruyup, onları bir türlü atmaya kıyamıyordu.” (s. 40) cümlelerinde görürüz.

Yazar Müsirepov’un Kenesarı ve Eseney’i değerlendirirken kullandığı “*Kenesarı, Kazak halkının Çarlık yönetimine duyduğu memnuniyetsizlikten faydalanarak han seçilmek niyetindeydi. Eseney ise Şingis’in Kenesarı’ya karşı mücadele etmemesinden faydalanarak sultan seçilmek niyetindeydi.*” (s. 40) cümlelerinde özellikle Eseney’in ağa sultan olmak adına böyle bir mücadele içinde olduğu vurgulanmaktadır. Onun bu beklentisini, yeğeni Turlıbek’e yazmasını istediği rapora yazdırmak istediği şu cümlelerde de görürüz:

“Sınır komisyonuna benim adıma rapor yaz. Üç yıldır Kenesarı ile devamlı mücadele ettiğimi iyice yaz. En sonunda yurda sokmadan sürüp çıkardığımı yaz. Kenesarı’nın bu gidişi işte o son gidişi oldu. Kaça kaçta Betbak’ın çölüne sıkıştı da bir daha bu tarafa dönemedi. Babası Kasım, on yıl kadar oldu Hiyve hanına hizmet edip Ruslarla savaşıyordu. Bu da ondan öteye gidecek değil diye gururlandı.” (s. 42).

Eseney’in Kenesarı’ya karşı olmasının bir diğer sebebi de Ruslarla olan yakın dostluğudur. Bu dostlukta menfaat vardır. Bu durumu, “*Eseney ile Kotsuh uzun zamandan beri iyi anlaşılan kişilerdi. Onlar açık ve samimi konuşan iki sırdaştı. Birinin Rusçadığının Kazakça anlamadıkları şeyleri Tilemis tercümeyle anlaşılır hale getiriyordu.*” (s. 42) cümlelerinden anlıyoruz.

Romanın ilk bölümündeki uzun uzun Kenesarı olayları anlatıldıktan sonra Ulpan’la Eseney’in evlilikleri anlatılır. Fakat Eseney’in ölümü ile Kenesarı ve Eseney kavgası bitmez. Eseney’in rolünü Ulpan, Kenesarı’nın rolü Kojik’averilerek romandaki çatışma devam ettirilir.

Eseney’in ölümünü fırsata dönüştürmek isteyen Kojik’in adamları, cenaze yemeğine çağırılmamalarını bahane ederek Sıyban boyunun ordasına gelerek “*Sıyban boyu Eseney’in hiç yüzünü gizlemeyen baybişesini kara eve kilitleyip ordasını kana bulayalım diyorsunuz yahu!*” sözleriyle tehdit edip sataşırılar. Eseney’in arkadaşı Müsirep Kojik’in adamlarına “*Hırsızları, canı, yol kesen eşkıyaları çağırmanız diye Eseney’in vasiyeti vardı.*” sözleriyle cevap verir.

Kenesarı’nın bitti denilen hareketini el altından devam ettirmeye çalışan Kojik ise

“Kojik Kenesarı’nın kız kardeşiyle evli olan damat ve Şingis’in dünüriydi. Onyediy yaşında kana susamış bir eşkiya olarak tanınmıştı. Kırboyları önce isyan edip Kenesarı’ya katılıp iki üç yıl sonra bundan bezip eski yurtlarına doğru kaçmaya başladıklarında çoğunun malı, mülkü, kızları, gelinleri bu Kojik’in eline düşmüştü... Kojik’in eline geçen mala, mülke, kıza, geline Kenesarı da ortaktı. ...bu ikisinin ortaklığı Kenesarı cengâver Kırgız halkının elinden belasını bulunca ancak sona erdi.

...

Kojik’n dokuz karısı, yirmi dört oğlu vardı. Her oğlu bir avuldu. Her avulunda, kökünü incelediğinde, Kenesarı’nın ordusundan gelen işe yaramaz, hırsız, yol kesen eşkıyalar doğru adamlar olarak kabul ediliyordu.” (s. 248)

Kojik, insan kanı içinde nice defa boğulan bir hayvandı. Kırdaki Kazakları, Torgay ve Mokrasıbay şehirlerinde ise Rusları boğazladığında, iki elinden biri titremeyen biriydi. Kapısı ve penceresi kapalı evleri ateşe verdiğiğinde, içerden ağlayarak çıkan küçük çocuğun sesinden en ufak bir ürperme hissetmeyen bir hayvandı. Bu dönemde de elinin kana bulanmadığı yoktu. Kojik’in yayladığı yerden bir kişi sağ salim geçemezdi, mutlaka soyguna uğrayıp öyle geçerdi. Bununla birlikte Kojik Kazak hanlığından ümitvar olan han soyluların hepsinin dayanağı idi.

...

O, otuz yılı aşkın bir zaman geçse de Kenesarı ordusundan arta kalan birliği dağıtmayıp elinin altında tutuyordu. Onların kendileri yaşlansa da, kanla beslenen çocukları delikanlı olmuştu.” (s. 250-251)

cümleleriyle tanıtılır. Ancak burada dikkat çeken bir husus romanın başında Cengizhan neslinden olduğu için sıradan bir Kazak’la evlenmediği için ağabeyinin yanında savaşanlarla düşüp kalktığı söylenen kız kardeşi Kojik’la evli olarak bahsedilir.

Gerçekte Bopay evli birisidir. Ancak eşi Kenesarı hareketini tasvip etmediği için altı oğlu ile birlikte ağabeyinin yanında yer alır (Ölçekçi, 2009:123-138). Bopay hakkında romanda verilen bilgiler gerçeğe çelişmektedir.

Canı pahasına toprağı ve halkı için savaşıyan kişilerin Bopay’la yatmak için Kenesarı’nın saflarında savaşıyor gösterilmeleri de tamamen ideolojik sapma ve siyasi propagandadır.

Kenesarı’nın, Rusya içlerinden getirilerek Kazakistan coğrafyasına yerleştirilen Rusları taciz etmesi ve mallarını yağmalaması savaş şartlarında olması gereken bir hareketti. Çünkü gelenler zaten Kazakların toprakları ellerinden alınarak yerleştiriliyordu; hatta Rusların saflarında yer alan Kazaklara baskı yaptığı hatta bu baskının zaman zaman dozunun kaçırdığı da tarihi bir hakikattir (Ölçekçi, 2009:123-138). Ancak kendi kanından, kendi soyundan insanların karılarına, kızlarına, gelinlerine tevessül etmesi kabul edilebilir bir durum değildir ve bu da Kenesarı aleyhinde bir siyasi propagandadır. Çünkü romanda Kazakların kadına bakışı anlatılırken sarf edilen

“Uruk uruk yaşayan Kazak yurdunda kız çocuğa hiç kimse laf atmaz, arada sırada yaramazlık yapan erkekler bulaşıcı bir cilt hastalığına yakalanmış insan gibi avula, eve yaklaşmayıp ‘kapı eşiğinde durur’ halkın arasından kovulmamakla birlikte o, ne olursa olsun, sürgündeki adama denktir.”

Bu kız, yetişip gelin olarak indikten sonra artık kalın mal karşılığında gelen kadındır.

Bu kadın yaşlanarak ana olur. Bu zamanında o, erkeklerden çok daha fazla hürmet görür. Birine ananı diyerek küfreden kişi de toplum içindeki sürgüne denktir. “Ananı diyerek birisi karısının annesine küfrederse, Kazak onu artık hiç dikkate almaz.” (s. 220)

sözleriyle Kenesarı’nın yaptıkları çelişmektedir. Kalın mal karşılığında gelmesi dışında Kazakların hem gençlik hem de kadınlık döneminde kadına gösterdiği saygı ve verdiği değerle yazarın Kenesarı ve Kojık’ın kadınlara yaptıkları çelişmektedir.

Romanda,

“Kazakların hangi biyinin eli temizdi ki? Hangi bolısı hakkında her gün bir şikâyet dilekçesi verilmiyordu ki? Dilekçe ve şikâyetlere inanırsan, Kazakların bütün bolıs ve biyelerinin bir yıl sonra hepsini hapisaneye almak gerekirdi. Sonuç olarak Kazaklar birbirlerini kötülemeye gelince bu kadar usta, bu kadar merhametsiz, bu kadar iftiracıdır, kendi damarına kendi balta vurup kendi yaprağını kendi yolar.” (s. 251).

cümleleriyle bütün Kazak bolıs ve biyelerinin birbirinden zalim olduğu anlatılırken bütün Kazaklar da merhametsiz, iftiracı, kıskanç, birbirini çekemeyen insanlar olarak gösterilir. Böyle gösterilmesinin bir sebebi de Kenesarı olaylarının topyekûn milli bir hareket olmadığı, birbirine düşen bolıs ve biyelerin kendi arasındaki menfaat mücadelesi olduğu intibai verilir (bak. s. 183-184).

Yine hanlık ve hanlar romanda her fırsatta kötülenir ve aşağılanır. Yazar bunu zaman zaman Ulpan’ı tanıtırken de verir. Bu durumu,

“Ulpan, Hazreti Adem atanın bir yanında olmasa, onun diğer yanında han soyuyla da biy soyuyla da hiç ilgisi olmayan Batır Artıkbay’ın kızıydı. Ulpan’damirzalık da yoktu, cimrilik de yoktu, unvan düşkünlüğü de yoktu, onda yalnızca özel bir beceriklilik vardı. Fakir kızının fakire canı acımasaydı, fakirlikten nefret etmeseydi, halkının fakirliği onun onuruna dokunmasaydı, işte o zaman onun bu davranışlarına şaşırarak gerekirdi” (s. 175)

cümlelerinde görürüz. Bu cümlelerde han ve biyelerin Hazreti Ademin yanında yer aldıkları ifade edilerek onların yaratılıştan torpilli oldukları, onları Tanrının kayırdığı ifade edilerek Ulpan’ın namını bileğiyle kazanmış sıradan bir batırın kızı olduğu vurgulanır. Ulpan örnek gösterilerek Kazaklara sadece çalışmak tavsiye edilir ve iyi bir insan olmak için fakirlik övülür. İdareci olmak, idare etmek kötülenir.

Ruslarla işbirliği yapıp onlara yardım ettiği halde han soyundan olduğu için Velihanov’un en büyük oğlunun torunu Kazi Velihanov bile Ulpan’a gayri resmi bir ilişki teklif ettirilerek kötülenir. Üstelik romanda Kenesarı hareketinin ortaya çıkışı da Velihanov’un büyük oğlu Gubeydulla ile

ilişkilendirilir. Böylece Kenesarı olayları ile ilişkilendirilen Gobeydulla'nın torunu bir Rus subayı olarak verilip kocası yaşlı olduğu için Ulpan'a gayri meşru bir ilişki teklifi eder. Bu olay, Sıyban boyu ile ilişkisi olan, daha sonra Ulpan'ın kızını oğluna gelin olarak alacak olan Tilemis'in ağzından Kazi Velihanov'a

“Tam da olgunlaşmış zamanı. Kocası yaşlandı. Çocuk yok. Tanrı bilir kendi gibi biri karşısına çıkarsa, altına yatar, dedi.”

cümleleriyle ettiği teklifle başlar. Eseney'in de evde olmadığını bildiği bir zamanda Kazi Velihanov bir bahane ile Sıyban boyunun yurduna gelir ve gece misafir kalmak için Ulpan'ın evini seçer. Akşam yattıktan sonra gizlice Ulpan'ın odasına gelir. Bu durum,

“Ulpan ne kadar uyuduğunu hiç bilmiyordu, birden uyanıverdi.

Ulpancan... diyen fısıltıdan uyandı. Kazi olduğunu anladı. Misafir olarak gelinen evin kız gelinine, ev halkı uyuduktan sonra “el uzatmak”, “uyandırmak” olarak bilinen Kazak halkı arasında eski zamanlardan beri yaşayan bir adet vardı. Ulpan buna şaşırmadı.” (s. 187)

cümleleriyle verilir. Bu paragrafta Kazi'nin art niyeti bir tarafa Kazakların kadın ve kızlarının gelen misafirle beraber olma gibi bir adetlerinin olduğu da ima edilir.

Romanda Kazaklar böyle kötülenirken, “Rus idarecileri de Kojık hakkında verilen dilekçe ve şikâyetlere kulak asılmıyordu. Dilekçe veren, şikâyet bildiren bolıs ve biyeler hakkında Kojık da dilekçe veriyordu. Kazaklar arasında bu şekilde karşılıklı davalar çoktu.” (s. 251) cümleleriyle bir taraftan Rus idaresinin Kojık'a bile adil davrandığı diğer taraftan Kazaklar sürekli birbirini gammazladığı için idarenin tıkanıdığı, adil idarecilerin de iş yapamadığı, karışıklığın bundan kaynaklandığı ima edilmektedir.

Kojık'ın sürekli kötülenmesi ve aşağılanması yanında Sıypan halkının Kojık'ın avulunu bastığında yaptıkları da dikkat çekicidir. Kendi halinde ve şiddetten uzak bu avulun insanların Kojık'ın avulunu basınca her şeyi ateşe verip hiçbir şey bırakmadan yakmaları bir kin ve nefretin dışa vurmasından ziyade insanların içinde gizlenmiş canavarlığa işaret etmektedir. (s. 252-255)

Roman tamamen bir siyasi propaganda eseridir. Bu propaganda sadece Kenesarı hareketini farklı bir bakış açısıyla ele alıp aşağılamak ve Kazakların kendi arasındaki çatışma olarak vermekle bitmez. Romanda Kazakların hayat tarzı, gelenek ve görenekleri, inançları kısaca bütün değerleri kötülenir ve aşağılanır.

Bunlardan bir tanesi roman kahramanı Ulpan'ın kendisinden en az kırk yaş büyük birisiyle evlendirilmesidir. Bu romanda “Bu güne kadar hiç kimsenin yüzüne duramadığı, şımarık büyüyen Ulpan, mal karşılığında satılıp gidecek birçok kızdan sadece biri oldu ya!” (s. 61) cümleleriyle ifade edilir.

Roman kahramanlarından birisi olduğu halde Ulpan'la evlenene kadar Kenesarı ile mücadelesi dışında Eseney de kötülenir. Eseney, teyzesinin oğlu ve yeğeni Turlıbek sayesinde biy olmuştur ve ağa sultan olmak için Kenesarı ile mücadele etmekte, kendi halkına ihanet ederek Ruslarla işbirliği yapmaktadır. Yani Eseney, Kazaklara ve Ruslara zulmettiği için Kenesarı ile mücadeleye girmemiş, ağa sultan olmak için Kenesarı ile savaşmıştır. Aslında o da zalim ve acımasız birisidir. Bunu, Eseney'in evlenme teklifini Ulpan'a ileten Müsirep'in,

“Ulpan'ın bildiği dünyanın en birinci kişisi meşhur biy Eseney'di... az olsa kırk yaş büyük birisi. Züriyetsiz kalmıştı... ağaca asılıp ölmezsen elinden kurtulamazsın. Araya girip Eseney'den o kişiyi alacak kimse de yoktur. Söyledi, oldu. Başın varsa eğer, dizin varsa büküver.” (s. 82).

cümlelerinde; Çınar'ın ağzından verilen

“Eseney Biy için, dediğim dedik, sert adam; yüzü kaplan gibi, esmer ve çiçek bozuğu, gülmeyi bilmeyen somurtkan adam denildiğini Çınar kendi memleketinde de nice defa duymuştu. Geceleyin yatmadan önce ‘Ey Allahım! Eseney'in eline düşürme!’ diye dua edilirmiş diye bir söylenti aklında kalmıştı.” (s. 115) cümlelerinde de görürüz.

Kalın mal gibi, ortaya çıktığı dönem ve sebepleri tartışılmadan kötülenen adetlerden birisi de amengerliktir. Amengerlik romanda,

“...Kazak kadının kocası vefat ederse kadın hiçbir şeye sahip değildir. Her şeyden önce bir kere kendi özgürlüğüne sahip değildir. Ağabey ölürse küçük erkek kardeş mirasıdır, küçük erkek kardeş ölürse, ağabey mirasıdır.’ Uruk geleneği ile yaşayan halk arasında ağabey de çok, küçük erkek kardeş de çoktur. Biri olmazsa biri mutlaka vardır. “Kadın kocasından gitse de, akrabalardan ayrılmaz.”

cümleleriyle anlatılır

Diğer taraftan, Kazakların erkeklere bakışı,

“Kazak urukları erkek nesli üzerine kuruluyordu. Bir evin erkeği ölürse, o ev de erkekle birlikte yok oluyordu. O evde on kız geride kalsa da hiç hesaba katılmıyordu. Böyle bir felaketle karşılaşılırsa avul da böyle, uruğun kendisi de böyle yok oluyordu, bitiyordu. Kadın ev sahibi olarak sayılmıyordu. Beşikte yatan oğlu varsa eğer; işte, malın mülkün sahibi oydu. Erkek çocuksuz kalan dul kadına pay verilirse; o, akrabalarının merhametliliğinden kaynaklanırdı. Doğrusunu söylemek gerekirse, böyle bir kadına ancak amengerlik destek olabilir ve onu koruyabilir.”

cümleleriyle verilir. Bunlar Kazakların çağın gerisinde kalmış uygulanması pek çok sıkıntı yaratan gelenekleridir. Ancak bunun 1974 yıllarında, bu geleneklerin tamamen tarihe karıştığı bir zamanda dile getirilmesi tamamen geçmişin kötülenmesi ve mevcut sistemin kabulü için yapılan siyasi propagandadır.

Ulpan’la Eseney’in şakalaşmaları ve Eseney’in Ulpan’a iltifatı karşısında annesi Nesibeli’nin düşüncesi olarak verilen

“Artıkbay Biyendaha iyi kalpli bir kişi yoktu. Ömründe bana bir defa bile kızmış bir insan değildi. Fakat başka ne var, sadece bu işte. Kadın dediğin köpek yavrusu gibidir, sırtını sıvazlayıp, alnını okşamandan hoşlanır. Artıkbay Bey bunu bilen bir kişi değildir. ... İhtiyacım olsa, Artıkbay Bey, “Kadın!” derdi. Yaptığı en büyük şımartışı (iltifatı) buydu.” (99)

cümleleri Kazak erkeklerin kadınlara karşı yaklaşımını ve tavırlarını verir. Kadınların erkeklere karşı tavrı ve yaklaşımı ise

“Annem söylerdi, kadın milleti kocasını kamçılıyıp kamçılıyıp arkasından bir sırtını sıvazlarsa ondan daha mutlu kimse olmaz derdi.”(s. 99)

cümleleriyle verilir.

Kutsal bir kurum kabul edilen aile bireylerinin her ikisinin yaklaşımı da sevgiden ve aşktan uzak sanki zoraki bir birliktelik gibi gösterilir. Bu durum Türk aile anlayışı ile çelişmektedir.

Roman boyunca Ruslar ve Çarlık idaresi hakkında hemen hemen hiçbir kötü ifade kullanmayan yazar, tam tersine o zamanki mevcut idareyi övmekten de geri durmaz. Bunlardan birincisi Rusya içlerinden getirilerek Kazak topraklarına yerleştirilen Ruslarla ilgilidir. Yazar bu durumu, “Kazak topraklarının batısından doğusuna kadar ulaşıp güneyine dayanan Rus şehirleri vardır. Oral, Orınbor, Tobıl, Tümen, Kızıljar, Ombı, İrbıt büyük şehirlerdir. Bu şehirlerin görünüşü güzelleştirilip Kazak-Rus yerleşim yerleri kuruldu.” (s. 24) cümleleriyle olumlu bir durum olarak zikredilir. Kurulan Rus şehirlerinden Rusların bölgeye yerleştirilerek demografik yapının değiştirilmesinden şikâyet etmek bir yana Kazak-Rus şehirleri olarak bahsedip olumlu ifadeler kullanır.

Yine “Amankarağay ilçesine bağlı çok kavimli boyların hayatına Pazar girmiş, çay, şeker, ekmek, başörtüsü, sabun, basma kumaş, kadife, ipek, deri girmişti.” (s. 24) cümleleriyle sayılan nesnelere Kazakların hayatına yeni girdiğini, önceden bulunmadığını belirtir. Hele hele ekmek, başörtüsü, deri gibi saydığı nesnelere önceden de Kazaklarda var olan nesnelere.

Ulpan’ın Tobıl şehrine ilk gidişindeki gördükleri ve bu ilk intibalar da Rusların alenen övüldüğü bölümlerdir. Bu durumu yazar

“Gerçekten de Ulpan’ın şaşırıp kaldıkları az değildi. İlk şaşırıldığı şey bildik kara yol oldu. Ortadan atın yürüyeceği bir şerit var, iki kıyıda atın yürüyeceği iki şerit daha var, toplamda üç şeritten oluşuyor. Faytonun tekerlekleri kıyıdaki atların gideceği iki şeritten geçip gidiyor. Özellikle öyle yapmışlar ya! Ruslar ne de olsa!” (s. 95)

cümleleriyle ifade ederken yeni kurulmuş bir yerleşim yerinden bütün sokakların çizgileri çekilmiş asfalt yollara sahip olduğunu bahseder. Bu gerçekte o dönemde olmayan, ancak yazarın Rusları yüceltmek için var gibi gösterdiği durumlardır.

Kazak arabaları ise “Kazak arabalarının türküsü iyice yakınlaşmaya başladı. ...O dönemde yağlamak nedir bilmeyen demir ve araba tekerleğinin ortası birbirine sürtünerek birbirini aşındırıyordu, birlikte oflayıp sustular.” (163) cümleleriyle verilir.

Atın içinde büyümüş birisi olarak Ulpan’ın ağzından verilen,

“Tek başına sadece bir atın başı ve boynunu görüp, moralin yerine gelse bir sırada akıp giden üç atın vücutlarının güzelliğini, hareketlerinin zarafetini bütünüyle gördüğünde bu gönlün taşıp dökülür gibi oluyormuş meğer. Ulpan öncelikle yolu, ondan sonra da üç atın çektiği faytonu hafızasına iyice yazdı.” (95)

İfadeler, tamamen Rusları övmek adına yazılmış gibidir. Bunun yanında “...Oysa Kazak atlarının böyle bir durumda kendiliklerinden akli başından gider, olmayacak şeyden türküp her şeyi mahvederlerdi.” (s. 32) cümlesinde de Rusların atları övülerek Kazakların atları aşağılanır.

Rusların kaldığı bir evi ilk defa gören Ulpan’ın duyguları,

“Ulpan’ın şaşırıldığı bir diğer şey, Rus eviydi. Eseney’i karşılamaya gelen Tilemis, bir Rus’un evinde çay koydurup yemek hazırlamıştı. Evde tertemiz iki oda vardı. Boyalı yer döşemeleri, güneş düşen pencereler vardı. Bütün yemekleri girişteki büyük kuzine sobada pişirmiş olmalıydı. Yaşlıca sarı saçlı, mavi gözlü kadın kuzine sobaya maşayı sokup bir yemeği çekip çıkardı.

Ekşimsi beyaz ekmek ne kadar da lezzetliydi. Ortasına çökelek koyularak pişirilen yuvarlak ekmekler ondan da lezzetliydi. Kendi avulundaki hayatla karşılaştığında Kazaklara göre Ruslar, demek çar gibi hayat sürüyorlarmış diye düşündü Ulpan.”

cümleleriyle anlatılırken yapılan karşılaştırmada Ruslara ait olan değerler hep ideal değer olarak gösterilip karşılığında Kazaklarınki aşağılanır.

Yine “Bu evin kaç hayvanı varmış, diye sordu Tilemis’e. Hay Allah hiç de yok. Bir at, bir sığır, dört beş tavuğu var. Az da ekin ekiliyorlar.” (s. 95) cümlelerindeki karşılaştırma, yüzlerce hayvana sahip olan Kazakların ne kadar geri ve ilkel bir hayat yaşadığını ima eder. Bu karşılaştırmayı “Bozkır kızı, tabiatın en genç nesli gözünün gördüklerini gönlüne de dokuyordu. O, ne görüp ne bilip büyüdü ki! Engin bozkır..., yeşil bozkır..., sarı bozkır..., gün ışığı. Kış yaz keçe çadır. Uzun bir geceden farkı olmayan bir hayat.”(s. 96) cümlelerinde görürüz. Rusların hayatı övülürken Kazakların hayatı, tekdüze, basit, sıkıcı ve meşakkatli olarak belirtilir.

Yine Rus evleri Müsirep’in ifadesiyle, “İçi nasıl da temizmiş! Avlusunun içine baksana, kilim sermiş gibi sanki. Kuyusu da avlusunun içinde.” (s. 104) şeklinde; bu evler hakkında Ulpan’ın düşünceleri, “Ulpan’a Galiaskar’ın evi temizlik denilen şeyin ta kendisinden daha temiz, zenginlik denilen şeyin ta kendisinden de daha zengin göründü.” (s. 104) cümleleriyle verilir. Yerleşik hayattakilerin evleri temiz gösterilerek Kazakların Ruslar gibi temiz olmadığı veya temizlikten haberdar olmadıkları ima edilmektedir.

Eseney’in evine gelen iki Nogay ve bir Rus misafirin intibaları “Çay sırasında misafirlerin gözleri ara ara Ulpan’a kayıyordu. Kızı herhalde... hanımı ihtiyar bir kadın yahu... babası mı imiş, yoksa büyük babası mı imiş? Yoksa bu çiçek bozuğu yüzünün teki... bırak, öyle olamaz...” (s. 98) cümleleriyle verilirken Eseney’le Ulpan arasındaki yaş farkının bu evlilikteki tuhaflığı anlatılır.

Romanda zenginlik, Müsirep’in ağzından “Ben ilk olarak zengin olmadım... zenginlik de neyin nesi? Azap? Zengin kişi gece gündüz, kış yaz hayvanlarını düşünür de zamanla kendisi de hayvanlara benzer. Karakteri hayvanlaşır, insanlığından uzaklaşır.” (s. 103) cümleleriyle verilir. Rusların

zenginliği, sahip olduğu değerler; Pazar, market, faytonlar, iki katlı evler, asfalt yollar vs. yüceltilip övülürken Kazakların zenginliğinden bahsedilirken zengin kişilerin aşağılanması da dikkat çekicidir.

Yine şehri ilk gören bir insanın intibai “*Şehre girdikten sonra bozkır insanının gözleri, görünen her şeye kocaman açılarak bakıyordu. Sadece görüneneye bakıyorlardı, hiçbir şeyi iyice anlayamıyor akıllarına yazamıyorlardı.*” (s. 103) cümleleriyle verilirken Kazaklar alabildiğini aşağılanır.

Ulpan ilk kez bir mağaza ile karşılaşır ve burada aklına dahi gelmeyecek şeylerin bulunmasına şaşırır (s. 104). Yine araba/fayton (s. 94), iki katlı taştan yapılmış ev (103), kilise (s. 103), mağaza/market (s. 103), terzi (s. 105), hamam, sabun (s. 105) Ulpan’ın hayatında ilk karşılaştığı şeylerdi.

Ulpan,Tobil’daki Rusların evini överken Eseney’in avuluna gidince oradaki çadırları “*Bu kara çadırlar ise dilenci barınağı gibiydi.*” (s. 111) cümleleriyle yerer.

Kazakların fazla çalışmayan tembel insanlar olmaları ve hayatlarının günlük olması, planlı, geleceğe ait düzenlemelerin olmadığı “*Her ne olursa Allahtan; sabahki yemek Tanrıdan.Her şeyi kendi vaktinde düşünmek gerekir. Kışı kışın, yazı yazın.*” (s. 162) cümleleriyle anlatılır.

Çarlık döneminde Rusların Kazakistan coğrafyasına hâkim olmalarının önündeki en büyük engellerden birisi de Kazakların yarı göçer bir hayat tarzına sahip olmaları idi. İnsanlar sahip oldukları hayvanların sayısının çokluğundan dolayı geniş yaylalara ihtiyaç duyuyorlar, hayvanları otlatmak için de yaylalara çıkıyorlardı. Çocukları eğitimden uzaktı ve Rus okullarına gitmiyordu. Bu şekilde onların Ruslaştırılması imkânsız hale geliyordu. Bunların yerleşik hayata geçirilmesi, ellerindeki zenginliğin alınması ve çocuklarının Rus okullarında okumaları; Rusları kabullenmeleri ve teslim olmaları anlamına da geliyordu. Romanda Kazakların yerleşik hayata geçirilmesi için Eseney’in teşviki;

“*Diyeceğim odur ki yaz kış keçe çadırda oturmayı bırakalım. Öğrenmekte ayıp yok. Ruslar gibi kışlık evler yapturalım. Çoluk çocuk sıcak evde kışı geçirsin. Benim otağım olan araziyi hepimize paylaşacağım. Herkes ev yaptursun. Ben, kendim Suvatkök tepesine ev yaptırmak niyetindeyim. Ruslar yapacaklar. ‘Kış azığını yazın toplamadan, fakir nasıl zengin olsun!’ dedikleri nerede? Ot biçtiren, ekin eken bir boy olalım.*” (s. 168)

cümleleriyle verilir.

Sonuç

Romanda verilen bilgilerin çoğu birbiriyle çelişmekte ve Ruslar, Ruslara ait değerler yüceltilmekte; Kazaklar ve Kazaklara ait değerler aşağılanmaktadır. Bunu, Gabit Müsirepov’un Kazakistan SSR’deki üst düzey görevleri, komünist partideki üst düzey görev yapması ile irtibatlandırmak ve Jdanov’un yazının başında verdiğimiz genelgesinde belirtilen hususlarla ilgili olduğunu söylemek mümkündür.

Roman ilk bakışta bir kadın romanı olarak gözükmektedir. Bahsettiğimiz hususları göz ardı edenlerin tamamı da Ulpan karakteri ve onun macerasına kendisini kaptırarak romanda işlenen diğer hususları farketmemişlerdir.

Roman kahramanı Ulpan, idealize edilmiş bir tiptir ve gerçek Kazak kadınından çok farklıdır. Romandaki kadın kahraman üzerinden rejim kendi istediği hayat tarzını dayatmıştır.

Romanın yazıldığı dönemdeki şartlar dikkate alınınca Kazakların sosyal hayatını ve romanda işlenen olayların başka şekilde ele alınıp işlenmesi de mümkün değildir.

Romanda Kenesarı olayları çarpıtılmış, Kenesarı ve çevresindeki insanlar tarihte olduğundan çok farklı olarak sunulmuştur. Bu, o kadar safhadadır ki, Kenesarı bir eşkıya ve çapulcu, Kenesarı’nın kız kardeşi isterik bir fahişe, Kenesarı etrafında toplanıp Ruslara karşı savaşılanların tamamı aşağılık eşkıyalar olarak gösterilmiş; bununla da yetinmeyen yazar bütün milli değerleri yerin dibine batırmıştır.

Bunların yanında gerçekte hiç olmayan ahlaksızlık diyebileceğimiz bazı kötü adetlerin varlığından bahsedilmektedir. Mesela misafirin ev sahibi bayanları gece rahatsız etmesi gibi adet bunlardan bir tanesidir.

Kazaklar, hayat tarzı olarak medeniyet ve medeni değerlerden uzak; yağmacı, korkak, savaşmayı bilmeyen; han veya beylerin halkı sömürdüğü bir topluluk olarak sunulmuştur.

Sovyetlerin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen dönemde verilen eserlerin çoğu, özellikle Sosyalist Realizmin devletin resmi sanat politikası olarak belirlenmesinden sonra yazılan eserlerin tamamında bunu görmek mümkündür. Bu dönemde yazılmış bütün eserlerde bu hususun dikkate alınarak eserlerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü bu dönemde verilen eserlerde tarih, olaylar, kişiler, mekânlar tahrif edilmiş; eserler, devletin sınırlarını belirlediği bir çerçeve içerisinde ve yine esaslarını devletin belirlediği bir ideoloji doğrultusunda verilmiştir.

Bütün verilenler dikkate alındığında roman edebi bir eser olmaktan çok bir ideolojinin dayatmasıyla oluşmuş, teknik yönü çok zayıf bir eserdir.

KAYNAKÇA

Açık, Fatma (2007), *Özbek Edebiyatı*, Alp Yayınevi, Ankara.

Düysenbayulı, E-Esten, A.-Omarulı, K.-Eslemğalıulı, M.-Jumaşeva, K. (2004), "Gabit Müsirepov" *KazakistanJazuvşıları XX. Gasır*, Almatı, s. 223.

Karakaş, Şuayip (2009), "Sosyalist Realizm (Toplumcu Gerçekçilik)ve Sovyet Edebiyatı Hakkında Resmî Bir Yazı", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Temmuz 2009, c. 29, Özel sayı: Prof. Dr. Reşat Genç Armağanı, Ankara, 595-617.

Kınacı, Cemile (2016), "Önsöz", *Ulpan (Gabit Müsirepov)*, çev. Cemile Kınacı, Bengü, Ankara, s. 9-10.

Kınacı, Cemile (2016), "Sovyet Devrinde İdeolojik Bir Sapma: Kenesarı İsyanı ve Muhtar Avezov'un Han Kene Trajedisinde Han kene İmajı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 113, S. 223, s. 195-216.

Kınacı, Cemile (2016), *Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik (1925-1991)*, 1. Baskı, Bengü Yayınları, Ankara.

Koç, Kenan-İşina, Almagül-Korganbekov, Bolat (2007), *Kazak Edebiyatı (Sovyet dönemi ve Bağımsızlıktan Sonraki Kazak Edebiyatı)*, 1. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Merhan, Aziz (2008), *AbdullaKadiri ve Özbek Romanının Doğuşu*, Grafiker yayınları, Ankara.

Müsirepov, Gabit (2016) *Ulpan*, (çev. Cemile Kınacı; yayına hazırlayan Malik Otarbayev), 1. Baskı, Bengü Yayınları, Ankara, 302 sahife.

Ölçekçi, Tamara (2009), "Kazak Halkının Kenesarı Kasımoğlu'nun Başkanlığında Ruslara Karşı Verdiği Milli Bağımsızlık Mücadelesi (1837-1847)", *Bilig*, Güz 2009, S. 51, s. 123-138.

Uygur, Erdoğan (2005), "Sosyalist Realizm Kavramının Ortaya Çıkış Süreci", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S. 1, s. 23-30.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: 2 - Sayı: 3 - Temmuz 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA HƏYATA KEÇİRİLƏN SOSIAL- İQTİSADİ TƏDBİRLƏR- ƏRZAQ TƏHLÜKƏSİZLİYİ MƏSƏLƏSİNİN HƏLLİ YOLLARI (2004-2014)

Günel ADIGÖZƏLOVA*

Xülasə

2004-2014-cü illər Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi həyatında böyük dönüş nöqtəsi yaradan bir dövr hesab olunur. Prezident İlham Əliyevin ölkə rəhbərliyinə gəlişindən sonra, inkişafda varislik saxlanmaqla, inkişafın yeni mərhələsi başlandı. Respublikada iqtisadi yüksəlişin təmin olunmasında neft sənayesinin və ondan əldə olunan gəlirlərin rolu böyükdür. Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılması ölkəyə daxil olan valyutanın miqdarının artması ilə nəticələnməyi əvvəlcədən proqnozlaşdırılmış və əldə olunacaq maliyyə vəsaitlərindən istifadənin səmərəliliyinin, şəffaflığının artırılması istiqamətində müəyyən hazırlıq işləri görülmüşdür. Ölkə başçısı dəfələrlə öz çıxışlarında bu barədə geniş söhbət açmış və yürüdülməli siyasətin dövlətin deyil, ancaq xalqın milli mənafeyinə xidmət etdiyini bildirmişdir. Bu baxımdan qəbul olunan bütün proqramlar, qanunlar, tədbirlər planı birbaşa dövlətin nəzarəti altında həyata keçirilir. Müxtəlif istiqamətləri əhatə edən insan kapitalı sosial-iqtisadi, siyasi və hüquqi sahələrə ciddi təsir etmək imkanlarına malikdir. Yəni, qeyd olunan amillər insanın cəmiyyətdəki yerini və rolunu müəyyənləşdirməklə yanaşı, onun həyat səviyyəsini də səciyyələndirir. Təsədüfi deyildir ki, yüksək inkişaf etmiş ölkələrin milli sərvətində insan kapitalı əhəmiyyətli yer tutur. Hal-hazırda da bizim ölkə siyasətinin də əsasında bu durur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev dəfələrlə öz çıxışlarında bu məsələyə toxunur, dövlətin hər zaman vətəndaşının yanında olduğunu, onu qoruduğunu vurğulayır. Xüsusən də yoxsulluq və işsizlik kimi problemlərin aktual olduğu bir dövrdə ərzaq təhlükəsizliyi və təminatı məsələsi dövlətin daim diqqət mərkəzindədir və bu sahədə islahatlar hələ də davam etməkdədir.

Açar Sözlər: Neft, kapital, investisiya, şirkət, saziş, iqtisadiyyat.

SOCIO-ECONOMIC MEASURES IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN- WAYS TO SOLVE THE PROBLEMS OF FOOD SECURITY (2004-2014)

Abstract

The four-year, European Union-funded project Improving Regional Food Security in the South Caucasus through National Strategies and Smallholder Production (IRFS) had the overall objective of contributing to improved food security and nutrition (FSN) in the South Caucasus, focusing on increasing the representation of smallholder farmers in policy decision making processes. 2004-2014 is considered to be a turning point in the socio-economic life of the Republic of Azerbaijan. After the arrival of President Ilham Aliyev to the country's leadership, a new stage of development started, with inheritance in development. The role of the oil industry and its revenue is crucial in ensuring economic growth in the republic. Certain preparatory work has been carried out to increase the efficiency and transparency of the use of predetermined and available financial resources that will result in the increase of the Azerbaijani currency to the world market. The head of

---

*Sumqayıt Dövlət Universitetinin Fəlsəfə, Sosiologiya və Politologiya kafedrasının müəllimi, doktorant.

state repeatedly spoke in his speeches on this issue and stated that the policy pursued served not only the state but also the national interests of the people. In this regard, all programs, laws and action plans adopted are directly under the control of the state. Human capital, covering various trends, has the potential to seriously affect socio-economic, political and legal spheres. It is no coincidence that human capital is of considerable importance in the national wealth of highly developed countries. At the moment, this is the basis of Azerbaijan's policy.

Keywords: Oil, capital, investment, company, agreement, economy.

Giriş

Ərzaq təminatı və onun etibarlılığının dövlət tərəfindən təmin olunması iqtisadi və sosial sabitliyin və dayanıqlılığın əsas meyarıdır. Bu baxımdan dövlət bu məsələyə çox ciddi yanaşaraq, bu sahədə daima yeni yeni tədbirlərin keçirilməsinə çalışır. Nəinki Azərbaycanda, hətta bütün dünyanın ən qlobal problemlərindən birinə çevrilmişdir. Xüsusilə də, son illərdə enerji məhsullarının qiymətinin kəskin şəkildə ucuzlaşması, maliyyə bazarlarında tez-tez baş verən böhranlar, eləcə də dünyada əhalinin sayının artması və demoqrafik problemlər əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının artmasına və qiymət bahalıqına səbəb olmuşdur. Bir sözlə, ərzaq qıtlığı yaxın gələcəkdə dünyanın əsas probleminə çevrilə bilər.

1. Müasir Azərbaycanda Yeniliklər

Müasir Azərbaycan dövlətinin də əsas önəm verdiyi problemlərdən birinə çevrilən bu məsələyə hələ ötən əsrin 90-cı illərində ümummillə lider Heydər Əliyev də ciddi təşəbbüs göstərmiş, bir sıra islahat və dəyişikliklər keçirməyə başlamışdır. 1993-cü illərin ortalarından Azərbaycan xalqının xahişi, təkidli tələbi ilə Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra hələ ötən əsrin 70-80-ci illərində gərgin zəhməti, yüksək təşkilatçılığı və uzaqgörənliyi hesabına yaratdığı və qurduğu respublikanı işsizlikdən və yoxsulluqdan, siyasi-mənəvi böhrandan, dağılıq və çökmüş iqtisadi vəziyyətdən çıxartmaq üçün Azərbaycanın tarixinə unudulmaz və qəhrəmancasına səhifələr yazdı və yaratdı. Ən acınacaqlı vəziyyət isə Ermənistan – Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində ərazimizin 20% - nin işğal olunması, bir milyon nəfərə qədər əhalinin yurd-yuvalarından didərgin düşməsi, müharibə xərcləri, çoxlu insan tələfatı, daxili münaqişələrin dözülməz həddə olması idi. Vətəndaş müharibəsi vəziyyətinə düşmüş, parçalanmaq, hətta öz müstəqilliyini itirmək təhlükəsi ilə üz-üzə dayanmış ölkə onun həyatına müdaxilə etmək və onu özündən asılı hala salmaq istəyən böyük dövlətlərin də maraq obyektinə çevrilmişdir. Respublikanın əlverişli coğrafi mövqeyi, kifayət qədər elmi-texniki və kadr potensialı, zəngin təbii ehtiyatları və əlverişli iqlim şəraiti, xalqı arxasınca apara biləcək dahi rəhbəri bütün bu çətinliklərdən çıxmağa kömək etdi (Abbasov, 2013: 23).

2001-ci ildə ölkə prezidentinin sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı” təsdiq edilmiş və bu proqram nəticəsində ilkin mərhələdə kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı keyfiyyət və kəmiyyət cəhətdən xeyli irəliləmişdi.

Daha sonra bu siyasət cənab prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilmişdi. Amma bununla belə, ərzaq məhsullarının yerli istehsal hesabına tam təminatı hələ ki, tam ödənilməmişdi. Xüsusilə də, dünya ərzaq bazarlarında müşahidə olunan qeyri-sabitlik ölkəmizdə də ərzaq məhsullarının qiymətinə təsirsiz ötmədi. Daxili ərzaq bazarının idxaldan asılılığının maksimum azaldılması və ərzaq ehtiyatlarının kompleks yaradılması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 2008-ci il 1 may tarixində “2008-2015 –ci illər əhalinin ərzaq məhsulları ilə

etibarlı təminatı” na dair Dövlət Proqramı imzalandı (Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2011: 31).

2. Ərzaq Təhlükəsizliyi Tədbirləri

Son illərin iqtisadi göstəriciləri onu göstərir ki, dövlətimiz makroiqtisadi sabitliyi qorumaqla, iqtisadi artıma görə dünyanın qabaqcıl ölkələri sırasındadır. Belə bir faktı misal göstərmək olar ki, 2007-ci ildəki ümumi daxili məhsul 2002-ci illə müqayisədə 2,6 dəfə artmışdır. Təbii ki, bu inkişaf göstəricisində həm neft, həm də qeyri-neft sektorunun payı danılmazdır. Təbii ki, yüksək iqtisadi inkişaf da əhalinin sosial rifahına təmin edir. Neftdən əldə olunan gəlirlər hesabına dövlətin iqtisadi-sosial əsasları möhkəmlənmiş, əhalinin işgüzar fəallığı artmış, yoxsulluğun azaldılması, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması kimi məsələlər öz həllini tapmağa başlamışdır. Bu baxımdan aqrar sektor və onun inkişaf perspektivləri müxtəlif səpkidə həyata keçirilmişdi. Ərzaq təminatını yaxşılaşdırmaq üçün birinci növbədə bu sahədə qanunvericilik bazasını təkmilləşdirmək və aqrar-sənaye kompleksini inkişaf etdirmək, torpaq islahatlarını keçirmək və daha çox yeni təcrübələrə əsaslanmaq lazım idi. 1999-cu ildən etibarən, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları torpaq vergisi istisna olmaqla, qalan vergilərdən azad olunmuşdur. Həyata keçirilmiş islahatlar nəticəsində işğal altında olan rayonlarda təsərrüfat subyektlərinə güzəştlər edilmiş, kredit borcları bağlanmış, kənd təsərrüfatının inkişafı üzrə Beynəlxalq Fond, Amerika Birləşmiş Ştatlarının Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi, Almaniya Texniki Əməkdaşlıq Cəmiyyəti, BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı kimi önəmli təşkilatların maddi və mənəvi dəstəyi ilə, ümumi dəyəri 158 milyon olan layihələr hazırlanmışdır, fermerlərə subsidiyaların verilməsi başlanılmış, Aqrrolizinq Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılmış, lizinq yolu ilə texnika və gübrələrin verilməsinə başlanılmış, aqrar sahədə özəl bölməyə xüsusi yer verilmişdir (Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, 2009: 21).

Ölkəmizin ümumi torpaq fondu 8641,5 min hektar təşkil edir ki, bunun da 55 faizi əkin üçün yararlıdır. Əhali artımı, torpaqların qeyri-kənd təsərrüfatı subyektlərinə satılması, torpaqların eroziyaya uğraması, Xəzər dənizinin səviyyəsinin qalxması, meliorasiya tədbirlərinin vaxtında aparılmaması, əkinçilik texnologiyasının köhnə üsullarla aparılması get-gedə əkinə yararlı sahələrin azalmasına səbəb olur. Sudan istifadəyə gəlincə, isə Azərbaycan rrespublikasının içməli su ehtiyatları məhduddur. "Ölkənin yerüstü su ehtiyatlarının 30%-i daxili, 70%-i isə qonşu ölkələrin hesabına ödənilir. Hazırda su tutumu 268 milyon kubmetr olan Taxtakörpü və Taxtakörpü-Ceyranbatan su kanallarının tikintisi aparılır. Babək və Şərur rayonlarında suvarma-drenaj şəbəkələrinin və Araz çayı üzərindəki Bəhramtəpə hidroqovşağının təmir-bərpa işləri başlanmışdır. Ölkədə su ehtiyatlarının məhduduluğu sudan daha qənaətli formada istifadə edilməsini, müasir suvarma texnikası və texnologiyalarının tətbiqini tələb edir (Əliyev, 2009: 41).

Müasir dövrdə heyvandarlıq məhsullarının istehsalı sahəsinə xüsusi diqqət ayrılır. Təbii ki, bu görülən tədbirlərə baxmayaraq, əhalinin ət və südlə təminatı hələ də zəif səviyyədədir. Heyvandarlıq məhsullarının emalı şəbəkəsinin genişləndirilməsi əsas vəzifələrdən biridir. Bunun üçün də ən vacib tədbirlərdən biri müasir tələblərə cavab verən, xammal bazasına yaaxın ərazilərdə ət və süd emal edən yeni müəssisələrin yaradılması və xammalın saxlanması üçün soyuducuların tikilməsi üzrə özəl sektorun təklifləri dəyərləndirilməli və dəstəklənməlidir.

3.Ərzaq Təminatı Probleminin Həlli İstiqamətləri

Əhalinin ərzaqla etibarlı təminatı sahəsində müasir tələblərə cavab verən kadr potensialının yetişdirilməsi mühüm məsələlərdəndir. Azərbaycan Respublikasının ali məktəblərində 30, orta ixtisas 6, texniki peşə məktəblərində 23 ixtisas üzrə mütəxəssis hazırlanır. Bu sahə üçün baza təhsil müəssisəsi Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyası hesab olunur. Xüsusilə də bitkiçilik məhsullarının saxlanması və emalı texnologiyası, aqrar istehsalın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi, marketing, menecment kimi ixtisaslarda təhsil alan və hazırlanan mütəxəssislər gələcək üçün çox lazımlıdırlar (Əliyev, 2010: 22).

Ərzaq məhsullarının istehsalının infrastruktur təminatı sahəsində ən vacibi yol infrastrukturudur. Nəqliyyatın təkmilləşdirilməsi, xüsusilə rayonlararası xidmətin yüksək səviyyədə olması vacib amildir ki, bu sahədə də tədbirlər görülür; Naxçıvan və Gəncə hava limanları yenidən qurularaq istifadəyə verilmiş, Lənkəran və Zaqatalada isə hava limanlarının tikintisinə başlanılmışdır. Su və kanalizasiya sistemlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə dövlət investisiya xərcləri hesabına və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarını cəlb etməklə müəyyən layihələr həyata keçirilir.

Əhalinin etibarlı ərzaq təminatında sahibkarlıq vacib amillərdən biridir. Sağlam işgüzarlıq və sahibkarlıq mühitinin formalaşması ölkə siyasətinin əsas aparıcı iqtisadi-sosial siyasət xəttidir. Həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi şəxslərin sayı 15669-a çatmışdır. Kənd təsərrüfatı sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətini genişləndirmək məqsədilə dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyi həlledici rol oynuyur. Təbii ki, bu istehlak il-ildən artmaqdadır və bunun üçün müəyyən tədbirlər görülməlidir. Buna görə də kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı artırılmalı, yeni iş yerlərinin sayı çoxaldılmalı, əhalinin sosial müdafiəyə daha çox ehtiyacı ola qruplarının gəlirlərinin, minimum əməkhaqqı və pensiyaları artırılmalıdır. Bu səbəbdən də 2008-2015-ci illər Dövlət Proqramı çərçivəsində dövlət siyasətinin müəyyən prioritet istiqamətləri sırasında ərzaq məhsulları istehsalını maksimum səviyyədə artırmaq, ərzaq məhsullarının təhlükəsizlik və keyfiyyət göstəricilərini yüksəltmək, ərzaq təminatı sahəsində sahibkarlığı inkişaf etdirmək, ərzaq təminatının ixtisaslaşmış və institusional inkişafını təmin etmək və tədbirlər görmək kimi məsələlər ön plana çəkilmişdi (Həsənov, 2011: 51).

Ərzaq təminatının səmərəli bazar mexanizmi ondan ibarətdir ki, ölkə vətəndaşlarının hər biri istənilən zaman ərzaqla təmin olunma imkanına malik olsun. Bu imkan həm ictimai resursların aztəminatlı ailələrə birbaşa istiqamətlənməsi, həm də tələbin formalaşması vasitəsilə həyata keçiriləcəkdir. Ərzaq təminatı həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət cəhətdən müasir tələblərə cavab verməli və ekoloji cəhətdən təmiz olmalıdır. Bunun üçün keyfiyyət və təhlükəsizliyə nəzarət edən sistem qurulmalıdır. Ərzaq təminatının ən mühüm və vacib elementlərindən biri də ehtimal olunan risklərin düzgün şəkildə idarə edilməsidir. Bu risklərin qarşısının alınması üçün dövlət ərzaq ehtiyatının müasir tələblər səviyyəsində idarə edilməsi təmin olunacaq, qabaqcıl sığorta mexanizmləri tətbiq olunacaq, ərzaq təminatı institusional formada inkişaf etdiriləcək, aqrar bölmənin elmi-kadr potensialı gücləndiriləcək, sahibkarlığın yeni inkişaf modelləri tətbiq olunacaq, dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyi genişləndiriləcəkdir. Ərzaq təminatı ilə bağlı risklərin aradan qaldırılması dövlətin ən vacib problemlərindən biri olmuşdur. Bunun üçün fəvqəladə vəziyyətlə əlaqədar ərzaq ehtiyatlarının təminatına dair qanunvericilik bazasının yaradılması, əsas ərzaq məhsulları üzrə dövlət ehtiyat fondunun yaradılması, fəvqəladə halların qarşısının alınması üçün çevik maddi-texniki bazanın təşkil olunması kimi tədbirlər aparılır.

4.Ərzaq Təminatı Məsələsinin Həllində Dövlətin Birbaşa Rolu

2008-2015-ci illər Dövlət Proqramında nəzərdə tutulmuş tədbirləri həyata keçirmək üçün maliyyə mənbələri kimi birinci növbədə dövlət büdcəsi, prezidentin şəxsi ehtiyat fondu, büdcədən kənar fondlar, yerli büdcələr, yerli və xarici özəl birbaşa investisiyalar və digər qanunvericilikdən kənar olmayan qeyri-hökumət təşkilatlarını misal göstərə bilərik.

Cənab Prezident İlham Əliyev haqlı olaraq demişdi ki, indi artıq Azərbaycan üçün yeni dövr başlayır. Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda deyilir: “Dövlətin iqtisadi potensialının tükənməsi, milli iqtisadiyyatın digər ölkələrdən maliyyə və texnoloji asılılığının yaranması, boru kəmərlərinin və digər kommunikasiyaların və nəqliyyat dəhlizlərinin fəaliyyətinin pozulması” təhlükə hesab edilir. Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyi qlobal təhlükəsizliyin bir hissəsidir. Çünki enerji təhlükəsizliyi millilikdən daha çox qlobal sistemə daxildir. Dünya neft aclığı çəkir və bu aclıq ildən –ilə güclənərək qlobal problemə çevrilir. “Milli dövlətlər enerji siyasətini düzgün qurmalıdırlar ki, qlobal təhlükədən yan keçsinlər. İqtisadiyyatın qeyri-mütənasib inkişafı “Niderland sindromu” yaradır. Yaxud zəngin enerji ehtiyatlarına malik olan Nigeriya əhalisinin böyük hissəsi aclıq və səfalət içərisindədir (Naxçıvanlı, 2012: 43).

Enerji sahəsində təhlükəni aradan qaldırmaq üçün cavabdeh olan dövlət orqanları milli təhlükəsizliyin təmin olunması sistemini təşkil edirlər və milli təhlükəsizliyin təmin olunmasına görə məsuliyyət daşıyırlar. Enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması vahid dövlət siyasətinə daxildir. Enerji təhlükəsizliyi ölkənin milli maraqlarına daxildir və milli təhlükəsizliyin başlıca hədəflərindən biridir. Digər tərəfdən, enerjiden əldə edilən gəlirin bir hissəsi insanların təminatına sərf edilir, təhsilin, elmin inkişafına yönəldilir. İnsanların hətrərəfli inkişafı üçün şərait yaradılır, onların hüquq və azadlıqları qorunur.

5.Ərzaq Təminatı Problemi: Neft və İnsan Kapitalı

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra 90-cı illərin əvvəllərindən bir çox çətinliklərlə üzləşmişdir. SSRİ-nin keçmiş respublikaları ilə Azərbaycan Respublikası arasında iqtisadi əlaqələrin qırılması, respublika ərazisində qeyri-sabitliyin mövcud olması, maliyyə və texniki təchizatın sıfıra enməsi, neft və qaz sənayesinin ağır böhran vəziyyətinə salınmışdır. Bütün bu çətinliklər maliyyə, texniki və digər problemlər aşkar edilmiş Azəri, Çıraq, Günəşli kimi yataqların işlənməsinə imkan vermirdi. Belə vəziyyətdə xalqın tələbi ilə ikinci dəfə Azərbaycana rəhbərliyə qayıdan cənab Heydər Əliyev “neft Azərbaycanın milli sərvətidir” devizi ilə çıxış edərək respublikanın neft sənayesinin bərpası və inkişafı ilə yaxından məşğul olmuşdur. Heydər Əliyevin yeni neft strategiyasının çox böyük uğurla reallaşması günümüzün də reallığına çevrilmişdir. Elə məhz onun nəticəsidir ki, Azərbaycanın neft-qaz layihələrinə beynəlxalq neft korporasiyalarının, bütövlükdə xarici işgüzar dairələrin, iri investisiyalarının cəlb edilməsi hesabına dünyanın enerji daşıyıcılarının bazarına sürətlə çıxış təmin edildi, ölkə neftinin dünya bazarına sərbəst və sürətli çıxışını təmin etmək üçün ixrac boru kəmərləri sistemi yaradıldı (Sosial Müavinətlər Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 2006: 11)

Yeni neft strategiyasının ən mühüm tərkibi hissələrindən biri olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin çəkilişi ideyasının meydana qoyulması və onun reallığa çevrilməsidir. Heydər Əliyevin müəllifi olduğu neft strategiyası bugün müstəqil dövlət kimi Azərbaycanın öz milli sərvətinin sahibi olmasının, iqtisadiyyatımızın dünya iqtisadiyyatına qovuşmasının, ölkəmizin 90-cı illərin əvvəlində başlanmış siyasi,,

iqtisadi və sosial böhranlardan çıxaraq dirçəlməsinin və ən əsası XXI əsrin astanasında yüksək inkişaf etmiş, möhkəm, demokratik Azərbaycan dövlətinin yaranmasının rəmzidir."Haqlı olaraq, qeyd edilmişdir ki, 2005-2006-cı illərdən başlayaraq, neft layihələrinin gerçəkləşməsindən əldə edilən gəlir yüz milyonlarla hesablanacaqdır (Süleymanov və Zeynalov, 2009: 61).

Azərbaycanın xarici siyasətinin və milli təhlükəsizliyinin ən əsas problemi-Dağlıq Qarabağ, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli, ölkənin ərazi bütövlüyünün və suveren dövlət hüquqlarının bərpası məsələsidir. Ölkənin xarici aləmlə bütün təmaslarında, ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərində bu problemin müzakirəsi, beynəlxalq hüquq norması çərçivəsində həlli məsələsi daim diqqət mərkəzində saxlanılır. Bu problem nəinki təkcə Azərbaycana, onun müstəqil dövlət quruculuğu prosesinə, vətəndaşların sabit həyat şəraitinə ciddi ziyan vurmuş, həm də keçən 15 ildən artıq bir dövrdə regionda dövlətlərarası iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələri pozmuş, ölkələri və xalqları qarçıdurmaya sürükləmiş, onların bir-biri və beynəlxalq aləmlə münasibətlərinə, regional və beynəlxalq inteqrasiya proseslərinə çox ciddi mənfi təsir göstərmişdir (Şəkəraliyev, 2009: 23).

Nəticə

Hazırda Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi və Dağlıq Qarabağ problemi həm Qafqazda, Avrasiya və Avropada, həm də bütövlükdə qlobal dünyada həllini gözləyən ən çətin və mürəkkəb problemlərdən biri hesab olunur. Bu mənada mürəkkəb geosiyasi məkanda yerləşən Azərbaycan özünün müəyyən etdiyi demokratik cəmiyyət, hüquqi və dünyəvi dövlət, dünyanın qabaqcıl siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik sistemlərinə inteqrasiya xəttini reallaşdırmaq üçün regionun və dünyanın güc mərkəzləri ilə münasibətlərə dair xüsusi düşünülmüş, ardıcıl həyata keçirilən milli təhlükəsizlik siyasətini həyata keçirir. Bu siyasət ilk növbədə xalqın sosial rifahını yüksəltməyə, yeni-yeni sosial-iqtisadi layihələri həyata keçirməyə stimül və şərait yaradır. Dövlətin apardığı bu istiqamətdə apardığı məqsədyönlü siyasət bugün də çox uğurla davam etdirilir. Azərbaycanın müasir beynəlxalq vəziyyəti xarici siyasət sahəsində onun hər hansı bir qütbə və yaxud istiqamətə açıq üstünlük verilməsini mümkün edər, balanslaşdırılmış və tarazlı siyasi kurs seçilməsini şərtləndirir, çünki XX əsrin sonunda beynəlxalq aləmdə aparıcı güclərin geosiyasi və geostrateji maraqlarının kəskin rəqabəti və toqquşması fonunda dünyadakı iqtisadi və hərbi-siyasi durum yenidən suverenlik əldə etmiş, nisbətən zəif olan ölkələrin yürütdüyü müstəqil xarici siyasət yolunda çoxsaylı problemlər ortaya çıxarır. Dünyada öz ənənəvi təsir dairələri olan fəvqəldövlətlər və müxtəlif dövlət qrupları yeni müstəqillik əldə etmiş ölkələrin inkişaf modeli seçməsi, beynəlxalq aləmdə siyasi istiqamətinin müəyyənləşdirilməsi məsələsində yüksək həssaslıq nümayiş etdirirlər.

Bu gün dünyanın sosial-iqtisadi durumuna nəzər yetirsək, görərik ki, ləğvi yolları axtarılan və bu istiqamətdə daima işlər görülən yoxsulluq, işsizlik kimi məsələlər nəinki, kasıb, inkişaf etməkdə olan, hətta yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə də öz aktuallığını itirməyib. Bizim üçün müsbət məqam ondan ibarətdir ki, onların illərlə apardığı işi inkişafın yeni mərhələsində olan Azərbaycan kimi gənc dövlət qısa müddət ərzində ləğv etməyə çalışır. Düzdür, bu sahədə hələ müəyyən mənada görülməli işlər olsa da, ancaq cənab prezidentin rəhbərliyi, birbaşa nəzarəti altında həyata keçirilən siyasət öz müsbət nəticələrini verməkdədir. Bu da dövlətimizin zor gücünə deyil, humanizm, iqtidar-vətəndaş həmrəyliyi prinsiplərinə söykənən idarəetmə ənənəsinə malik olduğunu göstərir. Azərbaycan öz müstəqil siyasəti və inkişaf etmiş iqtisadiyyatı

ilə nəinki Qafqaz regionunda, hətta dünya dövlətləri arasında da tanınır. Azərbaycan bugün güclü dövlətdir, güclü orduya malikdir və vətəndaşları yüksək səviyyədə yaşayırlar. Bu isə Azərbaycanda işsizlik və yoxsulluğun minimum həddə olduğunu göstərir. Yaxın gələcəkdə bu aradan qaldırılacaq. Çünki bunun üçün Azərbaycanda hər şərait var.

ƏDƏBİYYAT

- ABBASOV, İ. (2013). Azərbaycanın və Dünya Ölkələrinin Kənd Təsərrüfatı, Bakı: Elm.
- ƏLİYEV, İlham (2009). İnkişaf Məqsədimizdir, Bakı: Azərənəşr.
- _____ (2010). İnkişaf Məqsədimizdir, Beşinci Kitab, Bakı: Azərənəşr.
- AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DÖVLƏT STATİSTİKA KOMİTƏSİ (2011). "Yeni iş yerləri" Statistik Məcmuə, İllik hesabat, Yanvar.
- AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ƏMƏK VƏ ƏHALİNİN SOSIAL MÜDAFİƏSİ NAZİRLİYİ (2009). Əmək və Sosial Problemlər, Elmi Əsərlər Toplusu, V Buraxılış, Bakı: Arxidey MMC.
- HƏSƏNOV, R. (2011). Tənəzzüldən Stabilliyə, stabillikdən Tərəqqiyə Doğru Təkamülün Xüsusiyyətləri və Perspektivləri, Bakı : Azərənəşr.
- NAXÇIVANLI, A. (2012). Şəxsiyyətin Qüdrəti, Bakı: Yazıçı.
- SOSIAL MÜAVİNƏTLƏR HAQQINDA AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ QANUNU (2006). (7 fevral 2006-cı il, N-55-IIIQ), Qanunvericilik Toplusu, Maddə 76, Azərbaycan, 241-247 səh.
- SÜLEYMANOV, E., ZEYNALOV, A. (2009). "Qlobal Maliyyə Böhranının Azərbaycan İqtisadiyyatına Təsiri", Journal of Qafqaz University, N. 28, ss. 110-120.
- ŞƏKƏRƏLİYEV, A.Ş. (2009). Dövlətin İqtisadi Siyasəti: Reallıqlar və Perspektivlər, Bakı: İqtisad Universiteti.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: 2 - Sayı: 3 - Temmuz 2019

AB-RUSYA İLİŞKİLERİNDE ENERJİNİN ÇATIŞMACI MI BİRLEŞTİRİCİ Mİ BİR ROLÜ VAR?

Bilge YURTSEVER*

Özet

Enerji konusu, yüzyılımızın temel politikalarını belirlemekle birlikte günlük yaşantımızın da vazgeçilmez temelidir. Bundan dolayı enerjinin uluslararası ilişkilerdeki yeri ve önemi her geçen gün artarak devam etmektedir. Avrupa Birliği ihtiyaç duyduğu enerjinin tedarikinde kaynaklarının çeşitliliğine, güvenilirliğine ve uygun fiyatlı olmasına önem vermektedir. Avrupa Birliği doğudaki önemli komşularından biri olan Rusya Federasyonu'na enerji tedariki konusunda önemli derecede bağımlıdır. Rusya ise enerji ihracatının çok büyük bir kısmını AB ile gerçekleştirmektedir. Ayrıca Rusya sahip olduğu enerji kaynaklarını baskı aracı olarak zaman zaman kullanmaktadır. Bu bağlamda enerjinin, iki aktör arasında çatışmacı mı birleştirici mi bir rol üstlendiği tartışılacaktır. Bu konu araştırılırken çeşitli literatür kaynaklarının yanı sıra raporlar, AB mevzuatı ve belgeleri değerlendirilmiştir. Çalışmada AB ve Rusya federasyonunun tarihi süreç içerisindeki ilişkileri incelenecektir. Neticede AB'nin enerji tedarikçisi olan Rusya Federasyonu'na ne ölçüde bağımlı olduğu sorgusu üzerinden, bu bağımlılığın ikili ilişkilerde nasıl bir rol oynadığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya, AB, enerji, çatışma, birleşme

THE ROLE OF ENERGY IN EU-RUSSIA RELATIONS: CONFLICTING OR UNIFYING?

Abstract

The subject of energy is the indispensable basis of our daily life, although it is determined the basic policies of our century. Therefore, the importance and place of energy in international relations is increasing day by day. The European Union attaches importance to the diversity, reliability and affordability of its resources in the supply of the energy it needs. The European Union is strongly dependent on the supply of energy to the Russian Federation, one of its important neighbours in the East. Russia, on the other hand, carries out a large portion of energy exports with the EU. Russia also uses its energy resources as a means of printing from time to time. In this context, it will be discussed whether energy plays a role in a conflict-unifying role between the two actors. While investigating This issue, various literature sources, as well as reports, EU legislation and documents were evaluated. The study will examine there lations between the EU and the Russian Federation in the historical process. As a result, the EU's energy supplier, the Russian Federation, will be able to question the extent to which this dependence plays a role in bilateral relations.

Keywords: Russia, EU, energy, conflict, unifying

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yeni bir dönem başlamıştır. Soğuk Savaş sona ermiş, SSCB'nin halefi olan Rusya Federasyonu kurulmuştur. Bu dönemde

---

* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans öğrencisi, bilgenazan@outlook.com

Avrupa Topluluğu'nda köklü bir dönüşüm sürecine girerek AB adını almıştır. Bu çalışmada Rusya Federasyonu ile AB arasındaki ilişkiler 1994 yılından günümüze kadar incelenmiştir.

Devletler devamlı olarak çeşitli enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. Talebin çok olmasına karşın enerji kaynaklarının sınırlı olması enerjinin devamlılığı, makul fiyatlı ve güvenilir kaynaklı olması konusunu önemli hale getirmiştir. Özellikle yaşanan enerji krizleri devletlerin bu konulara daha fazla önem vermelerine neden olmuştur. Bu krizler özellikle enerji tüketimi yüksek olan ve dışarı bağımlı olan aktörleri etkilemektedir. Bu aktörlerden birisi de AB'dir. Soğuk Savaş sırasında SSCB'ye karşı duyulan güven endişeleri SSCB'nin halefi olan Rusya Federasyonu'na karşı da devam etmiştir. Rusya federasyonuna enerji konusunda bağımlılığı her geçen gün artan AB, enerji güvenliği konusunda oldukça endişelidir. Rusya ile yaşamış olduğu doğalgaz krizlerini AB'nin endişelerinin yersiz olmadığını da göstermiştir. Tabii bağımlılık tek taraflı değildir, karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur. AB'nin güvenilir bir tedarikçi aramasına karşın ekonomisinin büyük bir kısmı enerji gelirlerine bağlı olan Rusya'da talebin sürekliliğini ve güvenilirliğini istemektedir.

Vladimir Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte enerji kaynaklarını verimli kullanamayan Rusya Federasyonu'nda bir dönüşüm yaşanmıştır. Putin'in dış politikada uygulamaya başlamış olduğu enerji politikaları ile enerji konusunda tekel olmak istemektedir. Uygulamış olduğu enerji politikaları ile hem içeride hem de dışarıda gücünü toparlayan bir Rusya karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada öncelikle AB ve Rusya'nın genel ilişkilerine değinilecektir. Ardından AB'nin ve Rusya'nın enerji politikaları ele alınarak iki aktörün enerji ilişkilerine değinilecektir. Son bölümde ise enerji ilişkilerinin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan doğalgaz boru hatları ele alınacaktır. İki aktör arasındaki enerji bağımlılığının onları çatıştırıyor mu birleştiriyor mu sorusu üzerindenterafların ne tür politikalar geliştirdiği tespit edilecektir.

1.AB-Rusya Federasyonu Genel İlişkileri

İki aktör arasındaki resmi ilişki SSCB'nin yıkılmasından sonra başlamış ve günümüze kadar devam etmektedir.SSCB'nin yıkılmasından sonra Rusya, Batıya entegre olmaya çalışmıştır. Bu süreçte Avrupa, Rusya'nın yönetim ve sosyal dönüşümü için model olarak görülmüştür. Bu bölümde 1994'den günümüze kadar olan süreçte Avrupa Birliği ve Rusya arasındaki ilişkiler incelenmektedir. Bu süreç Rusya devlet başkanlarının değişiminin ilişkilerde büyük bir dönüşüme neden olmasından dolayı ayrı dönemler halinde incelenmiştir.

1.1. Boris Yeltsin Dönemi (1991-2000)

Rusya Federasyonu'nun ilk lideri olan Boris Yeltsin'in iç ve dış politika anlayışına bakacak olursak bu dönemde gelişmiş devletler topluluğunun üyesi olabilmek için Batı yanlısı politikalar izlenmiştir. AB'nin de içinde bulunduğu Batı ise insan hakları, sivil özgürlükler, radikal iktisadi adımlar ve demokratikleşme konusunda yapacağı reformlar ile Rusya'nın istediği hedeflere daha kısa zamanda ulaşabileceğini vurgulamışlardır (Türker,2007:162). 1990'larda iki aktör arasında iktisadi ilişkiler gelişmiştir. 24 Nisan 1994 yılına gelindiğinde Rusya Federasyonu ve AB arasında siyasi, ekonomik, kültürel ve ticari bağların güçlendirilmesi amacı ile İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması (PartnershipandCooperationAgreement-PCA) imzalanmışlardır. Anlaşma 1 Ocak 1997 yılında yürürlüğe girmiştir (Dinç,2015:473).Bu anlaşma ile

belirtilen teknik ve ekonomik alanlarda AB Rusya'ya TACIS Programı ile maddi yardımda bulunmayı da garantilemiştir (Hatipoğlu,2001:128). Ayrıca bu anlaşma serbest ticaret bölgesi oluşturulması düşüncesinin ilk adımındır.

1995 yılında Finlandiya AB üyesi olmuştur ve AB, Rusya ile coğrafi komşu haline gelmiştir. Güvenlik endişeleri artan AB, 15-16 Aralık Madrid Zirvesi'nde Rusya ile ilgili bir Strateji Belgesi hazırlamıştır. Belge'de Rusya ile ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirilmesi kararlaştırılmıştır (European Council,1995).Primakov'un dışişleri bakanı olduğu dönemde NATO'nun dışında sadece Avrupalıların içinde bulunduğu bir güvenlik oluşumu için ikna çabaları içerisine girmiştir. Avrupa devletleri tarafından bu olumsuz karşılanmıştır (Türker,2007:163).

Rusya ile AB arasında 1999 yılında Rusya Üzerine Ortak Strateji metni(commonStrategy on Russia) imzalanmıştır. AB kıtadaki barışın demokratik, istikrarlı ve AB'nin bir parçası olan Rusya ile mümkün olacağı kararına varılmış Rusya ise aynı yılın Ekim ayında 2000-2010 yılları için kısa vadeli ortaklık stratejisini belirlemiştir. Ayrıca Helsinki Zirvesi'nde içişleri ve adalet konularında işbirliğine varılmıştır (Dinç,2015:474).NATO'nun genişleme planları, Bosna Savaşı ve NATO'nun müdahalesi gibi etkenler bu dönemde izlenen batı yanlısı politikalarına destek kaybının oluşmasına neden olmuştur.

1.2.Putin Dönemi (2000-2019)

Vladimir Putin'in iktidara gelmesi ile birlikte AB-Rusya ilişkilerinde bir dönüşüm yaşandığını söyleyebiliriz. Rusya 1998 ekonomik krizini enerji fiyatlarının yükselmesi ile birlikte güçlenerek atlatmıştır. Putin iç ve dış politikada Rusya'nın gücünü toparlamaya yönelik adımlar atmıştır. Rusya artık Avrupa Birliğine rahatsızlık duyduğu konuları dile getirmeye başlayan güçlü bir aktör haline gelmeye başlamıştır hatta AB'ye üyelik durumunu tartışan Rusya bu fikirden tamamen uzaklaşmıştır. 30 Ekim 2000 tarihinde AB-Rusya Enerji Diyalogu Paris Zirvesi ile başlatılmıştır. Bu yıl AB, Rusya'nın en önemli dış ticaret ortağı ve dış yatırım kaynaklarından birisi olmuştur (Zussipbek,2011:50).Ayrıca Rusya'nın Ulusal Güvenlik Planı ve 2000 yılında kabul edilen askeri doktrini gibi belgelerde AB'nin Rusya için bir tehdit olmadığı vurgulanmıştır (Türker,2007:164).

İki taraf ilişkilerinde uluslararası terörizmle mücadele önemlidir. Bu bağlamda 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik gerçekleşen terör olayından sonra AB-Rusya ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır. Rusya ABD'nin Afganistan müdahalesine destek çıkararak batının yanında olduğunu göstermiştir. Fakat ABD'nin Irak'a karşı düzenlediği operasyonlara diğer pek çok devlet gibi karşı çıkmıştır. ABD'ye karşı Almanya ve Fransa'nın yanında yer alması güvenlik politikaları bakımından ortaklıklar doğurmuştur.

2002 yılında Moskova ve Brüksel'de gerçekleştirilen AB-Rusya zirvelerinde AB'nin doğuya doğru genişlemesi ve Kaliningrad'ın çevrenmesi konuları ele alınmıştır. Rusya Federasyonu vatandaşlarına Litvanya üzerinden kolaylaştırılmış geçiş izni ile geçişlerine izin verilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca AB-Rusya zirvelerinde taraflar arasında içişleri ve adalet, güvenlik ve savunma, ticaret ve yatırım, çevre, enerji, bilim, teknoloji ve uzay alanlarında işbirliğinin geliştirilmesine yönelik uzlaşma varılmıştır (Erkan,2013:164).Ortak ekonomik alan, ortak özgürlük, güvenlik ve adalet alanı, kriz yönetimi ve yayılmasının önlenmesini içeren dört alan oluşturulması kararlaştırılan 1994 İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması'ndan sonra 2003 yılında St. Petersburg Zirvesi'nde bu olanların ortak değer ve paylaşılan çıkarlar çerçevesinde

güçlendirilmesine karar verilmiştir (Yıldız,2015:382). 1995 yılında Finlandiya'nın üyeliği ile ilk defa sınırdaş olan bu iki aktör 2004 yılında AB'ye sekiz ülkenin daha üye olmasıyla birlikte Rusya ile AB'nin ortak sınırları genişlemiştir. Yine bu tarihte "AB-Rusya İlişkileri" isimli bir belgeyi Avrupa Komisyonu yayınlamıştır. Belgede artan karşılıklı bağımlılık, suç, kirlenme ve ticari bağlara kadar uzanan geniş alanlarda ortak çıkarlar ifade edilmiştir. Bazı konulardaki tutum farklılıkları da dile getirilmiştir. Bunlar Kyoto Protokolü, medya özgürlüğü, Çeçenistan'da ki olaylar, hukukun üstünlüğü insan hakları gibi konulardır (Türker, 2007:172).

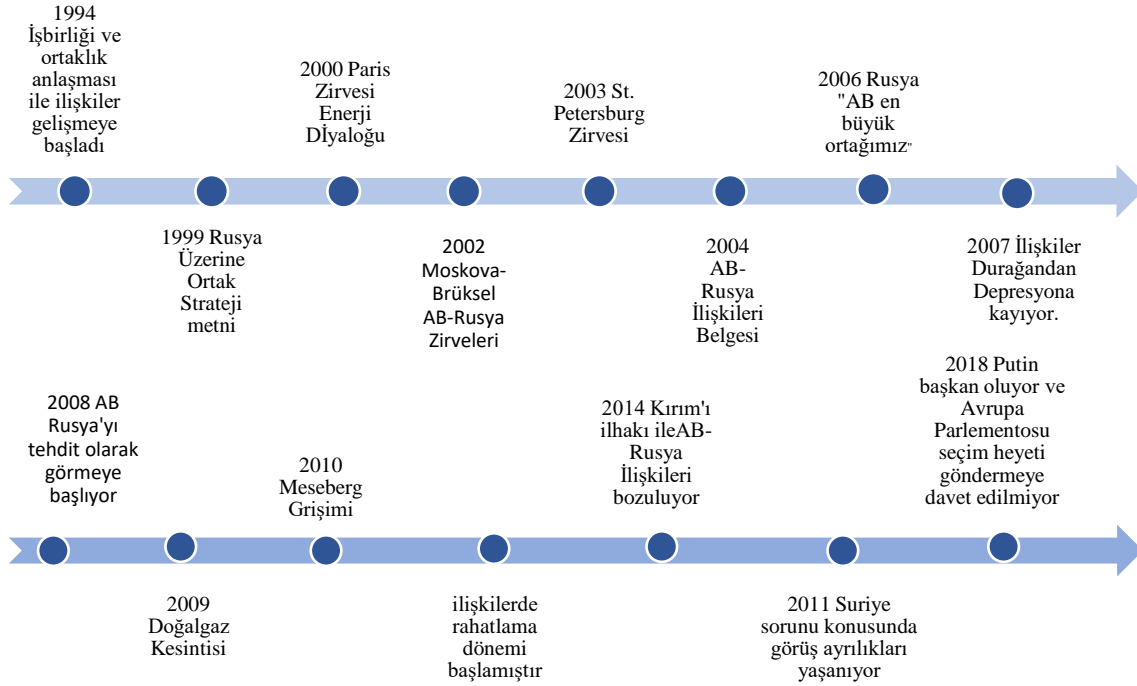
2006 yılında Rusya AB'yi "en büyük ortağımız" olarak tanımlayacaktır (Yıldız,2015:383). İlişkilerin durağandan depresyona kaydığı dönem 2007 yılıdır. Bu sene İşbirliği ve Ortaklık anlaşmasının yenilenme görüşmeleri askıya alınmıştır(Musaoğlu- Özgöker,2008:87).2008 yılında AB Rusya'ya enerji güvenliği başta olmak üzere askeri, ekonomi alanlarında da tehdit olarak görmeye başladığı bir dönem olmuştur. NATO genişlemesi sürecinde 2008 yılında Ukrayna, Gürcistan ve Ermenistan'ın örgüte üye olacakları kararının alınması Rusya tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu durum Rusya ile Gürcistan arasında Osetya Savaşı'nın patlak vermesine neden olmuştur. AB üyesi olan Ukrayna'nın Gürcistan lehine tavır sergilemesi sonucu 2009 yılında Rusya Federasyonu doğalgaz kesintisine gitmiştir. Bu durum ne AB'nin enerji güvenliğinin garanti altında olmadığını göstermiştir (Erkan,2013:171).

Rusya Federasyonu AB'nin doğuya doğru genişleme politikasından rahatsızlık duymaktadır. Bu durum Rusya Federasyonu'nun karşı politikalar geliştirmesine neden olmaktadır. AB'ye üyeliği kabul edilen Doğu Avrupa ülkelerini karşı Avrupalılaştırmaya çalışması Rusya tarafından kendisine yönelik toplumsal tehdit olarak algılanmıştır (Erkan,2013:172). Rusya kendi etki alanı olarak tanımladığı Doğu Avrupa'ya doğru AB ile eşzamanlı olarak NATO'nun da genişlemesini tehdit olarak algılamıştır (Şahin, 2013:2).AB ve Rusya ilişkilerini olumsuz etkilen bir diğer nedense "AB Komşuluk Politikaları"dır. Enerji güvenliği, enerji kaynağı tedarikinde ve güzergâhında alternatif gibi birçok neden ötürü AB komşuluk politikası geliştirmiştir. Rusya NATO genişlemesi ve Komşuluk Politikasına buna karşılık olarak Mavi Akım II, Kuzey Avrupa Gaz Boru Hattı, Güney Akım, Türkmen gazını Rusya'ya nakil edecek alternatif boru hatları projelerine yoğunlaşmıştır (Erkan,2013:175).

2010 yılında bölgesel sorunları ele almak için Almanya ile Rusya Federasyonu arasında bölgesel konuların ele alınacağı AB-Rusya Siyasi ve Güvenlik Komitesi oluşturulmasını amaçlayan "Meseberg Girişimi" pratiğe dökülememiştir (Şahin, 2013:5).AB-Rus ilişkilerinde 2010'dan itibaren bir rahatlama olduğunu söyleyebiliriz. 2012 Ağustosunda Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütüne üye olması AB tarafından olumlu karşılanmıştır. Rusya AB'nin ekonomik entegrasyonuna benzeyen bir model olan Avrasya Ekonomik Birliği fikrini ortaya atmıştır. Bu Rusya'ya göre AB'ye bir alternatif oluşturmuştur. 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Ukrayna'daki isyancılara destek vermesi ile AB düzenli ikili zirvelere son vermiştir ve vize konularındaki diyalog ise askıya alınmıştır(European Parliament,2018).

AB ve Rusya uluslararası konularda birçok alanda işbirliği içerisindedir. Uyuşturucu, insan kaçakçılığı ve örgütlü suçlarla mücadele, terörle mücadele, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, İran nükleer programı gibi başlıca konularda işbirliği içerisindedirler. Suriye konusu AB ve Rusya'nın uyuşmazlık içerisinde oldukları bir konudur. Rusya'nın Esad'ı desteklemesi Batı tarafından hoş karşılanmamaktadır. İlerleyen yıllarda mülteci konusunun AB için daha da sıkıntılı hale

gelmesi El Nusra ve İŞİD gibi terör örgütlerinin Suriye’de güç kazanması ile AB, Rusya’nın bölge için çözüm önerilerine daha sıcak bakmaya başlamıştır (Dinç,2015:483). Mayıs 2018’de Putin dördüncü kez başkan olmuştur ve Avrupa Parlamentosu seçim gözlem heyeti göndermeye davet edilmemiştir (European Parliament,2018)

2. AB'nin Enerji Politikaları

Avrupa Birliğinin enerji politikasında üç temel amacı bulunmaktadır. Topluluğun rekabet edebilirliğine katkıda bulunmak, enerji arz güvenliğini sağlamak, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevreyi korumaya katkı sağlamak (Avrupa Birliği Başkanlığı, 2017). AB'nin enerji politikası da her geçen gün gelişmektedir. Avrupa Tek Senesinde enerji politikası ile ilgili bir bölüm yer almamıştır bunun sebebi enerji kaynakları konusunda ortak bir politika belirlemekteki görüş ayrılıklarıdır. AB'nin enerji politikası 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) ile başlamıştır. Bu dönemde enerji ihtiyacının büyük bir kısmını kömür karşılarken petrolün payı ise %10'dur (Yorkan,2009:25). Daha sonra 1957 yılında Avrupa Atom Enerji Topluluğu (AAET) kurulmuştur. Her iki toplulukta temelde bu sektörde tam entegre edilmiş, serbest piyasalar yaratmayı hedeflemektedir.

1950-1960'lı yıllarda petrol kullanımı artmış kömür ve nükleer enerjinin kullanımı azalmıştır. 1973 yılında yaşanan petrol krizi ile birlikte Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) kurulmuştur. Buna üye olabilmek için ülkelerin önce OECD'ye üye olmaları gerekmektedir. Fakat bu yıllarda topluluk üyesi ülkeler bu örgüte üye değillerdir. Bundan dolayı topluluk için enerji politikasının kurulmasının zorunluluğu ortaya çıkmıştır (Akçay-Göçmen, 2012:530). Böylece Eylül 1974'te "Yeni Enerji Politikası Stratejisi" programı ile topluluğun enerji politikasında ilk kez strateji belirlemesine sebep olmuştur. Belge de Arz güvenliğinin artırılması, çevrenin

korunması ve tüketimin makul bir seviyeye çekilmesi konuları ele alınmıştır (Erbil,2010:71).

Soğuk Savaş sonrasında AB, “Avrupa Enerji Şartı”nı 1991 yılında kabul etmiştir. Çok taraflı bir belge olmasından ötürü uluslararası hukukta önemli bir yere sahip olan bu belge ile dünya enerji güvenliğini sağlamak, verimliliği artırmak gibi amaçlara hizmet etmiştir (Çaşın-Kısacık,2018:49). 1995 yılında “Avrupa Birliği İçin Enerji Politikası” isimli Beyaz Kitap yayınlanmıştır. Avrupa Birliği’nin ortak enerji politikası oluşturulmasına yönelik atılmış olduğu önemli bir adımdır. Beyaz Kitap’ta çevrenin korunması, enerjide dışa bağımlılığın artmayacağı, enerji güvenliği gibi konuların üzerinde durulmuştur (Akdoğan,2008:41). 2000 yılına gelindiğinde ise “Yeşil Kitap” yayınlanıyor. Kitapta enerji arz güvenliğinde yaşanan ve yaşanacak olan sıkıntılar dile getirilmektedir. Enerji arz güvenliği hakkında ilk temel metin özelliğine de sahiptir (Erkan,2013:131).

2006 yılında Ukrayna-Rusya arasında yaşanan kriz AB'nin yeni politika belirlemesine neden olmuştur. Kriz sonrası yayınlanan raporlarda Birliğin enerji arz güvenliğinin tehlikede olduğunun üzerinde durularak bunun için çözüm önerileri bulunmaya başlanmıştır. AB için bu krizden sonra da enerji politikalarının birlikte hareket edebilmesine dair bir ilerleme kaydedilmiştir (Yorkan,2009:27).2007 yılındaki Lizbon Antlaşması ile daha önce enerji güvenliği konusunda ihmal edilmiş alanlara düzenlemeler getirilmiştir (Aksoy,2014:799). Bu anlaşmanın 194. Maddesinde enerji piyasasının işleyişini sağlamak, enerji arz güvenliğinin sağlanması, enerji verimliliği, tasarrufu ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine teşvik edilmesi, enerji ağları arasındaki bağlantıların sağlanmasının teşvik edilmesine yer verilmiştir. Ayrıca birlik üyesi devletlerin endişelerinin önüne geçebilmek için devletlerin konu üzerindeki yetkilerine dokunulmamıştır (Çaşın-Kısacık, 2018:50). AB, enerji politikasını programlar ile desteklemektedir. Bu programlar, Altener II, Save, Coopener, Steer, Synergy, Carnot ve Sure programlarıdır (Candan, 2004:5-6).

AB enerji ile ilgili önüne hedefler koymaktadır. Bunlar 2020,2030 ve 2050 stratejileridir. 2020 Enerji Stratejisinde AB’nin 2010 ile 2020 yılları arasındaki hedeflerini belirlemektedir. Bu hedefler sera gazlarının %20 azaltılması, yenilenebilir enerjinin AB enerji tüketimi içerisindeki payının %20’ye çıkarmak ve enerji verimliliğini %20 oranında artırmak. AB üyelerinin üzerinde mutabakata vardıkları 2030 hedefinde ise sera gazı emisyonlarını 1990 seviyesine kıyasla %40 oranına azaltmak, AB tarafından tüketilen enerjinin %27’sinin yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilmesi, enerji verimliliğinin %27 oranında artırılması öngörülmektedir. AB 2050 itibarıyla sera gazlarında 1990 yılına kıyasla %80 ile %90 arasında azalma hedeflemektedir. “2050 Enerji Yol Haritası” ile bu hedefine ulaşmak istemektedir(AB Türkiye Delegasyonu,2019).

3.Rusya Federasyonu’nun Enerji Politikası

Rusya enerji kaynakları bakımından oldukça önemli rezervlere sahip bir ülkedir. Komünist sistemin egemen olduğu SSCB döneminde enerji kaynakları devlet idaresince yönetilmiştir. Enerji kaynaklarına ciddi yatırımlar yapılmış ve enerji alanında önemli gelişmeler sağlanmıştır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra yerini alan Rusya Federasyonu’nda enerji sektöründe özelleştirmeler başlamıştır. Fakat Vladimir Putin’in iktidara gelmesiyle birlikte enerji kaynaklarına verilen önem artmış ve Rusya Federasyonu enerjide süper güç olmaya yönelik politikalar geliştirmeye başlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Rusya ciddi iktisadi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorunları özelleştirmeler yoluyla dünya piyasasına eklenerek aşmak istemiş fakat 1970 petrol krizinin etkilerinin sonucu olan düşük petrol fiyatları Rus ekonomisinde ciddi krizler yaşanmasına neden olmuştur (Çaşın-Kısacık,2018:90).Boris Yeltsin'in iktidarda olduğu süreçte enerji sektöründe özelleştirmeler başlamıştır. Devlet kontrolünün korunduğu serbest piyasada rekabet edebilecek şirketler oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat ekonominin yapısını değiştirmeden enerji sektöründe yapılan bu özelleştirmeler kişisel ilişkileri ön plana çıkarmıştır (Baysoy,2009 62-63). Yeltsin döneminde plansızca yapılan bu özelleştirme politikaları ülkede enerji baronlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca Batıya entegre olma girişimleri Batılı enerji şirketlerinin ülkede yönelmesine sebep olmuştur. Böylece Rusya sahip olduğu enerji kaynaklarını etkin bir şekilde kullanamayacak kadar güçsüz bir duruma düşmüştür(Erkan,2013:81). 1999 yılına kadar olan süreçte enerji dış politikada etkin bir şekilde kullanamamasının bir diğer sebebi de enerji lobisinin Rus dış politikasında etkin rol oynama girişimlerinin askeri çevrelerce ve askeri endüstri çevrelerince engellenmesidir (Meherremov,2008:146).

Rusya Federasyonu'nun ilk enerji politikası oluşturma girişimleri 1993-1994 yılında başlamıştır. 1995 yılında yürürlüğe giren "2010 Yılına Kadar "Rusya Federasyonu enerji politikasının ve yakıt- enerji sanayi yapı değişiminin temel yönleri" dokümanı ve "1996-2000 Yılları İçin Yakıt ve Enerji" programları üzerine kurulmaya başlamıştır (Ablabekova,2014:63). 1999 yılının ikinci yarısına gelindiğinde ruble değer kaybetmeye başlamıştır fakat bu dönemde petrol fiyatlarındaki artış ile birlikte Rus ekonomisi kendisini toparlayabilmiştir (Sevim,2014:89). 10 Ocak 2000 yılında onaylanan "Ulusal Güvenlik Doktrini" ve 10 Temmuz 2000 tarihinde onaylanan Dış Politika Doktrini ile birlikte Rusya'nın dış politikasında ekonomi ve enerjinin önemi artırılmıştır. Böylece enerji devletin temel dış politikası haline gelmiştir (Akdoğan, 2008:69).

Vladimir Putin ile birlikte Rusya gücünü toplayarak uluslararası sistemde tekrar adından söz ettirmeye başlamıştır.Putin ile birlikte özelleştirilmiş olan petrol çıkarma, üretim sanayisini ve dağıtım sistemlerini millileştirme kararı alarak enerji sektörünü kontrolü altına almıştır. Ayrıca Putin enerjinin ülkenin ulusal güvenliği için önemli olduğunun üzerinde durarak Rusya'nın ekonomik iyileşmesinin temelini oluşturacağını belirtmiştir (Ünal,2011:24). Putin Rusya'nın ekonomisinin temellerini enerji ihracatı ile sağlamlaştırmıştır. Bu politikalar sonucunda ekonominin toparlanmasıyla Rusya uluslararası sistemde daha da güçlü bir konuma yükselmiştir.

Kanıtlanmış Petrol rezervleri ile Rusya dünyada altıncı sırada yer alırken, doğalgaz rezervleri açısından birinci sırada yer almaktadır. (BP, 2018) Ayrıca dünyanın ikinci en büyük petrol ihracatçısı ve en büyük doğalgaz ihracatçısıdır. Rusya'nın ihracatında %65 gibi büyük bir rakamla enerji sektörü ön planda gelmektedir. Buradan elde edilen gelirlerle reformlar yapılmakta ve dış borçların kapatılmasında kullanılmaktadır (Çaşın-Kısacık,2018:91). Rusya'nın enerji politikasındaki en önemli kurum ise Gazprom'dur. Dünyadaki gaz kaynaklarının %18'ine sahip olan Gazprom Rusya'da ki oranı ise %60'tır (Çaşın-Kısacık,2018:93).Rusya Federasyonu bağımsız güçlü bir duruş sergilerken tek taraflı da bir bağımlılık yaratmak istemektedir. Yukarıda verilen veriler dikkate alındığında enerji kaynaklarının Rusya'nın dış politikasını şekillendirmesindeki payı oldukça büyüktür.

Enerji alanına oldukça fazla önem veren Rusya bu alanla ilgili uzun dönem stratejileri ortaya koymaktadır.Moskova,2008-2009 krizinin etkilerini biran önce atarak

Rus enerji sektörünü kısa sürece canlandırmak için 2009 yılında üç aşamalı bir plan yayınlanmıştır. İlk aşama 2013 ile 2015 yıllarını kapsamaktadır ve 2008 krizinin etkilerinin yok edilerek enerji sektörünün modernleşmesi hedeflenmektedir. 2015-2022 yıllarını kapsayan ikinci aşamada Uzak Doğu ve Sibiryâ bölgelerinde petrol ve doğalgaz üretim alanlarının oluşturulmaya çalışılacaktır. Üçüncü ve son aşamada ise 2022-2030 yıllarını kapsamaktadır (Sevim, 2014:92). 2030 stratejisi ile Rusya'nın enerji sektörünün uzun vadeli kalkınması için hedefleri ve önceliklerine yer verilmiştir. Rusya'nın enerji politikasının temel hedefleri, sahip olduğu kaynakları etkin bir şekilde kullanmak, enerjinin ekonomik büyümeyi sürdürmesini en üst seviyeye çıkarmak, ülkenin dış ekonomik pozisyonunu güçlendirmek ve nüfusun yaşam kalitesini iyileştirmektir(EnergyStrategy Of Russia,2010:10).Ayrıca belgede Avrupa'ya ihraç edilen enerjinin toplam Rus enerji ihracatındaki payının düşürülmesi de yer almaktadır. Rusya'nın Çin, Japonya gibi Uzak Doğu'da ki pazarlara açılması amaçlanmaktadır. Bu nedenle Uzakdoğu Rusya'nın enerji stratejisinin yeni merkezinde yer almaktadır (Sevim,2014:93).

4.AB-Rusya Enerji İlişkileri

Enerji alanındaki politikalar hem işbirliğini hem de çatışmayı getiren bir süreçtir. Rusya'nın önemli rezervlere sahip enerji üreticisi iken AB'de tüketici konumunda olması iki aktörün enerji ilişkilerini belirlerken siyasi ve ekonomik çıkarlarını göz önüne alarak enerji konusunda işbirliği yapmak istemektedirler. İki aktör arasındaki enerji ilişkileri Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki sürece rastlamaktadır.Ortadoğu'nun istikrarsız bir yapı içerisinde bulunması AB'yi alternatif kaynak arayışına yöneltmiştir. Yakın konumundan dolayı oldukça önemli olan Rusya Federasyonu AB'nin en büyük enerji ithalat kaynağı olmuştur. AB petrol ithalatının 1/3'ini doğalgaz ithalatının da %42'sini Rusya'dan gerçekleştirmektedir (Caşın-Kısacık,2018:207). 540milyar metre küp doğalgaz üreten Gazprom ise üretiminin %25'ini Avrupa'ya satmaktadır ki bu toplam gelirinin %75'ine tekabül etmektedir (Caşın-Kısacık,2018:210). Görüldüğü üzere enerji konusunda tek taraflı bir bağımlılığın olduğunu düşünmek yanıltıcı olabilir. Rusya'nın en büyük ihracatçısı AB'dir. Yönünü başka pazarlara çevirebilmesi için ise ciddi yatırımlarda bulunması gerekmektedir. İki aktör arasındaki ortak çıkar olan enerji ilişkilerine değinmeden önce iki gücün rezerv, üretim ve tüketim oranlarına bakalım.

Petrol Rezervi	Milyar Varil	Milyar Ton	Dünyadaki Payı
Rusya	106.2	14.5	% 6.3
AB	4.8	0.6	% 0.3
Dünya	1696.6	239.3	% 100
Yıllık Petrol Üretimi	Milyar Ton	Dünyadaki Payı	
Rusya	554.4	% 12.6	
AB	69.2	% 1.6	
Dünya	4387.1	% 100	
Yıllık Petrol Tüketimi	Milyar Ton	Dünyadaki Payı	
Rusya	153.0	% 3.3	
AB	65.4	% 14	
Dünya	4621.9	% 100	
Doğalgaz Rezervi	Trilyon Metreküp	TrillionCubicFeet	Dünyadaki Payı
Rusya	35.0	1234.9	% 18.1
AB	1.2	41.7	% 0.6
Dünya	193.5	6831.7	% 100

Yıllık Gaz Üretimi	Milyar Metreküp	Dünyadaki Payı	
Rusya	635.6	% 8.2	
AB	117.8	% 3.2	
Dünya	3680.4	% 100	
Yıllık Gaz Tüketimi	Milyar Metreküp	Dünyadaki Payı	
Rusya	424.8	% 11.6	
AB	466.8	% 12.7	
Dünya	3670.4	%100	

Tablo 1. BP,2018.

Tablo 1’den de anlaşılacağı üzere Rusya Federasyonu enerji rezervleri ve üretimi konusunda oldukça güçlü bir ülkedir. Buna karşın AB’ye bakacak olursak sahip olduğu kısıtlı rezerv ve üretim miktarına karşın tüketiminin çok daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durum da AB’yi enerji konusunda dışa bağımlı bir aktör haline getirmektedir.

AB-Rusya arasındaki enerji ilişkisi 1995 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmasında başlamıştır. Anlaşmanın 65. Maddesinde “AB-Rusya enerji işbirliğinin piyasa ekonomisine ve Avrupa Enerji Şartı’na uygun hale getirilmesini içermektedir” (Caşın-Kısacık,2018:208). Bu anlaşmanın yinelenmesi öngörülmüştür fakat 2007 yılında yaşanan sorunlar neticesinde yinelenmemiştir.Rusya Enerji Şartı yerine enerjide karşılıklı bağımlılık mekanizmasını önermiştir. Fakat aktörlerin karşılıklı bağımlılığa yüklediklerin anlamın farklı olmasından dolayı iki tarafın uzlaşa sağlayabileceği bir çerçeveden söz edemeyiz (Musaoğlu-Özgöker,2008:91). 2000 yılına gelindiğinde “Enerji Diyaloğu” ile iki aktör arasındaki enerji ilişkilerinde önemli bir ilerleme sağlanmak istenmiştir. Bu zirvede enerji tasarrufunda işbirliği, enerji ortaklığı, üretim ve ulaşım altyapılarının rasyonelleştirilmesi, Rusya’nın enerji sektöründe yabancı yatırımlar için ortamın oluşturulması gibi konular ele alınmıştır (Candan,2004:16). Fakat Enerji Diyaloğunda istenilen başarı elde edilememiştir çünkü AB, Rusya’nın enerji sektöründe liberal politikalar izlemesini beklerken Rusya Gazprom’un tekeline kuvvetlendirmiştir (Musaoğlu-Özgöker,2008:90).

2006 ve 2009 yaşanan doğalgaz kesintileri Rusya’nın enerjiiyi silah olarak kullanılabileceğinin örnekleridir. Ocak 2006’da Ukrayna’ya giden Rus gazı kesilmiştir. Bu durumdan dolayı olarak AB’ye de giden gaz miktarının azalmasından dolayı Avrupa devletleri de etkilenmiştir. Turuncu Devrim’de ABD’nin desteklediği ViktorYuşçenko’nun iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra doğalgaz fiyatı konusunda anlaşmazlıklardan dolayı kesinti yaşanmıştır. Bu sorun yaşanmadan önce Rusya Ukrayna’ya doğalgazı piyasa fiyatının altında satmakta Ukrayna’da gazın Avrupa’ya güvenli bir şekilde naklini gerçekleştirilmekteydi. Rusya 1000 metreküp doğalgazın fiyatını 50 dolardan 220-230 dolara çıkarmayı düşünmüştür fakat bu Ukrayna tarafından reddedilmiştir. Bu durumda anlaşmaya varılamadığı için Rusya Ukrayna’ya giden doğalgazı Üç gün boyunca kesmiştir (Dal-Kurşun,2017:23). 4 Ocak 2006 tarihinde sorun çözümlenmesine rağmen 2009 yılında yeniden patlak veriyor. Bu krizin de temelinde yine fiyat konusundaki anlaşmazlık yatmaktadır. Rusya 1 Ocak 2009 tarihinde Ukrayna’ya gaz akışını kesmiştir bu durumdan yine AB üyeleri de etkilenmiştir. Sorun yine çözülmüş ama 2014 yılında Rusya’nın Kırım’ı ilhak etmesiyle ilişkiler yeniden gerilmiştir.

2010 yılında Rusya Ukrayna’ya yaptığı gaz satışında 2042 yılına kadar Rus donanmasının Kırım’da kalması karşılığında %30 indirim yapmıştır. Ayrıca 2013 yılında yapılan %33’lük indirimin ise AB Ortaklık Anlaşması’nın imzalamaması koşulu ile yaptığı iddiaları vardır (Dal-Kurşun,2017:24). Fakat Yanukoviç’in iktidarını

kaybetmesiyle bu indirimler iptal edilmiştir ve Rusya Kırım'ı işgal etmiştir. Tüm bu sıkıntılar gösteriyor ki ne AB'nin ne de Ukrayna doğalgaz tedariki konusunda güvende değiller. Bu durum AB'yi alternatif güzergâh, arz çeşitliliği ve Rus gazına olan bağımlılığın azaltılması arayışlarına yönlendirmiştir.

Rus gazına olan bağımlılığını azaltmak isteyen AB Nabucco ve Avrupa Ortak Enerji Piyasası gibi alternatif boru hattı projeleri üzerinde durmaktadır. Rusya Federasyonu bunun karşılığında Mavi Akım II, Kuzey Avrupa Gaz Boru Hattı, Güney Akım projelerine yoğunlaşarak Türkmen gazını piyasa fiyatının altında alarak kendisi satmaktadır (Musaoğlu-Özgöker,2008:92). 2030 yılına gelindiğinde AB'nin doğalgaz tüketiminin %150 artış yaşayacağı düşünülmektedir. Fakat AB enerji tedariki konusunda çeşitlilik yaratarak Rusya'ya olan bağımlılığın %35-40'a düşeceği beklenmektedir (Zhussipbek,2011:72).

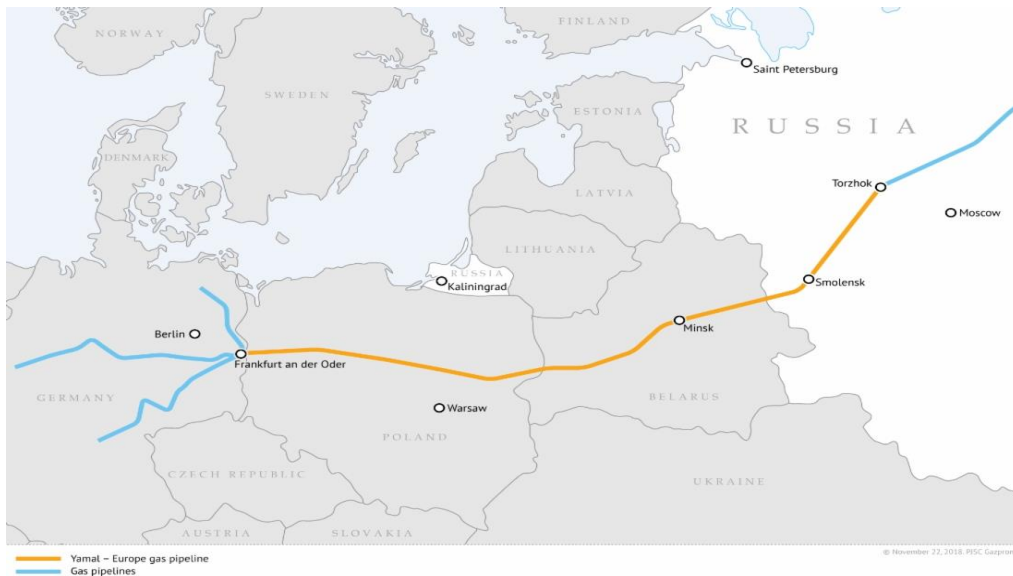
Gazprom'un farklı AB üyesi devletlerle ile yaptığı anlaşmalar gereği doğalgazı farklı fiyatlara satması AB'nin doğalgaz alanında tek pazar oluşturmasının önüne geçmektedir (Dursun,2011:110). AB enerji konusunda Rusya'nın tekel olmasının önüne geçmek istemektedir. Bundan dolayı AB Komisyonu ve Gazprom arasında anlaşmazlıklar meydana gelmektedir. 2018 yılında bu konuda anlaşmaya varılmıştır. Gazprom rekabet kurallarına uyacağı taahhütü vermiştir. Anlaşmayı ihlal ederse şirketin yıllık cirosunun %10' u kadar para cezasına çaptırılacaktır (Euronews,2018).

Petrol konusunda AB, Rusya dışında başka alternatif kaynaklardan da petrol almaktadır. Yani doğalgaza kıyasla petrol konusunda bağımlılığı daha azdır. Rusya petrol konusunda doğalgazdan farklı bir politika geliştirerek özelleştirmiş ve liberalleşirmiştir (Dursun,2011:111). Rusya petrol alanında AB ile yatırımları ve şartları geliştirmeye yönelik politikalar gütmektedir.

5.Rusya Federasyonu İle AB arasındaki Doğalgaz Boru Hatları

AB için enerji kaynaklarının güvenilir, makul fiyatlarla ve kesintisiz bir şekilde taşınması oldukça önemliken Rusya Federasyonu içinde talebin güvenliği önemli olduğu için çeşitli boru hatları ile enerji ihracatı yapmak istemektedir. İki aktöründe talebini karşılayan, kesintisiz enerji akışında tercih edilen, makul fiyatlı, en güvenilir yol boru hatlarıdır.

5.1.Yamal-Avrupa I Doğalgaz Boru Hattı

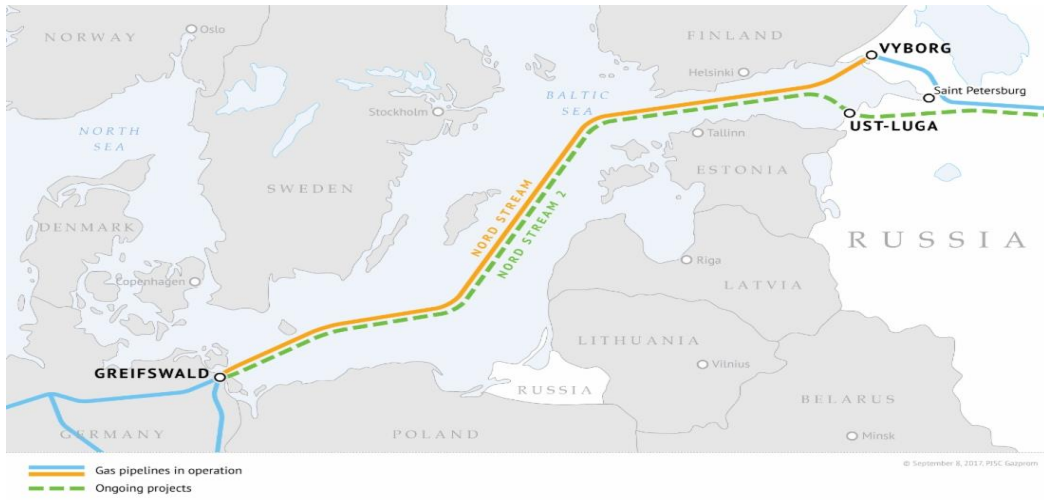
Resim1.<http://www.gazprom.com>

Rusya Federasyonu doğalgazını AB'ye taşıyan en önemli boru hatlarından birisidir. Boru hattının yapımına 1992 yılında başlanmıştır. Hattın yıllık kapasitesi 33 milyar metre küptür ayrıca 4200 km uzunluğunda olan boru hattı Avrupa'ya ihraç edilen doğalgazın %25'ini oluşturmaktadır (Uluatam,2010:63).

5.2.Brotherhood Doğalgaz Boru Hattı

1967 yılında yani SSCB döneminde inşa edilen bu boru hattının 100 milyar metre küp taşıma kapasitesi vardır. Ukrayna'dan geçerek Slovakya'da iki kola ayrılmaktadır. Bir kolu Çek Cumhuriyeti'ne diğer kolu ise Avusturya'ya gitmektedir(GazpromExport Transportation,2019).

5.3.NordStream Doğalgaz Boru Hattı (Kuzey Akım)

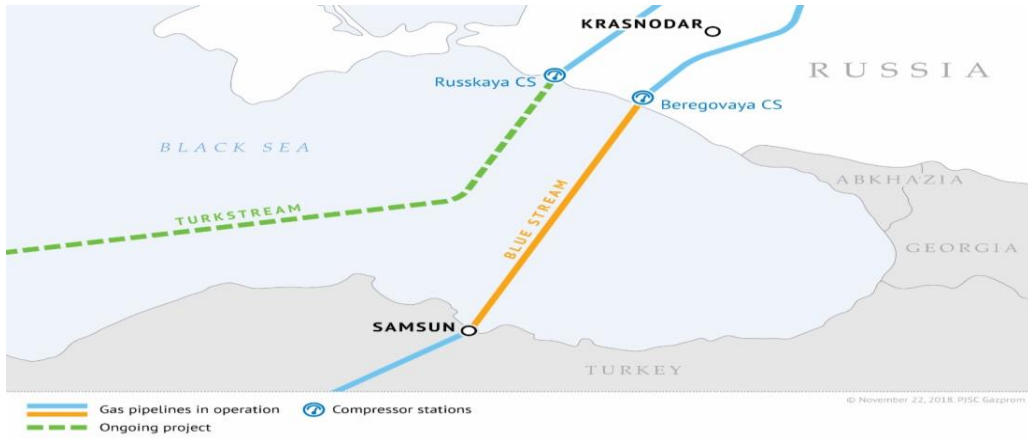
Resim 2.<http://www.gazprom.com>

Bu boru hattı ile iki aktör arasındaki enerji güvenliğinin sağlanması amaçlanmaktadır. NordStream boru hattı ile Ukrayna ve Beyaz Rusya'ya olan bağımlılığın azaltarak transit gaz taşımacılığını sağlamaktadır. Yılda 55 milyar metre küp taşıma kapasitesi olan boru hattı Baltık Denizi'nin tabanına inşa edilerek Avrupa pazarına ulaştırılacaktır (GazpromExport Transportation,2019).

5.4. Kuzey Akım II Doğalgaz Boru Hattı

2014 yılında Güney Akım Projesi Rusya tarafından iptal edilmiştir. Yerine Türk Akım 1 Projesi gündeme gelmiş fakat 2015 yılında yaşanan uçak krizi nedeniyle bu projesinin görüşmeleri dondurulmuştur. Avrupa'ya Baltık Denizi'nden doğalgaz ihraç edebilmek için Kuzey Akım II Projesi gündeme gelmiştir. Baltık Denizi'nin altından Kuzey Akım I e paralel olarak uzanacak olan projede Rusya'dan başlayarak Almanya'ya kadar iki hat halinde uzanması planlanmaktadır. Taşıma kapasitesi ise yıllık 55 milyar metreküptür (İsmayılov,2016:2).

5.5.Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı(Blue Stream)

Resim 3. <http://www.gazprom.com>

Rusya'nın güvenli nakil güzergâhları arayışları sonrasında yapımına başlanmıştır. 15 Aralık 1997 yılında BOTAŞ ve Gazexport arasında imzalanan anlaşma ile doğalgaz Rusya'dan başlayarak Karadeniz tabanından Türkiye'ye ulaşmaktadır. Yıllık 16 milyar metre küp doğalgaz Türkiye'ye arz edilmektedir. Mavi Akım, Avrupa'nın enerji arz güvenliği için Türkiye'yi önemli bir ülke haline getirmiştir (ETKB,2019).

5.6.NorthernLights Doğalgaz Boru Hattı

Avrupa Birliği'nin doğalgaz ihtiyacının %23'e yakın bir kısmını karşılayan botu hattının yapımına 1984 yılında başlanan 4500 km uzunluğundaki bu boru hattı yıllık 32 milyar metre küp taşıma kapasitelidir (Uluatam,2010:64).

5.7.Soyuz Doğalgaz Boru Hattı

Resim 3. www.eurasianbusinessbriefing.com

Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan'ın piyasa fiyatının altında satmış olduğu gazı satın alıp Soyuz Boru hattı ile Avrupa ülkelerine satmaktadır. 32 milyar metre küp taşıma kapasiteli boru hattı Ukrayna'da ikiye ayrılmaktadır. Bir ayağı Moldova,-Romanya-Bulgaristan üzerinden Türkiye'ye gelirken diğer ayağı ise Transgas hattına bağlanarak Çek Cumhuriyeti üzerinden Almanya'ya kadar uzanmaktadır (Uluatam,2010:64).

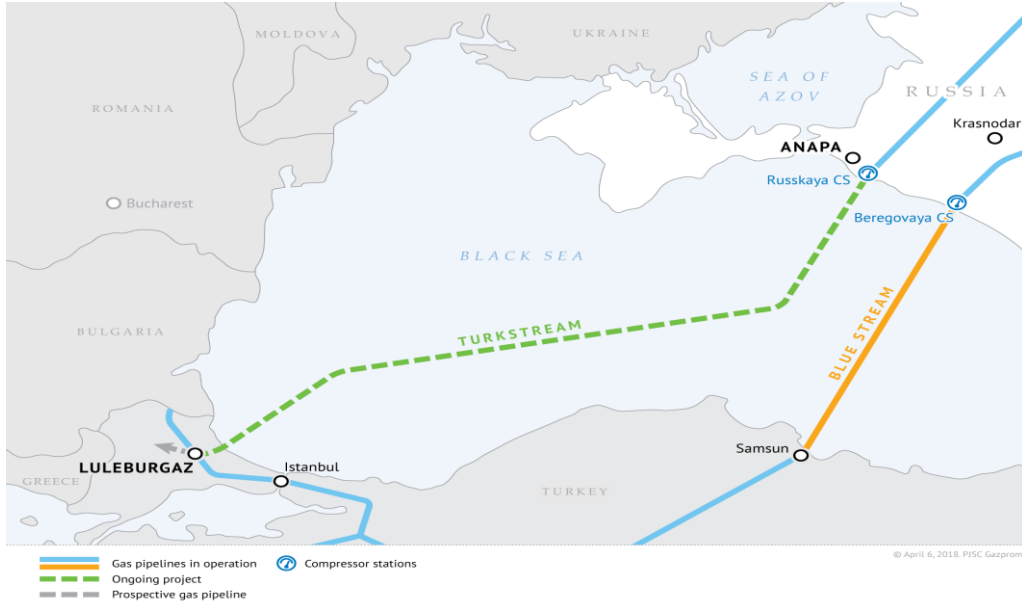
5.8.Güney Akım Doğalgaz Boru Hattı

Resim 4.<http://www.aljazeera.com.tr>

Rusya'yı Avrupa'ya 900 km'lik Karadeniz tabanından geçecek bir boru hattı ile bağlamaktadır. Bu projesi İtalyan ENI ve Rus Gazprom şirketleri gerçekleştirecektir. Bu hattın yılda 63 milyar metre küp taşıma kapasitesi vardır. Bu projeyi Rusya Nabucco Projesi'ne alternatif olarak geliştirmiştir (Koyuncu,2016:359).

5.9. TurkStream Doğalgaz Boru Hattı

Resim 5.<http://www.gazprom.com>

2016 yılında Türkiye ile Rusya arasında imzalanan projenin 2019 sonunda faaliyete geçmesi beklenmektedir. Proje ile Türkiye ve Güneydoğu Avrupa'ya gaz akışı sağlanacaktır. TurkStream'in kapasitesi ise 15.75 milyar metreküptür(Gazprom,2019).

Sonuç

Gündelik yaşamın dahi bir parçası olan enerji kaynakları devletler için hayati bir önem taşımaktadır. Bu kaynakların makul fiyatlı olması, güvenilir kaynaklardan geliyor olması ve taşınması da aynı derece önem taşımaktadır.

Rusya enerji kaynakları bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Rusya Federasyonu kurulduğu ilk yıllarda yanlış uygulanan politikalar sonucu bu kaynaklardan yeteri kadar faydalanamayan bir ülkedir fakat Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte bu durum tamamen değişmiştir. Putin Rusya'nın ekonomik ve sosyal yönden

kalkınarak güçlü bir ülke olacağına inanmaktadır ve iktidara gelir gelmez de ülkenin ekonomisini toparlayabilmek adına başarılı adımlar atmıştır. Putin Rusya'nın dış politika anlayışını değiştirerek enerjinin başrol olduğu bir politika anlayışı ile hareket etmiştir. Böylece ülkenin ekonomisi kısa sürede toparlamıştır. Enerjiye bağlı bir ekonominin olması hem iyi hem de kötü yanları vardır. Ekonomiye sıcak para sağlarken diğer yandan ekonomisinin büyük bir kısmını enerji kaynaklarının gelirin'e bağlamak Rusya'yı güç duruma sokabilecek nedenler doğurmaktadır.

Rusya Federasyonu yakın çevresindeki ülkeleri enerji alanında kendisine bağımlı hale getirerek o ülkelerde tekelleşmeye çalışmaktadır. Böylece enerji kartını çıkarları doğrultusunda kullanacak şekilde hareket etmektedir. Tarihte bunun da örnekleri mevcuttur. Yaşanan krizler sonucu doğalgaz kesintisine giderek enerjinin de bir silah olarak kullanılabilirliği tüm dünyaya göstermiştir. Ayrıca kendisinin enerji devi olduğunu da göstermiştir. Rusya enerji alanına oldukça fazla önem veren bir ülkedir bundan dolayı uzun dönemli strateji belgeleri dahi hazırlayarak enerji konusundaki konumunu daha da güçlendirmek istemektedir.

AB enerji konusunda tüketimine oranla kaynakları oldukça sınırlı olan bir aktördür. Petrol konusunda alternatif pek çok kaynağı olmasına karşın doğalgaz konusunda Rusya'ya bağımlılığı oldukça fazladır. Rusya'ya bağımlı olmasının nedeni doğalgazın makul fiyatlı ve güvenilir taşımının en kolay yolunun yakın çevreden boru hatları ile taşımaktır. Rusya Federasyonu AB'nin her geçen gün artan enerji ihtiyacının farkında olduğundan dolayı alternatif pek çok güzergâhtan boru hatları projesi ile AB kendisine bağlamaktadır. AB kendisinin Rusya'ya enerji konusunda bağımlılığını azaltmaya yönelik girişimlerde bulunmaktadır ve buna yönelik politikalar geliştirmektedir. Gerek yenilenebilir enerji kaynakları projelerine ağırlık veriyor gerekse de alternatif ülke arayışları içine giriyor ve Rusya'nın enerji konusunda tekel olmasının önüne geçmek istiyor. Alternatif tedarikçi arayışları ise Rusya tarafından başka projeler ve anlaşmalar ile geçersiz kılınmaya çalışılmaktadır.

AB ve Rusya arasında enerji konusunda karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur. Rusya Federasyonu ekonomisinin temeli olan enerji ihracatının çok büyük bir kısmını AB ile gerçekleştirirken, AB'de ihtiyacı olan enerji kaynaklarının tedariki konusunda Rusya'ya bağımlıdır. Bu bilgiler ışığında Rusya'nın enerji kaynaklarını her ne kadar silah olarak kullanmak istese de bunu kullanması günümüz şartlarında oldukça zordur. Rusya'nın AB'ye enerji ihracatını durdurması demek ekonomisine ve enerji yatırımlarına kendi eliyle zarar vermesi anlamına gelmektedir.

İki aktör arasında enerji ilişkisi onları çatıştırarak birleştirmektedir. AB'nin her geçen gün enerjiye olan ihtiyacının artması Rusya'nın da AB'ye olan enerji ihracatının artması iki aktöründe ilişkilerini sürdürmesine yol açmaktadır. İki aktör arasında enerji konusunda karşılıklı çıkar ve bağımlılık söz konusudur. Baktığımız da iki aktörün de enerji stratejileri birbiri ile zıttır. Rusya enerji konusunda tekelleşerek enerji devi haline gelmek isterken AB bu durma izin vermeyerek alternatif pek çok aktörün AB enerji pazarında aktif olabileceğini dile getirmektedir. Tarihte yaşanan olaylar neticesinde enerji güvenliği aktörler arasındaki en sıkıntılı konudur. Bu sorun onları çatıştırırken - birbirlerine olan yüksek bağımlılıklarından dolayı- bir daha böyle sorunların olmaması için birleştirici adımlar atmalarının da yolunu açmaktadır. AB enerji akışında sıkıntı yaşamak istemezken Rusya'da silah olarak kullanabileceği ekonomisinin başrolü olan enerji gelirlerinden olmak istememektedir.

KAYNAKÇA

- ABLABEKOVA, Altyn (2014). *Rusya Enerji Politikasının Dünya Enerji Piyasasındaki Rolü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- AKÇAY Belgin- GÖÇMEN İlke (2012). *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- AKDOĞAN, Ömer (2008). *Rusya'nın Enerji Politikasının Avrupa Birliği Enerji Güvenliğine Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi.
- AKSOY, Metin, (2014). "Avrupa Birliği'nin Enerji Güvenliği Stratejisi", *Uluslararası Enerji ve Güvenlik Kongresi: Bildiriler Kitabı (23-24 Eylül 2014)*, Kocaeli Üniversitesi, s.797-807.
- Avrupa Birliği Başkanlığı (2017). Fasil 15-Enerji https://www.ab.gov.tr/fasil-15-enerji_80.html (Erişim Tarihi: 15.05.2019).
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu (2019). Enerji-AB'nin Hedefleri <https://www.avrupa.info.tr/tr/enerji-abnin-hedefleri-58> (Erişim Tarihi: 15.05.2019).
- BAYSOY, Emre (2009). "Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası Ve Küreselleşmenin Jeopolitiği", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S.10,s.59-82.
- BP Statistical Review of World Energy (2018). <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 02.04.2019).
- CANDAN, Armağan (2004). "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası",http://www.emo.org.tr/ekler/501bebf79d57065_ek.pdf?tipi=2 (Erişim Tarihi: 24.04.2019).
- Caşın, Mesut Hakkı-Kısacık, Sina (2018). *Avrupa Birliği Enerji Hukuku ve Güvenlik Algılamaları*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- DAL, Emel Parlar- KURŞUN, Ali Murat (2017). "Hazar Bölgesinde Rusya ve AB Ekonomi-Politik Çekişmesi ve "Ukrayna" Faktörü", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, C.5, s.17-31.
- DİNÇ, Cengiz (2015). *Avrupa ve Avrupa Birliği (Teori, Güncel ve Dış Gelişmeler)*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> (Erişim Tarihi: 12.05.2019).
- DURŞUN, Suat (2011). "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası Ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma Ve Uygulama Merkezi Araştırma Dizisi*, S.36.
- EnergyStrategy Of RussiaForThePeriodUpTo 2030 (2010). [http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_\(Eng\).pdf](http://www.energystrategy.ru/projects/docs/ES-2030_(Eng).pdf). (Erişim Tarihi: 24.04.2019).
- ERBİL, Yazgan (2010). *Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Kadir Has Üniversitesi.
- ERKAN, Anıl Çağlar (2013). *Enerji Arzı Güvenliği Bakımından Avrupa'nın Rusya Federasyonu'na Bağımlılığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Aydın Üniversitesi.
- Euronews (2018). AB Komisyonu ve Gazprom Anlaştı<https://tr.euronews.com/2018/05/24/ab-komisyonu-ve-gazprom-anlast> (Erişim Tarihi: 23.05.2019).

- FactSheets on theEuropeanUnion (2018).
<http://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/177/russia>(Erişim Tarihi: 02.04.2019).
- GasPipeline Blue StreamRussian Natural
 GasSuppliesToTurkey<http://www.gazprom.com/projects/blue-stream/> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).
- GasPipelineNordStreamTheGasPipelineDirectlyConnetingRussiaand Europe
<http://www.gazprom.com/projects/nord-stream/> (ErişimTarihi: 04.05.2019).
- GasPipelineTurkStreamGasExportstoTurkeyAndSouthernAndSoutheastern Europe
<http://www.gazprom.com/projects/turk-stream/> (Erişim Tarihi: 04.05.2019).
- GasPipeline Yamal-Europa<http://www.gazprom.com/projects/yamal-europe/> (04.05.2019).
- HATİPOĞLU, Esra (2001). “Rusya-Avrupa Birliği İlişkileri”, *Avrupa Araştırmaları Dergisi*, C.9, S.1, s.115-135.
- İSMAYILOV, Elnur (2016). Rusya-Ab İlişkilerinde Yeni Enerji Sorunu: Kuzey Akım 2 Projesi, <http://www.bilgesam.org/incele/2349/-rusya%E2%80%93ab-iliskilerinde-yeni-enerji-sorunu--kuzey-akim-2-projesi/#.XOR6gMgzbiU> (Erişim Tarihi: 1.5.2019).
- KOYUNCU, Çiğdem (2016). “Güney Akım Projesi Çerçevesinde Bulgaristan Enerji Politikasının Analizi”, *Alternatif Politika*, C.8,S.2, s.347-375.
- Madrid EuropeanCoimcil (1995).
https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00400-C.EN5.htm (Erişim Tarihi: 21.05.2019).
- MEHERREMOV, Kamil (2008). *Soğuk Savaş Sonrası Avrupa Birliği ve Rusya Federasyonu İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.
- MUSAOĞLU, Nezih-ÖZGÖKER, Uğur (2008). “Rusya-AB İlişkilerinde Stratejik Ortaklıktan Stratejik Depresyona”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, S.8,s.73-99.
- Putin PoursOil On NS2’s TroubledWatersAmidFears Of GermanPower Play (2018).
<https://www.eurasianbusinessbriefing.com/putin-pours-oil-ns2s-troubled-waters-amid-fears-german-power-play/> (Erişim Tarihi: 22.05.2019).
- SEVİM, Tuğçe Varol (2014). “Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, C.11, S.41, s.87-108.
- ŞAHİN, Yeliz (2013). “Stratejik Ortaklık İle Stratejik Rekabet Arasında Rusya-AB İlişkileri”, *İKV Değerlendirme Notu*, S.74.
- Transportation<http://www.gazpromexport.ru/en/projects/transportation/> (04.05.2019).
- TÜRKER, Haşim (2007). *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- ULUATAM, Ela (2010). “Avrupa Doğalgaz Piyasasında Yeni Dengeler”, *Ekonomik Forum*, Ağustos,s 62-67.
- ÜNAL, Mustafa Cem (2011). *Rus Dış Politikasında Enerjinin Rolü Ve AB Enerji Politikasına Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- YILDIZ, Uğur Burç (2015). *Avrupa Birliği’nin Dış İlişkileri: Bölgesel Politikalar, Bölgeler ve Uluslararası Aktörler ile İlişkiler*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- YORKAN, Arzu (2009). “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye’ye Etkileri”, *Bilge Strateji*, C.1, S.1, s. 24-39.

ZHUSSİPBEK, Galym (2011). “Avrupa Birliği İle Rusya Federasyonu Arasındaki “Stratejik Ortaklığın” Analizi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, C.7, S.25, s.47-84.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt: 2 - Sayı: 3 - Temmuz 2019

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KAMU DİPLOMASİSİ

Yunus Emre SELVİ*

Özet

Kamu diplomasisi, uluslararası ilişkilerde diplomasiyi yeni bir boyutu olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla, kamu diplomasisi, günümüz uluslararası aktörleri tarafından diğer aktörlerin kamuoylarını etkilemek ve istenilen doğrultuda hareket etmelerini sağlamak amacıyla kullanılan, vazgeçilmez bir dış politika yöntemi haline gelmiştir. Özellikle 11 Eylül olaylarından sonra başta Amerika Birleşik Devletleri ve diğer aktörler tarafından ilgi duyulan ve büyük bütçeler ayrılan bir alan haline gelmiştir. Ayrıca, geleneksel diplomasiyi başvurduğu yöntemlerin dışında, farklı yöntem ve yollarla kamu diplomasisi, uluslararası aktörlerin dikkatini her geçen gün daha çok çekmektedir. Buna bağlı olarak, çalışmada, Avrupa Birliği'nin ortaya koyduğu politikalar ve uygulamalar, kamu diplomasisi çerçevesinde ele alınmaya çalışılmış ve çeşitli literatür kaynaklarının yanı sıra, raporlar ve AB mevzuatı ve belgeleri değerlendirilmiştir. Aynı zamanda güç kavramı ve gücün farklı boyutlarına değinilerek kamu diplomasisinin önemine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda, çalışmada AB'nin ulus üstü bir siyasal aktör olarak kamu diplomasisini işleyişi ve uygulamaları incelenecektir. Neticede, AB'nin kamu diplomasisi alanları ve araçlarını ne ölçüde kullanabildiği sorgusu üzerinden, ulaşılan sonuçlar tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Güç, Sert Güç, Yumuşak Güç, Kamu Diplomasisi

PUBLIC DIPLOMACY OF THE EUROPEAN UNION

Abstract

Public diplomacy is described as a new dimension of diplomacy in international relations. Therefore, public diplomacy has become an indispensable foreign policy method used by today's international actors to influence other actors' public opinion and act in the desired direction. Especially after the events of September 11, it has become an area that is attracted by the United States and other actors in the first place and big budgets are allocated. Besides, public diplomacy, which has different methods and means other than the methods used by traditional diplomacy, attracts the attention of international actors more and more. In this study, the policies and practices of the European Union have been tried to be handled within the framework of public diplomacy and various literature sources, reports and EU legislation and documents have been evaluated. At the same time, the concept of power and the different dimensions of power are emphasized and the importance of public diplomacy is emphasized. In this context, the study will examine the functioning and practices of EU diplomacy as a supranational political actor. Finally, the question of the extent to which the EU can use the fields and instruments of public diplomacy will be discussed.

Keywords: Power, Hard Power, Soft Power, Public Diplomacy

---

* Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü, Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi. yemreselvi@gmail.com.

Giriş

21.yüzyıl uluslararası sisteminde, güçlü ve etkin bir aktör olabilmek, diğer dönemlere göre karşılaştırıldığında, daha derin bilgi ve tecrübeyi gerekli kılmaktadır. Zira küreselleşmenin getirmiş olduğu yeni dünya sistemi ve özellikle iletişim teknolojilerindeki büyük ilerleme, aktörlerin daha kolay bilgi edinmesine ve tecrübe kazanmasına neden olsa da bugün, bilgi ve tecrübeyi kullanabilen aktör sayısı oldukça azdır. Buna bağlı olarak, yüzyıllardır çatışma ve savaşların mekânı olan Avrupa, tüm kıtada barış ve istikrarı sağlamak ve uluslararası sistemde güçlü bir aktör olabilmek için Avrupa Birliği'ni kurmuştur. Farklı medeniyetlerin bir araya geldiği, ekonomik yapılanmadan siyasal yapılanmaya doğru ilerleyen bir yapı olan AB, ortak değerler üzerinden hareket ederek ortak söylem tarzı benimsemektedir. Dolayısıyla üye ülkeler arasında ortak bir dış politika ağı kuran AB, Avrupa değerlerinin en iyi şekilde temsil edilmesi ve yaygınlaştırılması için mücadele etmektedir. Nitekim AB, kurulduğu tarihten günümüze kadar geçen sürede, bilgi ve tecrübenin etkin bir şekilde kullanılması konusunda başarılı bir tablo çizmiştir. Aynı zamanda gelecekte de etkin bir ulus-üstü siyasal aktör olarak varlığını sürdüreceği tahmin edilmektedir. Bu bağlamda, AB'nin maddi refah, teknoloji ve bilimsel konularda; demokrasi, insan hakları, diplomasi ve hukuk devleti alanlarında önemli bir ivme yakalamış bir ulus-üstü yapı olması, AB'ye büyük bir çekicilik ve saygınlık kazandırmaktadır. AB'nin bu çekiciliğini ve saygınlığını devam ettirmesi birtakım hususlara bağlı gözükmektedir. Özellikle 11 Eylül olaylarından sonra başta Amerika Birleşik Devletleri tarafından üzerinde durulmaya ve yürütülmeye başlanan kamu diplomasisi, AB'nin uluslararası sistemde ki, bugün ve gelecekteki konumunu, saygınlığını ve çekiciliğini sürdürmesi hususunda son derece önem arz etmektedir. Yani AB, klasik sert güçten ziyade yumuşak güce daha çok ihtiyaç duymaktadır. Bu doğrultuda AB, özellikle terörizmin getirmiş olduğu kaos ve karmaşayla oluşan belirsizlik durumunu ortadan kaldırabilmek ve uluslararası sistemde, barış ve istikrarı tesis etmek için yumuşak güç ve kamu diplomasisi alanlarını kullanmayı tercih etmektedir.

Avrupa Birliği, yeteri derecede sert güç unsurlarına sahip olmasa da tarih, diplomasi, demokrasi ve insan hakları bakımından derin bilgi ve tecrübeye sahiptir. Yani yumuşak güç ve kamu diplomasisi bakımından büyük avantajı vardır. AB, işte bu bilgi ve tecrübeyi ileriki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız yumuşak güç ve kamu diplomasisi alanlarında kullanarak, uluslararası politikaya yön vermeye çalışmaktadır. AB'nin ekonomik bir dev, siyasi bir cüce ve askeri bir solucan olarak değerlendirilmesini bir tarafa koyduğumuzda, gelecekte AB'nin, yumuşak güç aktörü olma potansiyeli vardır. Bu çerçevede, öncelikle güç kavramı ve gücün farklı boyutlarını ortaya koyduğumuz çalışmada, özellikle AB'nin yumuşak güç ve kamu diplomasisi araçları ve alanları üzerinde durularak, AB'nin bu araçları ve alanları ne ölçüde kullanabildiği, ulaşılan kaynaklar çerçevesinde değerlendirilecektir.

1. Güç Kavramı ve Tanımı

Uluslararası ilişkilerin merkezinde yer alan bir kavram olarak karşımıza çıkan *güç* kavramı, uluslararası ilişkiler teorisyenleri ve uzmanları tarafından sıkça kullanılmakta ve ortaya konulan teori ve analizlerde geniş yer tutmaktadır. Güç kavramı ortaya konulan teori ve analizlerde genel olarak *başkalarının davranışlarını etkileme yeteneği ya da potansiyeli* şeklinde ifade edilmektedir (Goldstein-Pevehouse: 2015: 88). Uluslararası İlişkiler uzmanlarının çoğu, bu tür yetenek ya da potansiyelin, aktörlerin

maddi veya manevi özelliklerine ya da sahip oldukları ekonomik, askeri vb. konulardaki büyüklüklerine bağlı olduğunu düşünmektedir. Yani bir aktörün başka bir devlete ya da aktöre karşı, kendi istediğini yaptırabilmesi veya isteği doğrultuda yönlendirebilmesi, o devletin güç konusunda yetenek ve potansiyelinin olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla güç, devletlerin amaçlarına ulaşmaları veya çıkarlarını gerçekleştirmek için önemli bir kıstas olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer uluslararası ilişkiler kavramlarına olduğu gibi güç kavramına yönelik ortaya atılan düşünceler veya yaklaşımlarda sürekli değişen dünya düzenine bağlı olarak farklılaşmaya ve dönüşüme uğramaya başlamıştır. Özellikle Soğuk Savaş'ın son dönemlerine doğru gelindiğinde gücün soyut boyutu, gerek uzmanlar gerekse uluslararası sistemdeki aktörler tarafından dikkat çekici ve küçümsenemeyecek bir konu haline dönüşmüştür. Bunun nedeni soğuk savaş döneminde iki büyük süper gücün birbirlerine karşı yürüttükleri güç politikalarının belirli bir noktaya kadar yeterli olduğunun ve belirli bir noktadan sonra birbirlerini etkileyebilmek için farklı yöntemlere başvurulması gerektiğinin fark edilmiş olmasıdır. Genel itibariyle gücün somut boyutuna yani askeri, ekonomik veya diğer somut verilere göre birbirlerini yönlendirmeye veya etkilemeye çalışan aktörler artık sadece askeri, ekonomik konular üzerinden değil de din, dil, bilim, kültür, kimlik, diplomasi, eğitim, medya, spor ve turizm gibi konular üzerinden birbirlerini yönlendirmeye çalışmaktadır. İşte tamda burada güç kavramı kendi içinde *sert güç* ve *yumuşak güç* olarak ikiye ayrılmıştır diyebiliriz.

1.1 Sert Güç

Sert Güç, önceki bölümde de bahsettiğimiz ekonomik, askeri vb. gibi somut konular üzerinde yoğunlaşan bir kavram olarak nitelendirilebilir. Sert gücü örnek vererek açıklayacak olursak, örneğin; bir süpermarkette çocuğunun bağırıp çağırmasını durdurmak isteyen bir baba, çocuğu bir tokatla tehdit edebilir veya tokat atabilir, buda çocuğun, babasının istediği şekilde hareket etmesine yol açabilir. Aynı zamanda baba, çocuğuna susması karşılığında bir ödülde verebilir. Bu örneği aktörler üzerinde düşündüğümüzde ise bir aktörün ekonomik, askeri veya diğer somut alanlarda başka bir aktöre karşı uygulayacağı yaptırımlar ya da müdahaleler o aktörün istenilen şekilde davranmasına yol açacaktır. Tabi bir aktörün sert güç kullanabilmesi için biraz önce bahsetmiş olduğumuz somut alanlarda belirli potansiyellerinin ve güçlerinin olması gerekir. Aksi takdirde sert gücün bir etkisini göremez ve kendini bir kriz içinde bulabilir.

1.2 Yumuşak Güç

Uluslararası ilişkiler disiplininde yumuşak güç kavramının ilk kullanımı, 1980'li yılların sonuna doğru Harvard Üniversitesi profesörü Joseph Nye tarafından ortaya atılmıştır. Nye'e göre (2017: 4-15) yumuşak güç, cezbetme ve ikna etme sanatıdır. Dolayısıyla zorlama veya şiddet yoluna başvurulmadan bir aktörün ikna edilebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Aynı zamanda yumuşak güç sayesinde sert gücün yol açabileceği olumsuzlukları yaşamadan, olumlu ve kalıcı sonuçlarda elde edilebilir. Bu bağlamda yumuşak güç, kültür, din, ideoloji, idealler ve ahlaki değerler gibi daha çok soyut konulara dayandığı için aktörlerin uluslararası sistemde ya da bölgesel düzeyde kullanabileceği bir yöntem haline gelmiştir.

Bir aktörün kendi değerlerini, başka aktör ya da aktörler arasında yaygın bir konuma getirmeye çalışarak bir takım çıkarlar elde etmek istemesi yumuşak gücün

başlıca kullanılış amaçlarındandır. Örneğin ABD, serbest piyasa ve serbest ticaret değerlerini benimseme konusunda birçok devleti etkilemiş ve yönlendirmiştir. Aynı zamanda Amerika'nın film, müzik, moda endüstrisinin yanı sıra siyasi ideallerini ve eğitim olanaklarını da kapsayan kültürel cazibesi de diğer devletleri ve toplumları etkilemiştir. Bu sayede ABD, küresel düzeyde etkin bir devlet olma konusunda büyük bir başarı elde ederek yumuşak gücün, uluslararası sistemde ki etkinliğini de tüm dünyaya göstermiştir (Viotti-Kauppi: 2014: 207). Hatta İran bu duruma iyi bir örnek oluşturmaktadır. Amerikan popüler kültürü, büyüyen genç nüfusun geniş bir kısmında sahiplenilirken rejimi yöneten siyasi otoritelerce dini ve siyasi tehdit olarak algılanmaktadır. Sonuç olarak yumuşak güç, ötekini yönlendirebilmek ve etkileyebilmek için kullanılan bir güç biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim günümüz uluslararası sistemini oluşturan aktörler tarafından giderek başvurulmuş bir güç yöntemi haline gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla uluslararası sistemde yer alan aktörler birbirlerini etkileyebilmek ve yönlendirebilmek için sert gücün yanında yumuşak gücü de kullanmaktadır.

2. Kamu Diplomasisi

Kamu diplomasisi kavramı İngilizce 'de *public diplomacy*, Fransızca 'da ise *la diplomatie publique* şeklinde ifade edilmektedir (Dağ, 2016: 315). Uluslararası ilişkiler alanındaki gelişmeler, diplomasi kavramının farklı boyutlarını ortaya çıkarmış ve diplomasiyenin yeniden yorumlanmasına neden olmuştur. Bu bakımdan, günümüzde diplomasi çok boyutlu ve çok katmanlı bir kavram olarak diplomatların icra ettikleri bir mesleğin ötesine geçmiştir (Yağmurlu, 2007: 11). Artık diplomasiyenin aktörü haline gelen sıradan vatandaşların, uluslararası ilişkilerde ki rolü günden güne artmaktadır. “*Bu gelişme, devletlerin dış politika faaliyetlerinde uluslararası kamuoyu içinde diğer ülkelerin vatandaşlarını da hedefleyecek iletişim stratejileri oluşturma gereğini doğurmuştur.*” (2007: 11). İşte bu gereklilik ortaya kamu diplomasisini çıkarmış ve her geçen gün önemi artan bir dış politika yöntemi haline gelmiştir. Kavram ilk kez 1965 yılında, Tufts Üniversitesi öğretim üyelerinden Edmund Gullion tarafından ortaya atılmıştır (Karadağ, 2016: 12). Gullion'a göre kamu diplomasisi, kamuoyu davranışlarının dış politika oluşumunda ve yürütmesindeki etkisidir (Uluslararası İlişkiler Masası, 2011). Joseph Nye'e göre ise kamu diplomasisi, yumuşak gücün bir politikası ve kullanım alanıdır (Nye, 2017: 151-152). Bir başka tanımlamada ise kamu diplomasisi: “*Çok geniş anlamıyla kamu diplomasisi bir ülkenin resmi veya hükümet dışı olanaklarının diğer ülke/ülkeler kamuoyunu ülkesinin yararına etkilemesi olarak da tanımlanabilir*” şeklinde ifade edilmiştir (İskit, 2018: 360). Nicholas J. Cull ise kamu diplomasisini; uluslararası bir aktörün, uluslararası ortamı yönetmek ve yönlendirmek için bir yabancı ülke kamuoyuyla bağlantılı olmasıyla gerçekleşen girişimi olarak tanımlamıştır (Cull, 2009: 12). Dolayısıyla uluslararası ilişkilerin yeni bir boyutu olarak değerlendirilen kamu diplomasisi, yumuşak gücün bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Ayrıca kamu diplomasisi, aktörlerin uluslararası kamuoyunu veya seçkinlerin düşüncelerini kendi çıkarları doğrultusunda etkileme çabaları olarak nitelendirilmektedir (İskit, 2018: 358). Zira kamu diplomasisinin diğer uluslararası aktörlerin kamuoyunu etkilemek için kullanılması, kamu diplomasisini, geleneksel diplomasiyenin ayrı bir özelliğidir. Yani geleneksel diplomasi doğrudan uluslararası bir aktörle bağlantılı iken kamu diplomasisi bu aktörlerin kamuoylarıyla bağlantılıdır (Poyraz, 2012: 190). Kamuoyunu etkilemenin temel amaç olarak alındığı bu yöntemde, geleneksel diplomasi gölgede kalmaktadır.

Özetle, kamu diplomasisinin temel amacı; hedeflenen kitlenin ya da kamuoyunun duygu ve düşüncelerini, faaliyetlerini ve uygulamalarını ya da politikalarını, istenilen doğrultuda şekillendirmektir. Bu amaç, anında sonuç vermese de geleceğe dair son derece kritik konularda olumlu sonuçları ortaya çıkarabilmektedir. Dolayısıyla kamu diplomasisi anlık durumlarda kullanılan bir yöntem değil aksine geleceğe yönelik etkili ve zahmetli bir uğraşının karşılığıdır. Nitekim kamu diplomasisinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi ve olumlu bir sonuca ulaşılabilmesi için de kamu diplomasisini uygulayan aktörün kendi yumuşak güç ve kamu diplomasisi alanlarını (siyasi, kültürel, coğrafi, tarihi vb. değerler) dikkate alarak hareket etmesi gerekmektedir. Dikkate alarak hareket etmesi uygulanan kamu diplomasisinin başarılı olmasına yardımcı olmaktadır. Açıkça ifade etmek gerekirse eğer bir aktörün kültürü, ideolojisi ve tarihi çekiciyse ya da çekici hale getirildiyse, hedeflenen kitle onun peşinden seve seve gidecek ve istenilen doğrultuda düşüncelerini sağlayacaktır. Yani kalpler ve zihinler fethedilecektir. Dolayısıyla burada klasik sert güç yöntemlerine gerek kalmayacaktır. Bu bakımdan kamu diplomasisi, sert gücün ortaya çıkardığı ya da çıkarabileceği olumsuz sonuçların önüne geçmekte ve daha etkili bir çözüm sağlamaktadır. Aynı zamanda aktörün yumuşak gücünü ve potansiyelini doğrudan etkilemektedir.

Yakın tarihe baktığımızda kamu diplomasisini uygulayan bir takım kurumlar karşımıza çıkmaktadır. Tabii bahsedeceğimiz yıllarda bunun ismi kamu diplomasisi değildi fakat yapılan icraatlar nedeniyle, doğrudan kamu diplomasisi uygulamaları olarak görülmektedir. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri'nde ilk önce Savaş Bilgi Ofisi (Office of War Information- OWI) tarafından, daha sonra 1953 yılında Birleşik Devletler Enformasyon Ajansı (United States Information Agency- USIA)'nın kurulmasıyla birlikte kurum tarafından kamu diplomasisi faaliyetleri yürütülmüştür (Karadağ, 2016: 12). Soğuk savaş döneminde ise yine ABD tarafından Doğu bloğuna karşı kullanılmıştır. Berlin Duvarı'nın yıkılması, doğu bloğunun çökmesi ve soğuk savaşın bitmesiyle birlikte, kamu diplomasisine duyulan ihtiyaç azalmış ve bu alana ayrılacak bütçenin gereksiz olduğu düşünülmeye başlanmıştır. Zira biraz önce bahsetmiş olduğumuz USIA'nın, ABD hükümeti tarafından 1999 yılında yetkileri ve maddi olanakları azaltılmıştır (Karadağ, 2016: 12). Kamu diplomasisinin yeniden önem kazanmasına neden olan olay ise 11 Eylül 2001 tarihinde gerçekleştirilen terör saldırıdır. Bu tarihten itibaren başta ABD olmak üzere diğer tüm devletler, kamu diplomasisinin önemini daha iyi anlamış ve kamu diplomasisine yönelik faaliyetlerini arttırmıştır. Örneğin; ABD, 2002 yılı verilerine göre 1.12 milyar dolar, İngiltere 1 milyar dolar, Fransa ise 1.05 milyar dolar kamu diplomasisine bütçe ayırmıştır (Nye, 2017: 175). Dolayısıyla kavram, 11 Eylül saldırılarından itibaren sıklıkla kullanılmakta ve günümüzde uluslararası sistemi oluşturan aktörlerin, geleceğe dair hedeflediği politikalar ve uygulamaların daha etkili olması hususunda büyük bir önem arz etmektedir.

2.1 Avrupa Birliği'nin Kamu Diplomasisi

Yüzyıllar boyunca çatışma ve savaşların mekânı olan Avrupa, tüm kıtada barış ve istikrarı sağlamak ve aynı zamanda uluslararası sistemde güçlü bir aktör olabilmek için Avrupa Birliği'ni kurmuştur. Avrupa Birliği'ni oluşturan aktörlerin kendi çıkar ve hedeflerini bir tarafa koyduğumuzda, bu ulus üstü oluşumun uluslararası sistemde etkin ve güçlü bir siyasal aktör olarak kendini göstermesi birden bire ortaya çıkan bir durum değildir. Bunun arkasında birliği oluşturan aktörlerin derin bilgi birikimi ve ortak

tarihsel deneyimleri ve değerleri vardır (Özdemir, 2015: 152). Bu bilgi birikimi ve deneyimlerin birliğin temel taşlarına yansımaları, Avrupa Birliği'nin uluslararası sistemde yer alan aktörlere ve kamuoylarına karşı yürüttüğü politikaların daha etkin bir şekilde ilerlemesine katkı sağlamaktadır. Bugün Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra yumuşak güç ve kamu diplomasisi kaynakları bakımından en etkili aktör olarak görülmesinin nedeni de budur (Nye, 2017:112). Yani bilgi birikimi ve tecrübe günümüz dünyasının vazgeçilmez birer unsurudur. Artık aktörlerin gücü, bilgiye ne derecede ulaşabiliyor ve bu bilgiyi ne ölçüde kullanabiliyor? gibi meselelerle anlaşılmaktadır. Zira bilgi ve tecrübesini kullanabilen aktörler, uyguladıkları politikalarda daha başarılı olmakta ve uluslararası sistemi yönlendirebilmektedir. Bu kapsamda Avrupa Birliği'nin kamu diplomasisi alanında ortaya koyduğu uygulama ve çalışmalara baktığımızda, birliğin uluslararası kamuoyunda ve hedeflenen farklı aktörlerin kamuoyları üzerinde büyük etki yarattığını görmekteyiz. Dolayısıyla birliğin Avrupalılaştırma mantığı ile birlikte diğer aktörler üzerinde elde ettiği ya da edeceği her kazanım birliğin uluslararası sistemde güçlü bir aktör olarak görülmesine katkı sunmakta ve kamu diplomasisi uygulamalarının başarısını arttırmaktadır. Buna bağlı olarak Avrupa'nın bir dış politika aracı ve dış politikaları şekillendiren bir unsur olarak görülmesinin nedeni de budur (Özdemir, 2015: 149). Nitekim AB, yürüttüğü kamu diplomasisi ve yumuşak gücün olumlu sonuçlarını birliğe üye olmayan aktörlerin uluslararası sistemde AB yanlısı bir konumda hareket etmesini sağlayabilmektedir. Ancak AB'nin siyasi bütünleşme sürecinin yeteri kadar ilerlememesi ve buna bağlı olarak bir devlete göre karar verme sürecinin daha zayıf olması, uygulanan kamu diplomasisinin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu noktada birliğin en önemli eksiği siyasal bütünleşmedir. Dolayısıyla AB, siyasal bütünleşmenin sağlanabilmesi adına, gerek bünyesinde barındırdığı ülkelerin gerekse diğer aktörlerin kamuoylarını ikna etmek zorundadır.

Avrupa'nın AB aracılığıyla kamu diplomasisini harekete geçirebileceği ve kullanabileceği alanlarına bakacak olursak çok geniş bir yelpazeye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Avrupa; sanatı, müziği, tasarımı, modası ve mutfağı uzun zamandır tüm dünyada kültürel bir mıknatıs vazifesi görmektedir. Bunların yanında:

- Dünyada en yaygın konuşulan on dilin yarısı Avrupa dilidir.
- Avrupa Birliği, dünyanın en büyük ekonomik pazarıdır (Akdağ-Ekici, 2017: 34).
- Avrupa maddi refah, teknolojik ve bilimsel ilerleme konusunda son derece ileri bir noktadadır.
- İşçi ve diğer meslek gruplarının çalışma şartları ve imkânları Avrupa'da son derece iyi bir durumdadır.
- Avrupa'nın çok uluslu şirketlerine ait markalar, tüm dünyada tanınmaktadır.
- Avrupa futbolunun dünya çapında ünü ve milyonlarca izleyicisi vardır.
- Turistik cazibe açısından özellikle Fransa gibi AB üyesi ülkelerin önemli kentleri vardır.
- Fizik, kimya ve edebiyat gibi alanlarda Nobel ödülü alan ülkeler AB üyesidir.
- Yapılan siyasi sığınma başvurularında AB üyesi ülkeler ilk sıradadır.
- Kitap ve müzik satışlarında AB üyesi ülkeler ilk sıralarda yer almaktadır.
- Avrupa'nın demokrasi, insan hakları, hukuk ve diplomasi gibi alanlardaki bilgi birikimi ve tecrübesi diğer uluslararası aktörlere göre daha ileri bir düzeydedir (Nye, 2017:114-115).

Ayrıca, özellikle eğitim alanında AB, büyük yatırımlar yapmakta ve Erasmus gibi büyük eğitim programları aracılığıyla dünyanın dört bir yanından gelen öğrencilere eğitim vermektedir. Burada Erasmus programına ayrı bir parantez açacak olursak, Erasmus programının en önemli amaçlarından birisi, Avrupa Birliği Antlaşmasının ikinci maddesi uyarınca Avrupa değerlerinin tanıtımıdır (Türkiye Ulusal Ajansı, 2014:4). Dolayısıyla bu amaçla birlikte 1987 yılından itibaren yürütülen Erasmus programından; yükseköğretimin yanı sıra 1 milyon 400 bin katılımcı gençlik değişimlerinden, 1 milyon 300 bin öğrenci mesleki eğitimden yararlanırken, 1 milyon 800 bin eğitim ve gençlik çalışanı ve yaklaşık 100 bin lisansüstü eğitim öğrencisi hibe almıştır (Türkiye Ulusal Ajansı, 2017). Örneğin, 2003 ile 2015 yılları arasında çoğunluğu üniversiteli olmak üzere yaklaşık yarım milyon Türk vatandaşı Erasmus programından yararlanmıştır. Toplam olarak bakıldığında ise yaklaşık dokuz milyon kişi bu programdan yararlanmıştır (2017). Bu denli sayıya ulaşılması birliğin cazibesini gittikçe arttırmakta ve her geçen gün milyonlarca gencin, eğitim için Avrupa'yı tercih etmesini sağlamaktadır. Bugün dünyanın en iyi 100 üniversitesinden 27'si Avrupa'da yer almakta ve yabancı öğrenci eğitme konusunda ABD'nin önünde yer almaktadır (Akdağ-Ekici, 2017: 46). Dolayısıyla AB'nin en önemli kamu diplomasisi araçlarından belki de en önemlisi eğitimidir. Eğitime verilen önem ile birlikte tüm dünyaya Avrupa değerlerinin anlatılması, yaygınlaştırılması, akıllarda ve zihinlerde birliğin imajını ve saygınlığını önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca hedeflenen Avrupalılaştırma mantığına büyük katkı sunmakta ve AB değerlerinin evrensel değerler olarak kabul görmesine yardımcı olmaktadır. Bu nedenle AB her geçen yıl eğitim alanına yönelik ayırdığı bütçesini arttırmaktadır.

AB'nin kamu diplomasisi araçları hususunda yukarıda görüldüğü gibi büyük avantajları vardır. Bu avantajları yeterince kullanıp kullanmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Ancak genel olarak kamu diplomasisi ile birlikte hedeflenen noktaya yakın olduklarını söyleyebiliriz. Birçok ülke AB'ye üye olmak için çaba sarf etmekte ve kendi içyapılarında AB'nin birbirinden farklı alanlarda ortaya koyduğu standartlara ulaşmak için yasal düzenlemeler yapmaktadır. Aynı zamanda AB, bazı kurulan örgütlere ve ileride kurulabilecek uluslararası örgütlere, yapısı itibariyle bir örnek teşkil etmektedir. Bunların yanında; dünyanın dört bir yanından insanlar tatillerini yapmak, yaşamak, çalışmak ve eğitim görmek için Avrupa'yı tercih etmektedir. Avrupa'nın diğer birçok uluslararası aktörlere göre refah düzeyinin yüksek olması da göçmen ve mültecileri Avrupa'ya çekmektedir (Yılmaz-Kılıçoğlu, 2017: 91). Sivil toplumun en güçlü ve en örgütlü olduğu yerin Avrupa olması da diğer bölgelerdeki sivil toplum örgütlerinin ilgisini çekmektedir. Uluslararası örgütlere sıkça ev sahipliği yapan ülkeler Avrupa ülkesidir. Hatta Brüksel, Londra ve Paris; Washington ve New York'tan daha çok tercih edilen şehirlerdir (Nye, 2017:116). Aynı zamanda bu şehirler, tarihte büyük öneme sahip uluslararası anlaşmaların yapıldığı şehirlerdir. Tüm bu özellikleri sayesinde Amerikan kamuoyunun bile sempatisini kazanan Avrupa, AB aracılığıyla kamu diplomasisi ve yumuşak güç alanında büyük yatırımlar yapmaktadır (2017:114). Tabii bu yatırımların ve uygulanan kamu diplomasisinin olumlu getirileri hemen anlaşılmamaktadır.

Sonuç

Kamu diplomasisinin veya yumuşak güç politikalarının birden bire olumlu bir sonuç vermesi mümkün olmadığı gibi, ilerleyen zamanlarda da AB'nin uygulayacağı uluslararası politikalara destek verilip verilmeyeceği de belli değildir. Ancak şu bir gerçek ki AB, bugün ABD, Çin, Rusya ve İngiltere'den sonra uluslararası sistemde nüfuzunu gösterebilen bir siyasal aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nüfuzunu koruyabilmesi, arttırabilmesi ve gelecekte güçlü bir siyasal aktör olarak var olabilmesi de biraz önce değindiğimiz kamu diplomasisi ve yumuşak güç alanlarının ya da araçlarının iyi kullanılıp kullanılmamasına bağlı gözükmektedir.

Avrupa kıtasının tamamına isnat edilemese de AB'nin Avrupa kıtası için önemli bir kamu diplomasisi unsuru olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Ancak AB, potansiyel bir kamu diplomasisi uygulayıcısı olarak görülse de elbette ki bu düşünceye karşı eleştiriler ve yorumlar bulunmaktadır. Örneğin; AB'nin kendine ait bir anayasasının olmaması ve bir ulus-devlet olma özelliklerini taşınamaması nedeniyle, AB'nin kamu diplomasisi araçları ve bu araçların getirmiş olduğu avantaj ve özelliklerin, sadece bir kamu diplomasisi kaynağı olarak kaldığı ve AB'nin anayasal bir temele dayandırılması gerektiği yorumu yapılmaktadır. Dolayısıyla bu yoruma göre, AB'nin bir yumuşak güç ve kamu diplomasisi aktörü olabilmesi için anayasal yani siyasi birlikteliğini sağlamış olması gerekmektedir. Ancak uygulanan kamu diplomasisi ile birlikte, yukarıda da görüldüğü gibi, gerek uluslararası kamuoyunda gerekse diğer aktörlerin kamuoylarında, AB, büyük bir prestij elde etmekte ve etmeye de devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- AKDAĞ, Zekeriya ve EKİCİ, Süleyman (2017).“Avrupa Birliği’nin Uluslararası Politikada Etkili Olma Aracı: Yumuşak Güç”, *Birey ve Toplum Dergisi*, S.14, Güz, s.33-64.
- AYDOĞAN, Bekir ve AYDIN, Hakan (2011). *Güç Kavramı, Kamu Diplomasisi ve Güvenlik*. İstanbul: Ekopolitik Uluslararası İlişkiler Masası, Rapor: 11-02.
- CULL, Nicholas J. (2009). *Public Diplomacy: Lessons From the Past*, Figueroa Press, Los Angeles.
- DAĞ, Ahmet Emin. (2016). *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, İstanbul: Vadi Yayınları.
- Ekopolitik Uluslararası İlişkiler Masası. (2011). “*Güç Kavramı, Kamu Diplomasisi ve Güvenlik*.” Rapor No: 11-02.
- GOLDSTEIN, J.s. ve PEVEHOUSE, J.c. (2015). *Uluslararası İlişkiler*(çev. Haluk Ö.). Ankara: Bigbang Yayınları.
- İSKİT, Temel (2018). *Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması*,İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KARADAĞ, Haluk (2016). *Uluslararası İlişkilerde Yeni Bir Boyut Kamu Diplomasisi*,Ankara: Nobel Yayınları.
- NYE, Joseph S. (2017). *Yumuşak Güç* (çev. Rayhan İ.). Ankara: Bingbang Yayınları.
- ÖZDEMİR, Haluk (2015). *Avrupa Mantığı*,İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- POYRAZ, Emel (2012).“Avrupa Birliği’nin Kürt Sorunundaki Kamu Diplomasisi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.201, s.185-211.
- Türkiye Ulusal Ajansı (2014).“Erasmus + Program Rehberi”, <http://ua.gov.tr/docs/default-source/di%C4%9Fer/erasmus-program-rehberi.pdf?sfvrsn=0> (Erişim Tarihi: 12.04.2019).
- Türkiye Ulusal Ajansı (2017).“Erasmus+ 30 yılda 9 milyon kişinin hayatını değiştirdi.”,<http://www.ua.gov.tr/kurumsal/haberler/2017/02/02/erasmus-30-y%C4%B1lda-9-milyon-ki%C5%9Finin-hayat%C4%B1n%C4%B1de%C4%9Fi%C5%9Ftirdi-> (Erişim Tarihi: 12.04.2019).
- VIOTTI, P.R. ve KAUPPI, M.V. (2014). *Uluslararası İlişkiler ve Dünya Siyaseti* (çev. Ayşe Özbay E.). Ankara: Nobel Yayınları.
- YAĞMURLU, A. (2007). Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), s.9-38.
- YILMAZ, Ayhan Nuri ve KILIÇOĞLU, Gökmen (2017).“Avrupa Birliği’nin Yumuşak Güç Kullanımı ve Diğer Ülkeler Üzerindeki Olumlu Etkisi”, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, S.15, s.83-118.